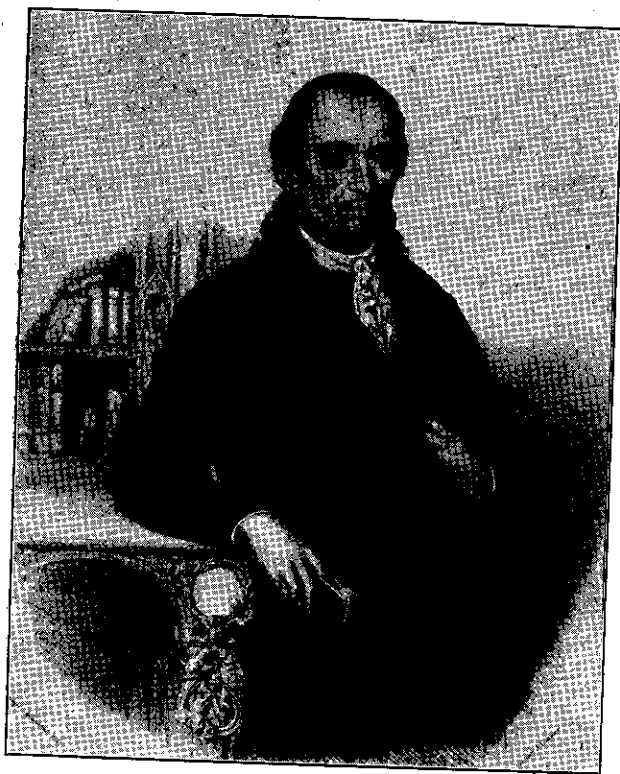

1 БИБЛИОТЕКА ШКОЛНИХ КЛАСИКА 1
(У ИЗБОРУ)

УРЕЂУЈУ: И. МАРИЧИЋ И А. ЖЕЖЕЉ

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ

ФРАНЦУСКО-СРПСКА КЊИЖАРА
А. М. ПОПОВИЋА
БЕОГРАД

За Штампарију „ЗОРА“ Космајска 24 —
Београд — Телефон 29-9-20 Миливоје Ј.
Трајковић, штампар — Струмичка бр. 9.

ЉУБЕЗНИ
ХАРАЛАМПИЈЕ,
Здравствуј! Христос воскресел!*

Нећу ја чекати да прођу две годне за одговорити
чловеку љубезнику и пријатељу, каконо ти неки обичавају.
Ја би' ти био на ма¹ по пријатију² твојега писма отписао,
да нисам судно за боље чекати да прође време плача и сетовања,
време глада и уви³ викања, једним словом: време великога поста,⁴
кад пасуљ царствује и његова сестра сочивица, гра' и купус земљом управљају.

Ево време златно и весело,
Кад нам није забрањено јело!
Евангелска царствује свобода,
Збацивши јарам с чловеческог рода!
Давид пророк у тимпане⁵ свира.
Нек' поп више у триод⁶ не дира!
Пентикостар,⁷ књига превесела,
Поје Христа спаситеља дела.
Деца хлебац у јајца умачу
И с јагањци по травици скачу.
Српске кћери младе, на удају,
Цвеће беру, венце сплетавају,
Са ружицом прси своје красе
И веселе узвишују гласе
На похвалу римскога цесара⁸,
Аустрискога двора господара.
Јосифе Флори, мили владјетељу⁹,
Сунце света и благодјетељу!
Блажена мајка која ше родила,
Света сиса која ше дојила!

*) Први штампан рад Доситеја Обрадовића, писан у априлу 1783
упућен једном пријатељу у Трсту, Србину из Хрватске. Ово је била у исти
мах и нека врста књижевнога манифеста и позив на претплату за дело
Совјети здраваго разума, које је изашло тек 1784. У току 1783 године
Обрадовић је променио намеру, и место *Совјеша здраваго разума* издао
у лето исте године први део *Живоша и црикљученија*.

¹ одмах; ² пријему; ³ јао; ⁴ ускршњег поста; ⁵ музички инструмент
од бакарних жица по којима се удара маљницом; ⁶ црвена књига из живота
Христова уз ускршњи велики пост; ⁷ слични књига о Христу од Ускрса
до Духова (педесетнице); ⁸ Јосифа II, цара аустриског; ⁹ владаоче.

Минерва¹ је, богиња мудрости,
 Просветила *твој* дух од младости;
 Темн² с *шобом* на престолу седи,
 Из *твоји*' уста Астреја³ беседи,
 Која по земљи давно с *шобом* ходи,
 А сад своје плане производи.
 О век *злаштни*! О слатка времена,
 Кад је општа љубов ужежена!
 Срећне смо ми, срећне кћери српске
 И све девојке влашке и мађарске:
 Нећемо се више бојат' манастира⁴,
 Нит' божијег одрицати мира⁵;
 Љубав чисту нећемо гасити,
 Нит' *јестества*⁶ законе газити!
 Благо нама, ми ћемо бит' мајке
 И рађати *Цесару* јунаке;
 За сав род наш ми ћемо г' молити,
 Са сузама *њему* говорити:
 „Светла круно, *Јосифе велики*,
 Простри милост *твоју* на род српски!
 Обрати лице и *твој* поглед благи,
 На дедова *твоји*' народ драги,
 На Србију бедну и на Босну,
 Које трпе работу несносну!
 Буди подобан неба Господару,
 Дико света, *пресветли Цесару!*
 Изли на свет превисоке даре,
 Подај Болгаром *њи'ове* бољаре,
Твојим Србљем витезове старе
 И Грeцији *њејзине* Пиндаре!“

О народном и књижевном језику.

... Дајем ти на знање, друже мој, да сам прешао из Хале у Лајпсик за слушати и овде што учени људи говоре, гди намеравам пребивати⁷ најмање једну годину и мислим с помоћу Бога и којег доброг Србина дати на штампу с грађанским⁸ словима на наш прости српски језик једну књигу, која ће се звати *Савеш здраваго разума*, на *ползу*⁹ мојега рода, да ми није залуд мука и толико путовање. Моја ће књига написана бити чисто српски,¹⁰ какогод и ово писмо, да је могу разумети сви српски синови и кћери, од Црне Горе до Смедерева и до Баната...

Ја, уверавајући да ће књига моја бити весма *полезна*¹¹, не мислим у том себе хвалити, но оне људе од који сам

¹ Јупитерова кћи, богиња мудрости, уметности и науке, и ратне вештине; ² богиња правде и закона, божанство које прориче и држи Аполоново пророчиште у Делфима; ³ сестрв Јупитерова и Темидина, богиња правичности; ⁴ Јосиф II је укинуо велики број манастира као легла ленствовања и растерао калуђере; ⁵ света, земаљског живота; ⁶ природе; ⁷ бавити се, остати; ⁸ реформи свом „грађанском“ пирилицом Петра Великога, грађанчином; ⁹ корист; ¹⁰ чистим народним језиком; ¹¹ врло корисна.

што добро научио, из који' премудрн' књига францускн', немескн' н талнјанскн' најлепше мисли као цвеће избирати намеравам и на наш општи језик издати. Нудер обазри се, не би ли и ту кога нашао, који би изволио соопштник¹ општеполезнога дела бити; кажи му да што је год Србаља, од Адријатическога Мора до реке Дунава, сви ће га похва-лити. Слатка је утеха надати се да ћеду наша имена живити и мила нашему роду бити за добро које смо му учинили до они' сами' далеки' времена, кад се наше кости у прах обрете. По много хиљада година српска ће јуност² нас помиња-ти, и наша ће памет³ последним родовом⁴ мила и драга бити.

Нека само окренемо један поглед на народе просвеште-не целе Европе. У садашњем веку сви се народн силе⁵ свој дијалект у совршенство довести, — дело весма полезно, бу-дућн да кад ученн људи мисли своје на општем у целога на-рода језику пишу, онда просвештенн је⁶ разума н свет уче-нија⁷ не остаје само при онма који разумевају старн књи-жевнн језик, но простире се н достиже н до сељака, препо-давајућн⁸ се најпростијему народу н чобаном само ако знаду читати. А колико је ласно⁹ на свом језику научити читати! Ко ме ли неће се милити мало труда предузети за научити читати, читајући што паметно и разумно и врло ласно разумевајући оно што чита? Знаи да ми може ко против рећи¹⁰: да ако почнемо на *простом дијалекту* писати, стари ће се језик у немарност довести,¹¹ пак мало по мало изгубити. Одговарам: која је наи корист од једног језика, којег у целом народу од десет хиљада једва један како ваља разуме н који је туђ матери мојег н сестрама?... Нек науче!... То је ласно рећи, али није учинити. Колико је они' који немаду време н способ¹² за научити стари књижевнн је-зик? Врло мало! А општи прости дијалект сви знаду, н на њему сви који само знаду читати могу разум свој просвети-ти, срце побољшати н нараве¹³ украсити. Језик има своју цену од ползе коју узрокује. А који може више ползовати него општи, целога народа језик?

Французи и Италијанци нису се бојали да ће латински језик пропасти, ако они почну на своји језици писати, како и није пропао. Неће ни нац стари пропасти, зашто учени људи у народу всегда¹⁴ ће га знати и с помоћу старога нови ће се од дан до дан у боље состојаније¹⁵ приводити. Москаљи¹⁶ све своје најбоље књиге на свом дијалекту с гражданским словаи штампају.

Само простота и глупост задовољава се всегда при старинском остати. Зашто је друго Бог дао човеку разум, рас-сужденнје¹⁷ н слободну вољу него да може расудити, распо-знати и изабрати оно што је боље? А шта је друго боље,

¹ саопшталаца, повереник; ² младост, омладина; ³ успомена, споменик; ⁴ покољењима; ⁵ труде се; ⁶ просвешћење; ⁷ светлост знања; ⁸ предајући се; ⁹ лако; ¹⁰ противуречити, приговорити; ¹¹ занемарити; ¹² прилику, могућност; ¹³ ћуди, обичаје; ¹⁴ увек, свагда; ¹⁵ стање; ¹⁶ Московљани; ¹⁷ расуђивање.

него оно што је полезније? Што год не приноси какову либо¹ ползу, не има никакве доброте у себи. Зашто би се дакле ми Србљи сумњавали² у таквом и толико полезном и похвале достојном делу прочим³ славним народом следовати? Није мања част⁴ света у којој се славеносрпски језик употребљава, него земља француска илити ниглеска, искључивши врло малу различност која се находи у изговарању, које се случаваша⁵ и свима другим језиком. Ко не зна да житељи црногорски, далматски, херцеговски, босански, сервијски, хорватски (кромје⁶ мужа⁷), славонијски, сремски, бачки и банатски (осим Вла⁸) једним истим језиком говоре?

О вери и нашем народном јединству

Говорећи за народе, који у овим краљевствима и провинцијама живу, разумевам колико грчке цркве, толико и латинске следоватеље⁹, не искључавајући ни саме Турке Бошњаци и Ерцеговце, будући да закон и вера може се променити, а род и језик никада. Бошњак и Ерцеговац Турчин он се Турчин по закону¹⁰ зове, а по роду и по језику, како су год били његови чукундеови, тако ће бити и његови последњи унуци: Бошњаци и Ерцеговци, догод Бог свет држи. Они се зову Турци, док Турци том земљом владају, а како се прави Турци врате у свој вилајет¹¹, откуда су произишли, Бошњаци ће остати Бошњаци, и биће што су њи'ови стари били. За сав дакле српски род ја ћу преводити славни¹² и премудри¹³ људи мисли и совјете, желећи да се сви ползују.

Моја ће књига бити за свакога који разумева наш језик и ко с чистим и правим срцем жели ум свој просветити и нараве побољшати! Нећу ни мало гледати, ко је кога закона и вере, нити се то гледа у данашњем веку просвештеном. По закону и по вери сви би људи могли добри бити. Сви су законн основани на закону јестества.¹⁴ Ни један закон на свету не вели: чини зло и буди неправедан, но на против сви, што и' је гођ, од стране божје налажу и заповедају: ником никаква зла не творити, добро творити и љубити правду. Бог је сама вечна доброта и правда; што год није добро и праведно, није од Бога. А зашто дакле у сваком закону има зли¹⁵ и неправедни¹⁶ људи? Није тому закон узрок, него неразумије¹⁷, слепота ума, покварено, пакосно и зло срце и преко мере љубов к самом себи. Ово су извори, из којих извиру све страсти које узнемиравају род човечески¹⁸ и које чине да човек на човека мрзи, један другога хули¹⁹, гонити, удручава²⁰, озлобљава²¹, прокљње, у вечну муку шиље и врагу предаје, — а што је најгоре: под именом вере и закона, превраћајућ²² и толмачећ²³ закон свој по злоби и по страсти срца свога.

¹ какву било; ² двоумили се; ³ другим, осталим; ⁴ део; ⁵ дешава се; ⁶ осим, сем; ⁷ хрватски сељаци кајкавци; ⁸ Румуна; ⁹ следбенике, припаднике; ¹⁰ вери; ¹¹ крај, завичај; ¹² природе; ¹³ неразумност; ¹⁴ људски, човечји; ¹⁵ грди, псује; ¹⁶ тлачи, газе; ¹⁷ чини зло; ¹⁸ изврћући; ¹⁹ тумачећи.

Кад ће нестати мржење и вражба¹ на земљи! Кад ће срце наше доћи у своју природну доброту, да у лицу сваког себи подобног² човека позна брата свога, нит' мислећи, нити питајући: које је вере и закона, — оне у којој га је Бог изволио да се роди, као и ти у твојој. Које је вере? Оне које би и ти био, да си се у истој родио, ако би поштен човек био. С чијом вољом и допуштењем људи се плоде и рађају, расту, живу и сладости овога света уживају у сваком роду и племену, у свакој вери и закону? С божијом. Дакле шта би ми хотели: да смо паметнији и бољи од Бога? Оно што Бог допушта и хоће, то ми нећемо! О наше детињске памети! Браћо, људи, познајмо један пут нашу неправду! Како можемо ми изискивати од други' оно исто које кад би други од нас изискивали, велика би нам се неправда чинила! Познајмо један пут сву силу ови' речи, — просте су и блажене и не требају никаква толмачења: што год хоћете да вам чине други људи, чините и ви то њима. А шта би ми ради да нам други чине? Да нас пуштају с миром живити у нашем закону, да нам не чине никаква зла, да нам опраштају наше слабости и погрешке, да нас љубе и поштују и да нам помогну у потреби нашој. То исто и ми смо дужни свима људма на свету. Ово је сав закон и пророци³. Свака наука, која је овој противна, узнемирује људе, узрокује вражду и свако зло, — следователно⁴ није од Бога. Зато дакле ја ћу писати за ум, за срце и за нарави чловеческе, за браћу Србље, којога су год они закона и вере.

**О васпитању
о младине**

Ја сам искуством познао жељу, љубов, усрдије⁵ и ревност господара Новосађана и Осечана, и у Далмацији Сарајлија и Херцеговаца⁶, како горећим срцем желе науку својој деци; нигди нисам био гди нису ме желели и устављали. Како би' ја дакле могао одговорити на љубов и пријазност мојега љубезнога рода, развје⁷ трудећи се, колико могу, за просвештеније јуности? А то, што желим, никако боље не могу учинити, него преведећи на наш језик златне и прекрасне мисли учени' људи: и таквим способом⁸, и родитеље у њи'овом благом намјеренију⁹ укрепљавајући и у срцама младости српске небесни и божествени огањ ко ученију и к добродјетели возжигавашу¹⁰, и свет¹¹ разума чак до прости' сељана и до сами' пастирски' колиба раширујући. У садашње срећно време зраци ученија и философије до татарски' граница досежу...

У Лајпсику, на 1783.
Априла 13.

Твој брат и слуга
Доситеј Обрадовић.

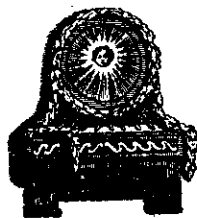
¹ непријатељство; ² сличног; ³ стари завет, — то је све што има да се каже, цела мудрост; ⁴ према томе, следствено; ⁵ усрдност, љубав, добра воља; ⁶ српски далматински трговци понајвише су били Сарајлије и Херцеговци; ⁷ осим, сем; ⁸ начином; ⁹ намери; ¹⁰ распаљујући божавски огањ (о-душевљење) ка науци и врлици; ¹¹ светлост разума (отуд „илуминизам“).

ЖИВОТЪ И ПРИКЛЮЧЕНІЯ
**ДИМИТРИА
ОБРАДОВИЧА,**

нареченога у калуѣрству

ДОСИѦЕА:

НИМЪ ИСТІКЪ СПИСАТЬ И ИЗДАТЬ.

ПРВА ЧАСТЪ

У ДЛИНСКОМУ
У ТИПОГРАФИИ ВРАТКОИФА,
1783.

ПРЕДИСЛОВИЈЕ

Познај себе!

... Време младости, у ком крв наша ври и мисли непрестано лете, не допушта нам доста постојанства да се сами са собом забављамо, и да од себе далеко не одлазимо. Златни совјет¹ *Познај себе!* врло се касно прима. Тридесет и осам моји² прошаст³ година напомињу ме да је подне мојега живота преминуло, и да се к вечеру приближавам. Сад познајем да човек у младости, не обзирајући се нимало на своје недостатке и несовршенства, жели само и говори: камо срећа да су наши стари паметнији били! У тридесет година возраста⁴ почиње сумњати да није ни сам доста паметан био. Око четрдесет година не двоји⁵ више; види да није најпаметнији био, обаче⁶ намерава и нада се да ће се исправити, док и старост дође. Што ћемо сад? Ништа, на пут, на пут! Једно нам остаје желити, сирјеч,⁷ да наша деца и унуци бољи и паметнији буду.

¹ савет; ² ово је дакле писано око 1880 год.; ³ узраста, старости; ⁴ не сумња; ⁵ али, ипак, при свем том; ⁶ то јест.

Моја крв, која, благодареније Богу, почиње угољавати¹ се и умиравати, не вара ме више с сујетним надеждама², нити ме чини зидати по воздуху градове; оставља ми моје златно време што ми јоште остаје у моју власт и предаје мене мени самому. Почињем мало по мало одисати, избављајући се младости како миоговолнујемога³ и свирепога мора. Сад ми долази на памет божанствени совет премудрога Питагора: да се к себи вратим, да у себе дођем, и да размислим откуд сам на ови свет дошао, што сам у њему чинио, и куд мислим поћи. Ово ми је сад моје најмилије упражњеније⁴ и најдражи посао, или разговоре учених људи слушам, или премудро написане књиге читам, или уједињен у ком безмолвном⁵ месту ходам, о том мислим, о том се упражњавам и то уздишући себе питамам: откуд сам на ови свет дошао, шта сам у њему чинио; и куд ћу из њега поћи?

Ово, дакле, размишљајући, рад би' да нисам сасвим на свету неполезан био. Рад би' штогод после мене оставити, с чим ће се когод од мога рода ползовати. Рад би' са свим срцем науку и просвештеније разума, које сам од младости моје желио и тражио, српској јуности препоручити, и тако српске кћери, прсима које су ме одојиле, ако не колнко би' рад, барем колико могу благодаран јавити се. Зато намеравам различне случаје, који су ми се у време двадесет и пет година мојега странствовања⁶ догодили, написане оставити. Уздам се, описујући разне обичаје народа и људи с којима сам живио, да ћу моје читатеље ползовати. Добре обичаје похваљујући, радићу⁷ и сваком препоручити: а зло похуђавајући,⁸ у омразу довести.⁹

О васпитању деце Воспитаније младости, ствар најнужнија и најполезнија човеку на свету, будући да од ње зависи сва наша доброта илита злоћа, сљедователно и сва срећа илити несрећа, колико телесна толико и душевна; за које родитељи (о родитељи, слатко и свето име!) највише ваља да се старају да добро воспитаније чадом¹⁰ својим даду, да и' не размажују, да н' не кваре, да и' од злих људи од левке и од мајчине сисе одучавају. Дете размажено ласно бива ћудовито, из шта се рађа: самовољство, тврдоглавство, упорност, непокорност, сујетно високоумије¹¹ и луда гордост и проче злобе, које узрокују сву несрећу човекову чрез¹² све време живота његова, од који' зли' обикновења¹³ ваља да и' чувају од детињства. Њи ова млада телеса у здрављу да садржавају; на здравој младости основата је здрава старост; да им не дају којекаква јела слатка и мајсторски зготовљена, конфете и воћа недо-

¹ утишавати се, умиривати се; ² празним, таштим надама; ³ умалана, узбуракао; ⁴ занимање, посао, вежбање; ⁵ тихом, без речи; ⁶ живљења, бављена на страни, у иностранству; ⁷ настојању, гледању; ⁸ кудећи; ⁹ омразити, учинити да омрзне; ¹⁰ деца; ¹¹ ташто уображење; ¹² кроз; ¹³ навика

Кристофор Колумбо (свајка)

зрела. Њи'ово младо срце к човекољубију и к добрим наравом мало по мало да окрећу; њи'ов ум и разум, како почну мислити и расуждавати, да просвештавају, од сујеверија и којекакви' луди' плашења чувајући и'. О, колике слабости и болести ума плашња деца узрокује! А сврх свега, њи'ово младо срце љубовију правде, истине, поштенога мислења и мудровања, како слатким матерњим млеком да напојавају, злонаравне, строптиве¹ и злоговорљиве слуге и слушкиње и свако зло друштво од њи' да удаљавају. Но о овој материји говориће се на другоме месту више; овде толико јављам да у овом мојем списанију благим и милим родитељем у воспитанију њи'ове деце желићу помоћи.

Ова материја, будући најпотребнија и најполезнија чловеческом роду, она ће бити и најособитије намјереније овога мојега писања. Познао сам искуством, находећи се од младости моје у разним опстојатељствима,² шта је полезно, шта ли је вредно³ било мојеј младости. С различни народи живећи, видно сам како своју децу воспитавају и какова сљедовања различна воспитанија имаду; притом и књиге учени' људи, који су о овој материји писали, читао сам. Гди сам год живио; имао сам под мојим управљенијем⁴ различну богати' и сиромаша родитеља децу, грађанску и сељанску; у Далмацији, у Црној Гори, у Бечу и у Молдавији познао сам дечна својства, нарави и свакојаке људи. Зато при свакој прилици нећу изоставити, дајући пристојна⁵ правила, како с децом ваља управљати, да буду с временом добронаравни и поштени људи, родитељем покорни и послушни, људма с којима живу мили и драги, отечеству и сами себи полезни и благопотребни.⁶

У свем овом списанију при сваком опстојатељству прилагаћу и придодавати наравоучителна⁷ назнаменованија⁸ и полезне ко управкенију житија⁹ совјете и настављенија¹⁰, које сам од учени' људи научио и из полезни' књига почерпао¹¹, нити ћу бити ја, но полза ближњега мога прво и начално намјереније¹² ове књиге. А што будем и о себи говорити, не бојим се да ми се неће веровати, јер ћу имати премного узрока самога себе осуђивати и похуђавати, а весма мало или нимало хвалити. При свакој врсти и речи овога списанија сматраћу себе како пред всевидећим божјим оком; саму ћу истину љубити, о њој ћу се старати, њу ћу с топлим и чистим срцем желити и тражити. Знајући несумњено да сва наша говорења и дела, а најважнија она која се на штампу издају и последним родовом предају, вечна сљедовања имаду, нећу ни мало себе заборавити, чуваћу се свакога пристрастија¹³ и лицемјерија, а особито самољубија. Правду и истину радићу¹⁴ всегда пред очима имати.

¹ упорне, непослушне; ² приликама, згодама; ³ шкољиво; ⁴ управом, руководством; ⁵ згодна, подесна; ⁶ корисни; ⁷ морално поучна; ⁸ намене, значења; ⁹ живота; ¹⁰ поуке; ¹¹ поцрпео; ¹² главна, прва намера, циљ; ¹³ пристрастности; ¹⁴ настојаћу, трудићу се.

Наука и познање људи није нити малена нити мало потребна ствар човеку на свету. О овом послу може се рећи како год и о воспитанњу, сиреч¹, да о њему зависи наше благополучије² у целом теченију³ живота. С ким човек највише живи и с ким има највеће посла овде на земљи, него с подобнима себи људма? А како ћемо један с другим пребивати, ако један другога не познамо? Лашње је живити с једним народом којег језик не знамо, премда и то није малена мука, него проводи све своје живљење с људма који својства, нараве и ћуди не познајемо. И заиста из тога се по вишој части⁴ рађају: неслога, немир, мржење, вражда⁵ и свађа, понеже⁶ не познајемо како ваља ни сами себе ни друге. Познати себе, познати људе, ни ове нарави и најпотајенија склоњенија⁷ и пристрастија њи овог срца, из који⁸ произичу и происходе сва њи ова намјеренија, движенија⁸ и дела, о том су се трудили највећи људи, и до данас о том се упражњавају⁹ и старају велики филозофи. Будући, дакле, да ме је промисал неба определио да проведем живот мој с разни народи, с људма и с женама, с богати и сиромаси, с учени и прости, с црковни и мирски¹⁰, с којима нисам трговао, куповао и продавао, сва је моја старост била познати: какви су људи, и из који⁸ узрока бивају таки или другојачи какви би ваљало да буду, и чрез која средства¹¹ могли би таки постати. Притом, будући да какви смо год, морамо један с другим живот проводити, како ваља дакле да поступамо и да се опходимо, да нисмо један другом теготни, досадни и вредовити¹²; како можемо друг другу угодити, тихо, мирно и љубезно између себе живовати, и дне житија нашега колико је могуће облечкати¹³ и усладити, поташтићу¹⁴ се изјаснити.

Што се каса¹⁵ познанства себе, правда¹⁶, да је врло мучна ствар, будући да колико неврежество¹⁷ толико и много више самољубије затварају нам очи и не даду нам гледати себе с ружие стране. Но, ако је што добра у нами то иам је мило гледати, то добро видимо и томе се чудимо; а што нам није мило видети, то за леђа мећемо и добро сакривамо. Но и у овом моје слабости, моје погрешке и будалаштије дале су ми на конач познати да сам слаб и неразуман. А сврх свега света наука, божји дар, небесни свет, наука и књиге премудри¹⁸ и просвештени¹⁹ људи, учени²⁰ људи, истинни²¹ благодјетелја²² човеческога рода, дале су ми способ²³ проћи и достигнути до најпотајенији²⁴ заплетак срца мојега; просветиле су ме и дале су ми више познанства, него што би могао придобити искуством хиљадугодишњега живљења на земљи. Ову ћу, дакле, колико мучнију толико потребнију материју као на нишану имати у свем мојем писању...

¹ то јест; ² срећа, добро; ³ течају, току; ⁴ делом; ⁵ непријатељство; ⁶ јер; ⁷ најтајније склоности; ⁸ кретања, покрети; ⁹ на том рале; ¹⁰ световним, светским; ¹¹ којим средствима; ¹² штетни, шкодљиви; ¹³ олакшати; ¹⁴ похитаћу, потрудићу се; ¹⁵ што се тиче; ¹⁶ истина да је то; ¹⁷ незнање; ¹⁸ добротвора; ¹⁹ могућност.

**Човек је по природи
добар**

Ја, колико сам могао познати људе, по вишој части познао сам и' добре, и, ако гди погрешавају, или чинећи оно што не би ваљало, или изостављајући оно што би ваљало; у том погрешавају или из природне човеческому јестеству¹ слабости, или из незнања и нерасудија,² мислећи и судећи сврх³ ствари неправо. Врло је мало таки људи, који само из злоће срца и с намјеренијем чине зло, само зашто им је зло мило. Са свим тим, моје намјереније будући исправљеније⁴ нарава и обичаја, добре хвалећи, а зле похуждавајући⁵ уздам се да ми се неће за зло примити обличеније⁶ злоупотребљенија човечески. Нико не може се исправити незнајући у чему и како погрешава; а ко се може похвалити да је без слабости и погрешке? Дакле ми не можемо ни један дан у миру, покоју и љубави један с другим живити, не презирући, не трпећи и не праштајући један другога погрешке; обаче⁷, ако би се свако са своје стране старао за познати своје недостатке и за исправљати се, много би мање погрешавали, и сљедователно⁸ много би мирнији и веселији наш општедружески⁹ живот био. Зато молим нека ми се не прими за осуђеније¹⁰ народа, чина и лица осуђеније зли' обичаја и злоупотребљенија.

Мени су људи свакога народа и чина много добра учинили, а зла нимало, или врло мало; ја нејмам никаква узрока с моје стране на њи' тужити се. Ако ли гди будем то чинити, заиста нећу радн мене, но ползе ради моји' читатеља, да ако ко што такво при себи позна да се исправи. Мени је жао да људи, који не мисле, не суде и не поступају, сљедујући правилу здравога разума, себи 'уде и вреде¹¹. О, колнко би сви људи на земљи с стране божје благополучни¹² могли бити, кад не би сами своје злополученије¹³ узроковали, мислећи и живећи накриво¹⁴! Бог би морао зао бити, кад би род човечески на њи'ово зло и несрећу саздао; а то ко може, здрав мозак имајући, и помислити? Откуд, дакле, несрећа? Ваљада је са стране човекове. А човек бива ли својевољно и добровољно несрећан? Никако! Јавно је, дакле, да из незнанства и неразумња производи по вишој части наше злополучије.

Губимо се по странпутницама, а чини нам се, да смо на правом великом путу; ко нам сме рећи да нисмо, готови смо на ма¹⁵ на кавгу. Свако се себи чини на правом путу, а другога суди за изгубљена. Ко год не види, не може управ ходити; а ко год не уме мислити и судити, не може ни своја дела како ваља управити.

... Теби дакле, о љубезњејши и слачајши¹⁶ славено-српски¹⁷ народе, посвештавам колико ову толико и оне које

¹ природи; ² нерасуђивања; ³ о; ⁴ поправљање; ⁵ кудећи; ⁶ прекор, изобличавање, жигосање; ⁷ али, ипак, при свем том; ⁸ према томе, следствено; ⁹ другарски, заједнички; ¹⁰ осуда, осуђивање; ¹¹ шкоде; ¹² срећни; ¹³ несрећу; ¹⁴ наопако; ¹⁵ намах, одмах; ¹⁶ најмилији и најслађи; ¹⁷ високоучено казано место српски, тј. који славеносрпским језиком говоре.

ће сљедовати, плоде и жртве мојега пера. Вами, пожелани¹ житељи Србије, Босне, Херцеговине, Чрне Горе, Далмације, Хорватске, Срема, Баната и Бачке, вами и вашим последним унуком, с горећним и пуним љубави срцем, ови мој мали но усердни труд предајем! Примите, ако ништа, за забаву. Ако гди буде што погрешено, молим и просим вашу доброту и човекољубије да опростите слабости мојеј; сам је Бог без погрешке и без недостатка.

У Лајпцигу, 1783.
Августа, 15.

Доситеј Обрадович.

АНАЛИЗА

Зашто је овај најмањи сѝис Доситејејев идејно толико значајан? Шта је то књижевни манифест, књижевни програм (његова намена и основне мисли)?

Зашто Доситеј тако у звезде кује цара Јосифа II (Јосифове реформе и однос према Србима)? Шта је то „просвећени айсолутизам“ и какво је то „царство светлости“ на земљи; који су то „философи на престољу“ и „нове месеје човечанства“ (у Русији, у Пруској, у Аустрији, итд)?

Зашто је наш народ заостао; како да се најлакше просветимо; на кога да се угледамо; како да најбрже дођемо до најнужнијих књига?

Зашто неодложно треба писати простим народним језиком (а не мртвим, црквеним)? Шта даје вредности језику (је ли он средство или циљ)?

Има ли језик још једну крућну цену? Које је главно обележје народности и народног јединства (род, крв и језик, или и вера)? Која све наша племена „једним истим језиком говоре“? Куда је све по нашим крајевима Доситеј путовао и где је живео?

Какво је било наше национално осећање до Доситеја (уске локалне, племенске и конфесионалне традиције у појединим нашим областима)?

Како је утицала верска двојеност на наше народно јединство? (Како стојимо данас у том погледу?) Је ли томе крива сама вера, и где је прави извор зла: у самом религиозном осећању, или у слепој ума, незнању и празноверју људи? Може ли иједна вера у суштини бити неправедна и зла?

Како ћемо најлакше разгонићи мрак и празноверицу из људске душе? Каква треба да је просвета и васпитање: влашћена, господска, или општа, просонародна? Зашто је наука „божји дар“? Ошкуда толико зло и несрећа на свету, неслога и мржња, кад је човек по природи добар (Русо)? Које су, дакле, две „најнужније и најполезније“ ствари на свету?

¹ жељени, вољени.

ЖИВОТ И ПРИКЉУЧЕНИЈА

I Ч А С Т

У породици Место рожденија мојега било је варош Чаково у Банату Тамишварском. Отац мој звао се Ђурађ Обрадовић, родом Србин, по занату ћурчија¹ и трговац; мати моја, Круна именом, била је родом из села Семартона, недалеко од Чакова, кћи Ранка Паункића. Толико сам мален остао по оцу сирота, да једва га памтим; но растећи, кога сам год чуо о њему говорити, није га нико без уздисања спомињао, колико Србљи толико и Власи, „добрим братом Ђуком“ називљући га, жалећи што је млад умро, и желећи да његова деца њему подобна буду. Колико сам млад био, не памтим како год данас какву је силу на мени имало таково мојега родитеља свију људи спомињање. Ја сам га потом всегда у уму мојем представљао не само како оца мога, но савише² као једног човека правдољубива, поштена и прељубезна, кога спомињу, љубе и жале сви који су га год познавали. И то добро памтим, да моје младо детињско срце крешко би желело да и сам њему подобан будем, и тако љубов и миловање други људи да заслужим.

...Мати моја, оставши удова с четворо малене деце, не могући сама теготу куће носити, а притом и млада будући, две годне по смрти оца мога пошла је за другог мужа; но у овом фтором³ браку весма⁴ је сирота несрећна била. Спомињем се да би је често находио горко плачући, и, кад би је питао зашто плаче, „За оцем твојим“, одговорила би ми. И тако годину и по плачевно⁵ прежививши у фтором браку, и родивши последњи плод утробе своје, по мало дана преставила⁶ се заједно с породом својим у дому родитељском у Семартону. Било ми је тада девет или десет година.

По смрти матере моје два брата моја, старији Илија и млађи Лука н ја вратили смо се к нашем стрицу Грујици, који нас је као родитељ примио. Он је имао у дому једну старицу сна'у с двома синовицама. Ова наша стрина, именом Босиљка, била нам је наместо матере како год двома кћерма својима, Синђи и Соломнији. Наша сестра, од свију нас најмлађа, именом Јулијанка, остала у Семартону у дому дедову, гди по неколико месеци преставила се. Ова моја никад незаборављена и непрежаљена мала сестрица у петој години возраста⁷ показивала особиту красоту и остроумије, и, да је живила, била би совршено подобна матери нашој. И данас тужи ми срце спомињући ју; жалим је, колико да је јуче умрла. Толико сам је љубио, да, да је живила, не би се нигда од ње удаљити могао. Но зар је тако изволила судбина да нема срце моје ништа на свету чему би се могло јако прилепити, за не имати никаква припетствија⁸, у широки свет

¹ крзвар; ² к томе, штавише, чак; ³ другом; ⁴ веома много; ⁵ тужно, у плачу; ⁶ умрла; ⁷ живота, узраста; ⁸ запреке, сметње.

удаљити се. Од то доба почео сам све људе који би ми најмање доброхотства показали за сродне и пријатеље, све жене које би ме само љубезна погледа сподобиле¹, за сестре и сроднице вмењавати².

...Почео сам био ходити у школу јоште за живота матере моје, и памтим добро да сам имао велику радост идући с букваром у руци у школу. Само ми је жао било што ми је буквар издерат био, будући из њега учио мој брат Илија, пак га је у такво састојаније³ метнуо као да су курјаци из њега учили. *Мештер*⁴ *старац Добра*, (тако се је звао мој први учитељ), задовољан мојим мирним у школи седењем, мојим честим предавањем⁵ лекција, мојим тихим и бојажљивим поступком, по мало дана осим сви' моји' врсника почео ме милувати. И, видећи ме одвећ бојажљива, да како би ком детету фиргаз⁶ или ферулу⁷ почео давати, ја би' сњим заједно почео плакати, као да би имао после њега на ма' на мене ред доћи, добри мештер, за избавити ме од всегдашњег плашења и дати ми дерзновеније⁸, почео се са мном разговарати, казујући ми узрок зашто је он принужден неку од деце наказивати⁹ и бити, и да добра деца, покорна и приљезна, не имају се ничеса бојати ни страшити. Видећи ме да ми је мило гледати друге деце нове букваре и часловце¹⁰, обештао¹¹ ми, како свршим мој буквар, поклонити нов часловац, и испунио је обештаније¹². Не знам је ли то његова милост к мени била или мајсторија моје слатке матере, која је два посла с овим измишљењем¹³ исправила, мене сиреч у веће познанство и љубов с старцем мештером довела и мом брату Илији узрок крнчати¹⁴ и кавгати се, што он при свом старом измрљатом¹⁵ часловцу остаје, дала. Млого би ми га крат код куће отео, но како би пошли у школу дао би ми га опет, молећи ме да не кажем ништа мештеру, испричавајући се да он није био накањен освојити¹⁶ га, но да ми га је на мало време узео био, да види што ћу ја чинити.

После престављенија¹⁷ моје миле и слатке родитељнице остао сам учећи се псалтиру¹⁸. Мој тетак *Никола Парчанин*, видећи ме приљезно ходити у школу, хотећи облекчати¹⁹ струну Босиљку, а при том не имајући ниједно мушко дете, добра одвећ и милостива срца будући, узео ме к себи, с намјеренијем да ме воспита наместо сина. У ово време у чаквачкој школи случило се измењеније²⁰. Не знам за који узрок Чаковци чинили су доћи наместо старца Добре некога Стефана Микашиновича. С овим мој тетак Никола учинио особито познанство; казао му је да је наумио, кад се добро изучим, оженити ме и запопити; препоручио ме је њему крепко²¹ и своју препоруку често би поткрепљавао частећи га и купујући му из дар кад фајн²² шешир, кад пар свилени' велики'

¹ удостојиле; ² замишљати, сматрати; ³ стање; ⁴ учитељ; ⁵ одговарањем; ⁶ шиба, палица; ⁷ дашчица којом се туку деца у школи по длаковима; ⁸ смелост, велика слобода, дрскост; ⁹ кажњавати; ¹⁰ црквена књига у којој су молитве распоређене по часовима; ¹¹ обећао; ¹² обећање; ¹³ домишљатосту; ¹⁴ анкати, дерати се; ¹⁵ упрљаном; ¹⁶ узети, присвојити; ¹⁷ смрти; ¹⁸ књига псалама; ¹⁹ олакшати; ²⁰ десила се промена; ²¹ јако, много; ²² фин.

марама. Оваке препоруке имале су велику силу. Мој господар магистер¹ (он се није дао звати мештером) имао је заиста на мене особити позор²; по совршењу псалтира дао ми је учити катихисис, то јест *Православноје Исповједаније*, толкујући³ ми сваку лекцију на просто српски.

Прва књига Мени је врло ласно било на изуст учити, и тако за две године дана знао сам на памет не само катихисис но и различне друге рукописне вешти⁴ с толкованијем. А притом, имајући неку природну склоност што ново научити, кад би' год био у цркви, сакрио би' се у олтар, дочепао би' се влашког казанија илти поученија,⁵ пак би' читао до савршења црквнога правила (познато је, да у Чакову сва деца српска знаду влашки). Толкованије мога магистра помогло ми је да разумевам прологе⁶; ниједан није остао непрочитат од мене. Млого би ме пута попови карали што кварим црквоне књиге, но залуду. Две три године ово чинећи, влашко поученије, евангелије и прологе знао сам на памет. Ко би ме год хтео слушати, казивао би' му од јутра до ноћи повјести из пролога; гди би год мајстори и момци шили, ту би' ја ишао казивати казанија и житија⁷ различни⁸ светаца; сваком би се мнлило слушати оно што не зна. Ове све ствари миле су биле мом добром тетку и по његову мњенију врло полезне к намјеренију које је он са мном имао, нити је могао мој добри благодјетел⁹ предвидити да је баш ово било управ против његове намене, како ћу сад дати познати.

Ја, напунивши моју главу детињску с казанијама и с пролози, а не будући нимало кадар сврх чеса либо⁹ како ваља мислити ии расуждавати, наумио сам био савршено да се посветим. Размишљајући шта су страдали мученици, ја би' тешко жалио што и сад не муче Христјане, те би' се ја на ма' дао за закон испећи. А кад би ми пало на ум шта су пустињаци радили и пословали, крепко би' желио да се иамерим иа ког пустињика, да с њим одем у египатске и у арапске пустиње, гди нема стопе човека жива. Како би ко пошао у Сенђураћ, Партош и Бездин, манастире недалеко од Чакова, пошао би' и ја с њим с наменом да нађем какву пештеру илити пустињу и да ту останем; но, онде видећи да калуђери једу и пију као и други људи, и не чујући да се око њи' гди на'оди каква пештера ии пустиња, „није ово место за мене“, мислио би' у себи, пак би' се невесео вратио у Чаково. По мојеј тадашњеј памети Банат би много срећнији био да је пун пустињика, него села, вароши и градова.

Мој благодјетел почео је дознавати моја чудновита желанија¹⁰ и намјеренија; радио би свакојако од тога одсоветовати¹¹ ме и одвратити; много крат би ме загрлио, љубио и с

¹ магистер, лат. учитељ, свечаније него мештар; ² пажњу; ³ тумачени; ⁴ ствари; ⁵ румунске библијске приче; ⁶ уводи у животе светаца; ⁷ легенде из живота светаца; ⁸ добротвор; ⁹ о ма чему; ¹⁰ жеље; ¹¹ одвратити.

отачаском добротом би ме обличавао¹ што ја њега не милујем као он мене, и да ја неправо чиним, његову слатку надежду, коју је он имао, да ће у мени имати утеху, помоћ и покој у старости својој, сујетном показујући. Мени би жао било то чујући; и заиста ја сам весма њега љубио. Но ко ће мени извадити из мозга пустиње и пустињике и све којекакве ствари, с којима сам ја био моју будаласту детињску главу напунио. Из овога нек свако позна каква је ствар, да дете чује и чита оно што није за њега. Ја би' му одговорио да Евангелије учи: ко хоће да угоди Богу и да се посвети, ваља да се одрече света, рода и родитеља. Он би ми рекао да Евангелије што учи добро учи, но да моја детињска памет и глава није још кадра разумети шта 'оће Евангелије чрез те речи, и да је мени потреба чекати савршена возраста и зреле памети, за моћи разумети силу евангелскога ученија.

Ја би' му онда почео казивати, шта је учинио свети *Анџоније*, *Јефџимије*, *Пахомије*, *Онуфрије* и хиљаду други' и свети Сава српски; а он би онда, мнцајући главом и уздишући, одговорно: „Е мој синко, сад ја видим да би боље било да ти те књиге ниси читао! У садашње време ко се год калуђери, калуђери се или из незнанства, или да му је лакше живити. Ја сам остарио с свакојаки калуђери, с Јерусалимци, са Синајци, са Светогорци, и с овим који се на'оде у наши вилајетн. Најмања им је старост² светиња; људи су како год и ми; једу, пију и раде да стеку новаца као и други који имају фамилију на врату. То говорећи, ја и' не осуђујем; тога се ни они сами не одричу. Но теби кажем да је права светиња: да млађи старијега слуша, да се деца своји' родитеља не одричу, како ни родитељи своје деце, и да човек праведно и поштено у својој кући, о свом труду и муци, са својом женом и децом живи, ништа туђег не желећи. Ако ли се нађе који од многи' да има какво друго склоњеније³, добро је и потребно да од своји' старији' и пријатеља савет иште, и да чека своји' двадесет и пет или тридесет година да је кадар познати оно што мисли изабрати. Црковни или мирски⁴, ко мисли с људма и међу народом живити, ваља да се стара како ће и он са своје стране другима на ползу, а не на теготу бити.“

Видећи да ја не знам шта ћу му одговорити, по неколиком мучању⁵, опет би почео с већим усердијем говорити: „Мој Димитрије, веруј ти твом баби (сва деца, моја браћа и братучеди, бабом смо га звали); мени имаде близу педесет годна; ја сам искуством познао човеческо јестество. Ја тебе љубим како год да сам те родио; светујући те, твоју срећу желим, а не моју. Ако ли ти мене не послушаш, ја се нећу кајати за добро што сам ти учинио; мени ће Бог платити на другом свету, но ја тебе жалим.“

Свако ласно може познати, какав је ови свет⁶ био, како га и сам сад познајем; но онда ко ће луду дати памет? Моја

¹ очинском добротом кории; ² брига, старање; ³ склоност; ⁴ световни; ⁵ нутању; ⁶ савет.

глава, напуњена будући пустињами непроходимими¹ и пеште-рами², ништа друго није могла у себе примати.

Васпитање и расуђивање

...Ево какову силу имају прве науке с којима се младо срце напоји и напуни! Млад човек, не имајући никаква искуства, сам не могући право о стварма судити, старије и искусније од себе не хотећи слушати, мора бити задуго тврдоглав и упоран, догод не удари гди главом о дувар³, падне у несвест, „ха, ха, не тамо!“ почне сам себи говорити. Срећан; ако се то не случи⁴ касно, док се јоште може вратити и на прави пут упутити; иначе, идући куд не зна, мора у целом животу злополучан⁵ бити. Пак се чудимо зашто су неки младни пуни ветра, самовољице, високоумија и упорности! Ево ти узрок. Из прве младости чују којекакве преповетке; то врло упамте. Млада је душа подобна меком воску: у каква га калуп метнеш и салнјеш, онаки образ од њега направиш; док је тај восак јоште мек, ласио га можеш претопити, прелити и преобразити; чрез дуго време буде тврд као гвозђе, онда се 'оће много труда за претопити га и прелити. К оном шта су чули, ако јоште виде и прикладе⁶ неваљале, ако не имају кога ко ће с њима управљати и од зла одвраћати, остају у преварн⁷ и у злу, и сваки дан више утврђавају се у том и укоречавају.

Млад човек чита једну књигу, коју за разумети или би ваљало да има више искуства, или да је читао друге књиге пре, да може ту која му је у руци, разумети, с вишим вниманијем⁸ него се злато мери на теразијама⁹ ума и расужденија измерити, истину од притворности и лажљивобасновити¹⁰ измишљења распознати, имајући всегда на памети, да није све што се жути злато, нити све што се сија и блиста драги камен. Ми би се ужаснули кад би добро могли и хотели расудити, колико су хиљада година неке велике лажи за истину, и лукава лицемерија и преласије¹¹ притворности за праву светњу држате биле! Ово све безлобна¹² и слаба младост није кадра расудити, и није јој за зло примити: потребује руковођења и настављенија¹³; ако ли тога нема, остаје у тамн и у превари. Ко се је научен родио на свет?

Гледа млад човек једну ствар издалека, коју би ваљало изблиза видити; сматра¹⁴ је с једне стране, но за познати је потребало би је са свн' страна прегледати и добро видити. Колико пута најискуснији људи другојачије мисле данас него ли јуче, и сами се чуде какве су памети били до лане! О, колнко смо нерадни¹⁵ у истраживању истине! Злато кад узмемо у руке, није нам доста да нам ко каже да је злато, но самн расматрамо има ли у себи знаке правога злата: је ли тешко и савнја ли се као чисто злато. А за истину, која је сама злато ума нашега, не старамо се толнко. Што

¹ непроходним; ² пешинама; ³ зид; ⁴ деси се; ⁵ несрећан; ⁶ примере; ⁷ заблуди; ⁸ пажњом; ⁹ вази; ¹⁰ лажан, бајослован; ¹¹ заводљиве; ¹² без злобе, без пакости, наврна; ¹³ поуке, наставе; ¹⁴ гледа, посматра; ¹⁵ немарни.

је ко из почетка чуо, при оном остаје; не дамо себи труда за истражити и распознати праве знаке чисте истине; а, што је горе, не смемо ни мислити, бојећи се да не прогледамо. Стара је басиа, ио добра, да истина, будући нага и хотећи да и друге свлачи, и да и' наге, такове какви су, показује, вндећи да је зато људи добровољно не трпе, но да на њу мрзе, она је побегла и сакрила се у један бунар. Зато ко жели к њој доћи ваља да свуче са себе сва своја мњенија и мудро-ванија, јер иначе неће бити примљен.

КАКО САМ ПОСТАО КАПАМАЦИЈА¹ И ТРГОВАЦ.

Видећи дакле мој благодјетељ да није могуће мени странствовање² из главе извадити, и да ја гледам сваки дан какво благовременство³ да кудгод утечем, намисли јошт један посао са мном. Ствар је била заиста разумно измишљена. Но као да је нада мном некаква судбина била, која је свим његовим измишљенијам сметала, а мени у оном свем што накањујем помагала. Тако оно исто с чим је он био наумио да ме од мога пута одврати, мене је на исти пут метнуло и упутило. Да ми да познати шта је туђинство и туђ хлеб, одведе ме у Тамишвар и даде ме једном мајстору капамацији и трговцу.

Ови је имао свегда⁴ по пет шест момака, с којима би ходно по велики пазари у Банату; а кад не би било пазара, давао би им шити. При овом сам био годину и по, ходећи по пазари и учећи се шити; но ништа то мени ийти ми се миљило, нит' ми је ишло од руке. Видећи мој мајстор да добровољно пишем, изабрао ме био као за писара; давао би ми којекакве старе од много годнна тефтере⁵ да преписујем, које сам ја радо пословао, само да не шијем и еспап⁶ да не намештам, што ми није нимало по ђуди било...

Ја иаходећи се у овом новом состојанију⁷ живљења, ходећи по различни пазари, гледајући свакојаке људе и њи'ова упражњенија,⁸ чујући многе у Тамишвару да говоре немачки и солдате⁹ Талијанце талијански, почела се рађати у мени жеља како би' могао ова два језика научити. Не читајући више пролога ии поучеинја, не имајући времена о овима стварма мислити, иити коме што сам пре читао казивати, јербо други момци, моји камараде¹⁰, продавајући којешта женама и девојкама Немецама и Вла'ињама, по ваздан би се с њима шалили и смејали, нити би кад имали воље што светињско слушати: на ови начини почео сам се био као заборављати, и прва топлота к пустиничеству и к пештерама почела у мени сасвим ладнити.

... Мој мајстор имао је свој дућан у кућам господара Јове Муцула. Ови чатећи један пут нашега тадашњег епископа

¹ израђивач небаци, покривача, јорганција; ² бављење на страни, у иностранству; ³ згодну прилику, време; ⁴ увек, свагда; ⁵ рачунске књиге; ⁶ робу; ⁷ стању; ⁸ занимање, посао; ⁹ војнике; ¹⁰ другови.

Георгија Појовича, ја, имајући познанство с слугама дома, помешао сам се с њима. Као под именом да ћу што послужити, пошао сам гледати владику на части. Између прочи' разни' разговора при концу обеда по случају уведе се ови знаменити разговор, кога сам врло слушао и упамтио, и заисто достојан је да га овде опишем.

Епископ: „Мене многи осуђују што ја публично¹ месо једем: но ја волим да ме људи за своју простоту осуђавају², него да ме моја совест обличава³ и осуђава, кад би' по-тајно и крадом јео. Христос и апостоли јели су месо, зашто дакле епископи да не једу? Или се зар хоће да смо ми бољи од апостола? У време апостола и триста и више година после њи', епископи су били мирски поглавити свештеници, и нмали су своје жене. Видимо да по првом Никејском Сабору отац светога Григорија Богослова Назијанзина, у чесном⁴ браку живећи, епископ је био и синове и кћери изродно; тако брат Великога Василија, тако свети Спиридон и многи други. Апостол Павле јавно учи, да епископ, презвитер и дијакон мора бити ожењен, и томе додаје узрок говорећи: „Ко није кадар својим домом и фамилијом управљати, како ће он бити вредан црквом и народом управљати?“ Види се да су епископи први поглавити мирски свештеници. Епископ ништа друго не значи него надзиратељ; а архијереј ће рећи начални јереј⁵. А после, кад су се калуђери почели множити и архијерејска достојинства примати, мало по мало увео се обичај да епископ мора бити монах, против јавне науке апостолске, по којој науци и по правој правници и суду здравога разума епископ не може бити нипошто монах. Он није одређен да у пустињи живи, него у миру⁶, у градови и у сели међу људма и женама; и, човек будући од тела и крви, како га је Бог створио, ако није ожењен, у великом бедствованияју⁷ наводи се. Монах ће рећи сам нлити јединац и саможивац, ком је место: пустиња, планина, уједињеније и самоћа, који се одрекао света и пребивања с људма, који постом, неспавањем и непрестаним трудом ваља тако да осуши тело своје, да му се, како вели свети Јефрем, трбу' за леђа прилепи; и тако сув и окорео још не ваља да се у себе поузда, нити да изиђе пред женске очи, које су пуне магнета, и кад ре су најсувијем телу живот и движење⁸ дати.“

На ове речи доброг и простосрдечног епископа сви који су били при трапези почели су се крепко смијати.

„... А што напомињеш за твоје волове, куповање и продавање, истина да и у томе добродјетљан⁹ човек ваља да пази и не прелази меру, и да по совјести својој поступа. Но што ћемо ми томе? Ово је закон трговачког заната. Ко купује, рад би јефтино купити; а ко продаје, ради¹⁰ скупо продати.

¹ јавно; ² осуђују; ³ кори; ⁴ часном, поштеном; ⁵ врховни, први свештеник, првосвештеник; ⁶ у свету, међу светом; ⁷ оскудици, беди; ⁸ кретање, покрет; ⁹ пун врлина; ¹⁰ труди се, настоји.

Стећи благо и новце, поштено тргујући и трудећи се, то зависи с једне стране од човекове вредности, а с друге од опстојатељства¹ у којима се наоди. Гди се велике трговине чине, ту вредан човек може и стећи, и ово је вредност; а добродјетелъ је стечено на добро употребити, слабога од силнога чувајући, невољну помажући, од сиромаштва поштене фамилије избављајући, науку у род свој уводећи. Једним словом: блажен они богат који с праведним *Јовом* може рећи: „*Био сам слепом око, а 'ромоме нога; сироти и удовици био сам ошац.*“ Блажен ко многе сироте девојке као родитељ уда и удоми, светим брачним сојузом² многе парове соједињавајући, и њи' као чада³ своја богоподобним гласом благосливљајући и говорећи: „Растите се, децо моја, и плодите се, и напуњајте отечество с добродетељни и богољубни житељи; подајте свету словесна³ и разумна створења, која ће Бога познавати, љубити и славити“. Блажен и благополучан они богат који сироте младиће рода свога, кад види да имају дар и склоњеније к науци на науку даје, говорећи им: „Идите, децо моја, учите се; Бог вам чрез мене к томе помоћ даје. Зато имајте Бога всегда пред очима, уклоњајте се зла друштва и чувајте се зли' обичаја; радите да наука ваша на славу божју и на ползу отечества буде. Сврх' свега учите се добродјетелъним и поштемим наравом: настојте и трудите се да наука ваша буде као чисти зрак сунца, која ће мрак незнања, неразумија, сујеверија и злобе између браће ваше изагнати, а свет разума, човекољубија, истинога богочестија и богољубија међу њи' увести и укоренити! Ево, мој Маленица и прочи који ме слуша-те, добродјетелъно и богоугодно богатства употребљеније; ево, којег а ја богата срећна вмењавам⁵ и наричем⁶...“

„Немојте сваком духу веровати, но искушавајте је ли од Бога,“ учи нас исти они, који је из прсију Спаситељевн' мудрост почерпао, *Јоан Богослов*. Како ћемо и' дакле искушавати? Ево како. Ваља одбацити сваки дегински страх, и по правому и здравому разуму расудити: оно што се учи, је ли могуће? Ако није могуће, није од Бога; Бог је праведан, никад не заповеда оно што се не може. Је ли согласно⁶ првој науци Светога Духа? И, ако није, није од Бога; Бог своју вољу никад не измењава. Оно што се учи, је ли полезно? И ако није, није од Бога; Бог је милостив и човекољубац, ништа не заповеда што није људма на велико добро и ползу. Но веле иам: ваља веровати слепо. Чудновито зактевање! Бог ми дао очи телесне да с њима гледам и видим, и душевне, разум, да с њим судим и расуждавам. Христос је дошао и по себи апостоле по свету разаслао, да свет од слепоте избаве, а не у слепоту да доведу. Зашто дакле да слепо верујем? „*Ја сам свети свети*“, говори Спаситељ, *ко за мнош ходи, неће се наћи у шами.*“ Свака правда и истина свет⁹ љуби и свет иште.

¹ прилика; ² везом; ³ чада, децу; ⁴ разборита, свесна; ⁵ замишљам, држим; ⁶ називам; ⁷ согласно, у складу; ⁸ светлост света; ⁹ светлост.

О калуђерима

„...Негдер дођемо сад к калуђером; само пре него почнемо о овој материји беседити, ово назначите: Човеку кад се што у ноћи привиди, шта је потреба да чини? Да се нимало не плаши, но да слободно приступи к оном шта му се привиди, пак ће на-ма' познати да оно што му се привидило или је сен или пањ, или какова либо вешт¹, од које нимало нејма узрока страшити се. На исти начин, о чем год мислимо расуждавати, не ваља се нимало страшити, него сваку сујеверицу одбацити, слободно приступити, с богоданим разумом изблизу и са сви' страна гледати и познати.

„Србљи, или изговарају: калуђер, или као неки други: калађур, не знаду шта раде, нити изговарају како ваља. Ово је грчка реч, и ко 'оће управ да је изговори ваља да рекне: калогерос, а то ће рећи: добар старац; а монах илити управ монахос значи: сам, илити самац. По самом имену види се шта је. Човек који се одрекао свега света и шта је год у свету, који ни за што друго нити мисли нити се стара, кромје² да спасе душу своју. Сам, самац и саможивац у целом животу своме ваља да остане, и ни по што да се не да видети у миру³, у граду, нити у селу. Не старајући се ни за ког жива, не ваља ником живу да је на теготу. Трудом своји' руку ваља да се 'рани; а 'ране му само толико ваља колико да је једва жив, јербо је њему потреба за осушити све човеческе страсти, осушити са свим тело своје. Кромје једне саме 'аљине за покрити телесну наготу, ништа друго не ваља да има. Одрекао се не само света и шта је год у свету, него и самога себе; без куће и без кућишта, без ватре и без огњишта, као птица усамљена и уједињена у гори, живот ваља да проведе. А од жене ваља да се чува као од живе ватре, и да бежн од ње док је год жив, без сваког обзира: име ни 'аљина женска да му никад на памет не дође. Ево, каква жестока правила да му никад на себе налажу: и овако су први монаси по египетским и по ливијским живили пустињама.

„Свременом, кад су постала царства христјанска, видећи поглавари колико мирски толико и црковни, да множество ови' самаца, живећи сваки о својој глави, не чине никакво добро, но смуштенија⁴, буне и кавге, стерали су и' у манастире и убедили да и они између себе у општеству⁵ живу, и да морају бити подложни једном игумну или архимандриту. Различни цари и поглавари, мислећи да у томе некакову задужбину чине, сазидали су им с великим трошком велике манастире, дали су им из почетка њиве и винограде, а по том села и људе да им работају⁶. У овом здању и обогаћавању манастира цари и краљи један за другим су се надметавали, ко ће лепше сазидати и више дати, тако да ови самци и сиромаси нашли су се с временом у толиком изобилију и

¹ каква било, било која ствар; ² осим, сем; ³ међу светом, у свету; ⁴ смутње; ⁵ заједници, друштву; ⁶ служе, раде.

богатству, да цари и краљи у потребама помоћ су од њи' искали. Ево, дакле, моја децо, што чини мало по мало обичај.

„Ови, дакле, самци, у прво време толико сиромаси, кад су постали силни и богати, не имајући никаква посла, почели су свакојако живити. С временом находили су се мудри цари, колико у Цариграду толкно и у другим царствима, који, видећи да су ови добри старци сасвим изишли из своји' предела и почели против свога званија и дужиости живити, хотели су и' на бољи пут метнути, но на'одили су се с њима у невољи. Ко је читао росијску историју, могао је познати колику је старост имао премудри и велики *Цар Пешар* за умалити у свом царству множество манастира и самаца; узео им је сва села и имјенија, и оне које је био принуђен за време¹ оставити, метнуо је у бољи поредак, у почињеније² и под регулу³. И за не продужавати одвећ беседу, шта су у прво време били монаси, шта су с временом постали, шта ли би ваљало да су, могли сте ласно познати; а шта су данас у наше време, није потреба говорити; сви видимо. Ето видите оца Н. из манастира Н. из Фрушке Горе, који је од први' и најимући' манастира у Срему. Његов нгуман послао га је к мени, и пише ми, молећи ме, да му допустим просити милостињу по Банату, заклињући се да другда⁴ нејма за што купити соли, и јавља ми да зида једну качару⁵ и молн ме саборно⁶ да ја будем качари ктитор,⁷ јер им стоје бурад и каце на пољу.

„Тако ми Христа Спаситеља, срамота целог српског рода! Људи здрави читави, ни слепи, ни 'роми, ни сакати, имајући прекрасне грунтове⁸ с којима би многе фамилије изобилно могле живити, данак цару плаћајући, дечницу своју ранећи и убогим помажући! Калуђери сами без прошње не могу живити; како је калуђер, мора бити просјак. Обарају, зидају, праве, поправљају; за све то ваља да просе. Та и други људи зидају и праве, али не просе. А од кога ће просити? Од родитеља, обременјени⁹ с фамилијама; од удовнице која се стара како ће кћери своје удомити! А ко проси? Монах, самац, који се свега у свету одрекао, и нејма ни за што друго старати се кромје за сами свој трбу'. Ко проси? Човек Србин! Себе тако похудити и бедним просјаком учинити! Покор и срамота српском имену! Барем нек' се одрече овог поштеног имена, нек' се како другојачије зове, и нека не срамоти род свој!

Сад сами по души пред праведним судијом Богом који ће нас све судити расудите, не би ли боље било да таки' калуђера нејма на свету? Не би ли боље било на манастирске грунтове фамилије населити, а манастире у школе, у оспитале¹⁰ и у воспиталништа сироте народне деце преобратити? О свемогући Боже, дајући царе свету, подај им и

¹ привремено; ² покорност; ³ правило, ред; ⁴ понекад, често; ⁵ подрум за вино; ⁶ свечано, у име манастира; ⁷ покровитељ; ⁸ земљишни посед; ⁹ оптерећених; ¹⁰ болнице.

дух Петра Великога! „Познајте дрво од његова, говори свето Еванђелије; *нељодно дрво сече се и на вајру меће.*“ Но народ из своје простоте мисли ако нестане међу њима калуђера, нестане вере и закона. Што веле? Моле се Богу за нас. Е моја браћо, тешко оном ко хоће да се за њега други Богу моли! Да за тебе други једе и спава, ниси рад; а оно што ти је најполезније и најпотребније 'оћеш да други за те радн! Мој Христијанине, да ти знаш како је твоја у две трв речи молитва Богу слатка и благопријатна, кад ти поштено и праведно живиш и с знојем лица твога раниш чада твоја! Колнко ли је богоугодна кратка молитва вернога солдата који иде за отечество своје и за цара свога крв своју пролити! О, света и богољубезна молитва добродјетелне матере, која једно чадо своје доји, а другом јести даје и у школу га оправља! Но ваља трпити, док народ тако 'оће.“

Архимандрит бездински: „По вашем говорењу, Господине, ваљало би колнко данас истребити све калуђере?“

Епископ: „По мојем говорењу? Е, мој брате, сами сте се давно и давно истребили, нити сте чекали мога говорења.“

Архимандрит: „Како Преосвештени Господине? Не разумем што с тим мислите.“

Епископ: „Каж ми по души, архимандрите, може ли један човек лекар бити само зашто се називље лекар, а лекарства никад није научио, нити зна шта је?“

Архимандрит: „Никако!“

Епископ: „Нити би ти себе дао болесна у руке таком лекару?“

Архимандрит: „С опрштењем, Господине, ни коња мога не би' ја дао таком лекару, некамо ли тело моје.“

Епископ: „А кад купиш какву лепу и скупу материју за направити 'алъине, би ли је дао једном терзији¹ који се само зове терзија и држи у руку велики аршни² и маказе³, а не зна ни кројити ни шити?“

Архимандрит: „Такога би ја терзију с његовим истим аршином по леђи.“

Епископ: „Дакле, лекар који се само зове лекар, а не зна лечити, и терзија који се само нариче терзија, нити зна терзнлука, они нису то што се називљу?“

Архимандрит: „Нипошто!“

Епископ: „Кад би те поставили судијом, шта би ти по твојој савести таким људма судио?“

Архимандрит: „За њи'ова лажна имена би' н' наказао⁴ и дао би' им крепку⁵ заповед под жесточим наказанијем⁶ да се ни по што не усуде у напредак⁷ називати то што нису.“

Епископ: „Видиш ли, архимандрите, како право судиш кад 'оћеш; и тако сваки човек, имајући здрав разум, ако хоће, може право судити; ако ли неће, криво и неправедно чини,

¹ кројачу; ² стара мера, лакат; ³ ножице; ⁴ казнио; ⁵ јаку, строго; ⁶ жестоком, оштром казном; ⁷ убудуће.

свет¹ разума и расужденија, којег му је Бог дао, угашавајући и највећи божи дар под ноге гажећи². Калуђер, дакле, који само камилавку³ носи и црне хаљине, и само се нариче калуђер и самац, који се само устима и словом одрекао света, а делом више тражи свет и светске ствари, него мирски људи, и што је још најгоре, неправедно иште и тражи туђ труд, зној и муку без сваке срамоте желећи и иштући: ја те не питам, је ли он монах, ни је ли он добри старац, него је ли достојан поштенним човеком називати се? Памтиш ли јоште шта си одсудно лекару и терзији? Можеш ли сад разумети шта ја мислим, говорећи да су се сами калуђери давно и предавно истребили.“

Архимандрит: „Господине, на моју душу, имате право: божија истина из ваши уста беседи. Камо срећа да сви архијереји тако мисле!“

Маленица предузме реч, говорећи: „С моје стране нека би било још толико калуђера, колико и' је, само да не ишту и не просијаче; али нас с тим срамоте, и лепо су већ додијали, да би човек волио видети Татарина него калуђера!“

Архимандрит: „Мучи⁴, Бога ти, господару Маленица, јер од тебе ће залуду искати. Не из Јерусалима и из Свете Горе, него с неба да дође калуђер, ти му не би дао пребијену грешљику⁵ ни сломљена⁶ новца.“

Маленица: „И не би, не бој се, не би! Камо срећа да сви чине као ја! Не би се никад увео био такн обичај да су сви калуђери просјаци. Добро си учинио што си напоменуо Светогорце; то су ти највеће арамње⁷ света: неки од њи' имаду по четрдесет и по више кеса, пак све иду те просе на намастир; а своје новце (које се не сраме звати своје) не даду у намастир, него на интерес да им се плоде. Остаре и оградбе просећи, нити им је кад могуће од прошње одустати. На моју грешну душу, као да су нас од Бога узели под аренду⁸, глобе и деру вилајет ни крив ни дужан. Па шта веле? Турком дајемо. Пропали и ви и Турци, Бог дао и сви свеци, и колена вам се затрло! Нас је Бог избавио од Турака, а калуђери нас лепо наочигледце под љутим турским арачем држе, и не даду оданути. Једва се један сметне с врата, ал' ето ти двојница трче да узјашу. Бог и' знао, откуд изничу и произлазе; ваљада се и они зар негде плоде. Лете један за другим као гаврани, пак све истражују гди је ко умро. Ни на оном свету душа човекова од њи' с миром не може остати. Ваља да од њи' пасопорт⁹ узме, ако мисли пред Бога изићи. Пак, да се 'оће један, нека би и то, но није доста ни стотина. Кажу за некаква митарства¹⁰ по ваздуху: три велика, а тридесет мали; да је и њи' толико, много би и' било, ал' опет би се ко надао да ће се

¹ светлост, видело; ² гажећи; ³ калуђерску капу; ⁴ ћути; ⁵ ситан новац; ⁶ пребијене паре; ⁷ разбојници, пустихије; ⁸ закуп, доходак од закупа; ⁹ пасопорт; ¹⁰ прелаз (стање) душе по смрти човековој.

кадгод курталисати¹; но њима нејма ни краја ни конца. Парусије², саландари³, проскомидије⁴ и другојача којекаква имена, измишљена за глобити живе и мртве, то су ти твоји Јерусалимци и Светогорци. Будак⁵ њима ваља и мотика, нека раде ка' и други људи! Пак ми није чудо другим народом, него се чудим српском сину, како може себе тако похудити⁶ и без сваке невоље просјаком учинити! Али право веле: кад се човек покалуђери, одрече се свога рода."

Сирома' архимандрит нашао се био у беди с Маленицом, не знајући шта ће му одговорити, ни како ће га с врата сметнути. Владика, видећи га сасвим забуњена, дође му на помоћ.

Ејиској: „Доста већ, Маленица кукавче! Ала си, брате, као олуја; тешко оном кога ти окупиш и запопаднеш! Лашње би ко од гладна медведа утекао него од тебе! А да право речемо: нису свему ни калуђери криви, него зао обичај који се увео. Људи су сами, како сам више рекао, почели у манастире давати, препоручујући се монахом на њи'ове молитве, док су се и они обкли узимати и молитве своје продавати. Што ко има, оно и продаје.“

Маленица: „Пак докле ће тај обичај дурати⁷, господине?“

Ејиској: „Док год је воља људи и народа, који да не дају и на се не намамљују, парасили⁸ би се и калуђери прошње и узимања; а док се год нађе ко ће давати, наћи ће се и ко ће узимати. Дакле, како видиш, од народа све зависи.“

Маленица: „Све је то ваш нзговор, Господине! Народ, народ! Ко ће народ сложити? Шта ли зна прости народ? Вас је народ изабрао за своје пастире; ако ви познајете да калуђери нису од потребе, учините с њима како је архимандрит одсудно лекару и терзији; народ у том нема никаква посла.“

Ејиској: „Није тако, мој Маленица, није! Не ваља тако с народом мислити, јер је народа много, а нас је мало. Народ ваља саветовати и учити, а не срдити; силом се с њим ништа не може учинити. Народ је кротак и покоран; крв ће своју до потребе за своје старије пролити. А старији ваља да се врло старају да му никакве обнде⁹ не творе, и неке народње слабости и обичаје, ако нису врло вредовите¹⁰ општеству, ваља да прѣзру и трпе...“

...Нека свак расуди, ко буде читати ове врсте¹¹ каква чувствованија благодарности и припознанства к Богу и родитељем могу се усејати и укоренити у једно младо срце чрез сами једнодневни разговор једнога чистосрдечнога¹², човекољубивога и разумнога учитеља. Ово је највеће благодјејаније, које се може учинити јуности¹³; на овим благородним чувствованијам основавају се и називавају све друге богоугодне добродјетељи. Млад човек, благодаран Богу и родитељем, ласно ће и радосно примити на њиву срца свога семена најкра-

¹ решити се, ослободити се; ² већи дар манастиру да се за нас Богу моли; ³ милостиња за мртве; ⁴ дарови цркви; ⁵ трнокоп; ⁶ понизити, наружити; ⁷ трајати; ⁸ оканили би се, одустали би; ⁹ увреде; ¹⁰ штетне, шкољњиве; ¹¹ редове; ¹² чиста срца, племенита; ¹³ младости, омладини.

снјн' и најблагороднији' добродјетељи. Дете благодарно бива послушњиво и покорно; из послушанија и покорности рађа се трудољубије и испољеније¹ сваке своје дужности, а одавде произлазе и извиру као из живога извора сва остала благонаравија², једним словом, све поштено, разумно, праведно, Богу и човеком угодно живљење. Ваља дете научити: да је благодарно и слугн и слушкнињи који га послужују, јер оно само собом тога јоште није кадро заслужити; да је благодарно сваком човеку за најмању добру реч; да је дужно никога ни у чем не увредити нити озлобити³; сваком по сили и по могућству своје добро учинити, и своју благодарност у свако време словом и делом показивати; дати му да позна да то Бог 'оће и за наше исто благополучије то од нас изискује, јербо само на ови начин можемо с другим људма и сами са собом у миру, у љубави и у задовољности пребивати и живот наш тихо и слатко проводити.

ПОЧЕТАК МОЈЕГА ПУТОВАЊА.

(Трезвене и отворене владине речи готово сасвим отрезне дечака, кад ли се изненада поново распламти у њему стари светитељски занос, и Димитрије улочи прву прилику те са својим другом Ником Путнвом одмагли пешке у фрушкогорски манастир Хоново.)

Опис Хонова

...Ево ме у Срему, у земљи наслеђија последњи' српски' деспота! Сутрадан неки Карловчанин, враћајући се с празни кочија дома, довезе нас за неколико грошића у Карловце, гди преноћимо, и рано у јутру почнемо путовати по пожељеној Фрушкој Гори. Пролазећи испод Ремете и Крушедола, нисмо смели ни навратити се у ове манастире, да нас како калуђери силом не задрже. Хоново нам је у срцу било, к њему смо се таштили⁴. Око подне дођемо у Ириг и упутимо се к манастиру. Како нам је год рекао Тодор калпаџија⁵, како пређемо на манастирску земљу, учини нам се као да смо у едемску⁶ башчу дошли.

Иде се све покрај једног поточића, поред кога стоје насађени велки ораси и друга дрвеса⁷, која га осењавају и чувају од сунца. На левој страни виде се брда и холмићн⁸, покривени с виноградима и воћњаци. С десне стране потока пружиља се једна веселовидна долина, сва покривена и украшена с ливадама, пуним злака⁹ и цвећа селнога¹⁰, која се протегла до близу манастира. А с оне стране долине, рекао би да су царске башче. Виноград до винограда, окружени и накинђени с свакојакн плодовити дрвеси; брдо над брдом, и холм над холмом, као да се један на другога другољубно наслоио, и као да је један сврх другога своју поноситу главу помолио: како ће лакше ону красноривну долину, сестру своју,

¹ испуњавање, вршење; ² врлине; ³ учинити зло; ⁴ хитали, журили; ⁵ шеширџија; ⁶ рајску, замишљени рај; ⁷ дрвета; ⁸ хумци, брежуљци; ⁹ траве; ¹⁰ крива.

и поток, њена љубитеља, који је загрљену држи, и оне, који покрај њега пролазе, гледати и сматрати; и како ће у исто време свак своју великолепну, са сви пролетњи, летњи и богати јесењи дарови надичену и преукрашену главу показивати и очима свију представљати. Холм од холма лепши и дичнији, а сви заједно неисказане красоте и дивоте! Тихослатко и љупко шушчење¹ и играње с долином потока, весело различни птица појање, кротко и прохладно² ветра диханије и његово с лишћем преметање, дају ушима једну тако слаткослишну музику, да доведе човека у савршено заборављење себе и у иступљеније³ ума. Благоуханије⁴ ливадни⁵ цвећа и свакојаки⁶ воћа обалзамљавају⁵ они кроткопнтони воздух⁶.

Не зна ко како том блаженом долином прође, како ли к манастиру дође! А кад дођосмо к мом љубимом Опову, шта ће ко пре гледати, шта ће расматрати, чему ли ће се више дивити и чудити? Да сам био сав око, па да сам на све стране у један ма' гледати могао, ни тако не би' се оне красоте нагледао. Ко би хтео знати шта би' ја рад овде описати, а не могу, нека само оде од пролећа до јесени, кад му драго, у Опово, пак кад се дома врати, видиће 'оће ли моћи све што је чувствовао исказати. Искључавам оне који предати неким страст'ма, све им је остало једнако, та ишли покрај рита⁷ та покрај ливаде, та слушали жабе та славује; говорим за оне који имају срце чувствитељно⁸ сваке красоте божјег *Створења*.

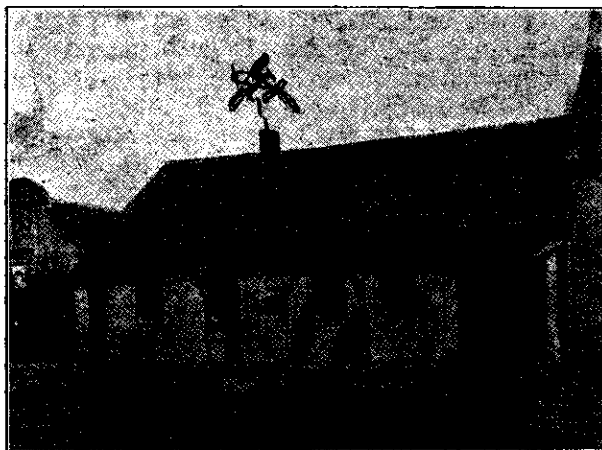
О родитељи и ви, учитељи и управитељи безлобне јуности, ову вечну Књигу отварајте у свако време вашим чадом и учеником; привикавајте и' израна, да осећају, да познају и да чувствују премудрост, благост и богате даре Творца свога у *Створењу*.

ЕВО МЕ МЕЂ КАЛУЂЕРИ; ШТО САМ ТРАЖИО, ТО САМ И НАШАО.

(У Хопову их лепо приме, мали се Димитрије допадне игуману (Тодору Милутиновићу), и овај га одмах узме за своје ђаче.)

...Он (игуман) пође у камару⁹ спати, а ја почнем прегледати књиге. Нађем: зборник, часловац, псалтир, месецослов, каноник, полустав, требник, алфавит духовни¹⁰. Најпосле отворим једну велику страшну књижевину; видим, житија сви' свети, на три месеца: марта, априла и маја. Ха, помнслим, ова је за мене! Једва је подигнем, изиђем пред врата келијска¹¹, метнем је на један каручни сандук¹², а ја седнем доле и почнем читати житије свете Евдокије, први дан марта месеца. Прама овима стварма које у овој књиги нађем остану пролози за ништа. С каквим усердијем и топлотом срца сам читао и све од речи

¹ жуборење, шуштање; ² хладно, свеже; ³ испад, занос; ⁴ миомирис; ⁵ намирисавају; ⁶ ваздух, зрак; ⁷ мочваре; ⁸ осетљиво; ⁹ собу; ¹⁰ разне цркведе, обредне књиге; ¹¹ хелијска, собиа ¹² колни.

Кућа у Чакову у којој се родио Доситеј Обрадовић (1742/3)

Манастир Хопово (по бакрорезу од 1756 године)

Завезеро
ки

до речи упамтио! Камо тада књиге оне, које су ми данас у рукама! Е време златно, за **навјек изгубљено!** Из **Спиле** утечем, пак **упаднем у Хариду**; из **пролога у житија! Сирото дете**, бедна младост, до смрти непрежаљена! Но онда ја сам мислио: ко је срећнији од мене? **Житија** читати, таке књиге велике! Нигде тога на свету нејма...

Мој игуман, кад устане, нађе ме над књигом. Било му је за чудо да једно дете мојега возраста не иде којекуд трчати и скакати, имајући допуштење. Рекне ми да му мало читам. Ја почнем читати како год из псалтира. Пита ме читам ли тако из сваке књиге и разумевам ли шта читам. Кажем да из сваке, ако је српска и влашка, и да разумевам. Погледа ме мало с вниманијем¹, пак ми начне говорити: „На ма' тај час узми твоју торбу, пак иди, куд ти драго. Право је рекао Антонније, да ти нећеш код мене ни три дни бити.“ Ја сам био изван себе; мислим: „Какви су ово људи? Пре два сата милостиво ме је примно, а сад гони; да сам му што скривио, не би' жалио.“ Онда он опет: „Знаш ли зашто те терам?“ Ја: „Не знам.“ Игуман: „Ако ти будеш добар и послушан тако како читаш, ти ћеш код мене, док сам ја жив, остати. Но бојим се, кад ти чујеш како ја читам, ти ћеш ми се смијати, а ја сам љут, пак ето ти кавга готова.“ Кад ја то чујем, оданем мало, одговорим му: „Немојте ви мене терати, ја се вама нећу ругати.“ Онда он више пред ћелнју, пак, гди год кога упаци, зове, више и казује како ја читам: све као вода. Једва дочека сутра подне; метне ме да читам у трапези² житије.

По ручку узме ме с собом у Ириг. У петнаест кућа водио ме је, почевши од господина протопопе от Шакабент, казујући свима да ја боље од њега читам и да он не сме преда мном читати. Био сам као на ватри од стида. Хотео би' да се куд уклоним, да нисам ту, кад с ким о мени начне говорити, но залуду; заповедио би ми да се не мичем с места; док сам и ја као оуглао³, пак би' слушао као да се о другом ком говорн. Дивно сам се чистосрдечију⁴ његову; и колико ме је он више фалио, толико сам га ја више љубио и у високопочитанију имао.

Близу три года⁵ провео сам при овом благонаравном⁶ и пречесном игумну; смрт његова раставила нас је.

...Мој је сав посао био држати чисто ћелију старца мога, очитати му који акатист⁷ и канон⁸ и у трапези житије; све проче време могао сам чинити што 'оћу. Мени никад није мило било залуду стајати. У неколико месеци читам сва житија; и осим свију омилн ми се житије мога нмењака. Пише се о њему да и он, дете од седам година будући, остави родитеље и оде у калуђере, и прочита. Смили ми се име ово, и одсудим⁹ да кад се подстрижем¹⁰ и мога на кр-

¹ пажљиво; ² трпезарија, соби за ручавање; ³ отупео; ⁴ простосрдечности; ⁵ године; ⁶ племенитом, питомом; ⁷ црквену молитву; ⁸ црквена књига; ⁹ одлучим, решим се; ¹⁰ закалуђерим.

штењу имена одречем, да ћу то име изабрати. Тако сам и урадио.

После мало времена мој старац осети да ја без шале намеравам посветити се, не окушајући другда¹ хлеба ни воде по дан и по два. Совјетовао би ме и карао, говорећи ми: да то ништа не ваља; да нам је доста и преко мере уређене посте чувати; да је он видео много дивље² светиње као ја, и да су све то лажи или лудости биле; да је време светињи-чења прошло, и да у данашњи дан сва је светиња поштеним човеком бити. Накратко, нађем у њему мојега истога бабу Николу. Његово говорење метало ме је у удивљеније; но, познавајући га чистосрдечна и правде љубитеља, нисам могао не веровати му. А с друге стране, сматрајући братију како се сви веселе живој риби и старом вину, јошт више сам у увјереније његових речи долазио.

Мој старац, куд би год ходио ради дела манастирски, узимао би ме са собом. Мени није мрско било путовати; но једва би чекао да дођем у манастир да читам житија. С њим сам обншао сав Срем, Славонију и Бачку. Он је свуд био добро примљен за своје весело и у исто време препоштено опхожденије³. Како би гди дошао, казивао би: да он има ђаче свеца, да свако стоји на опазу⁴ и да добро гледа што ће пословати; да се он боји јести и пити преда мнош, а смејат се и шалити за главу не сме. Силом би ме натеривао да ручам, називљући ме дивјим свецем, и често би ми овако говорио: „Упамти ти моје речи: ти си сад као дете, зато гладујеш као сиромашки пас; мирски будући, нећеш меса да једеш, а кад будеш калуђер, нећеш имати кад чекати ни да се испече; бићеш као Турчин, кад се намами на крметину⁵“. Ја би га питао како он то зна. А он би ми одговорио: „Прво, што си одвећ рано почео, пак чрез дуго време ће ти се омразити; а друго, из твога склоњенија к читању. Нећеш ти вавек житија читати; омразиће ти се један пут; почећеш и друге па-метније књиге читати. А ја сам то у свем мојем животу при-смотрио да сви они који много читају мало посте.“ Мој би одговор био: „А како су у старо време свети оци много н читали и постили?“

**Млади „светац“ и
чудотворац**

...Велике недеље поведе ме мој игуман у Карловце, и на велики четвртак архи-епископ Павел Ненадович рукоположи ме на дијаконство. У исти дан било је по обичају „умовеније ног“⁶ и служили су с митрополитом мношество архимаидрита и игумана. По служби, пре него седну ручати, ови разговор учини Митрополит мојему старцу: „Ето ти, оче игумне, ја испуни твоју вољу: хиротониса⁷ твога малог Оповца на ди-

¹ понекад, каткад; ² дивље, жестоке; ³ опхођење, поступак, владање; ⁴ опрезу; ⁵ свињско месо; ⁶ умивање, прање ногу; ⁷ запопих, рукоположих.

јаконство. Но ви сви упамтите моју реч: како је њему одвећ мило много читање, он задуго у Опову места неће згријати.⁴ Ја сам међу мноштвом у сали негде у буцаку¹ стајао и слушао ово говорење. Нисам се могао начудити што је овим људма: и Митрополит исте памети мога старца! Бог ми с њима! како би мене читање из Опова отерало? Гди ћу ја толико књига наћи као у Опову? Тај дан по ручку вратисмо се у манастир.

Ја млад ђакон и мален калуђер, мило ми је било служити с чредом² и без чреде. Свуд се било огласило да сам светац; по сели почело се разглашавати да и чудеса чиним. Болесници, који би у манастир долазили, мене би искали да им молитве читам. Не знам из којег узрока, колико сам се чинио светац, ништа мање за младу чељад молио сам се врло усрдно, а за старе баке није ми ишла молитва од срца. Многи би сведочили да су и' моје молитве исцелиле. Ја сам нисам знао шта ћу од свега тога да мислим; да је некима после моје молитве лакше, и да сви не умиру, то мора нешто бити!

Што ми је сад најсмешније: мој добри и незлобиви³ и гуман почео се био уверавати да ја имам неки дар чудотворенија за моју топлу и усрдну веру. И заиста, ако би за вером стајало, мене у то доба нико жив није могао надверовати; јер сам ја све што год кажу пролози, житија и отачници⁴, слепо, без никаква двојеумија и размишљенија, веровао. Мени би се у то време смртни грех видио сврх часа либо⁵ најмање и расуждавати, а некамо ли сумњати.

Но ово је природно нерасужденију: свака се туђој сујеверици посмејава, а своју почитује и за свету држи. А, ако ћемо по души право судити, кад не пристоји Христово магаре празновати, много мање апостола Петра вериге.

Љубезни српски народе, немој ти мени за зло примити што ја нека наша злоупотребљенија обличавам⁶; време је већ, за живота Бога време, да почнемо слободније и разумније мислити! Докле ћемо туђе погрешке осуждавати, а наше сакривати и оправдавати? Нико се неће ва век века исправити и побољшати друге укоравајући. Разуман и правдољубив човек од себе најпре почне: себе испитује и сматра, себе суди и осуђује; нити себи прашта, ако у чем криво има. Ако ли ме ко из своје прости ревности осуди и похули,⁷ време ће показати да није право имао. Ништа ми на свету није милије ни љубезније од мојега рода; но, колико га више љубим, толико сам му више дужан правду и истину представљати и говорити. Рад сам срцем и душом после Бога, који ме је створао,⁸ мојему милому народу угодити, обаче⁹ не лажући и истину светлу као сунце под ноге бацајући, притворно и лицемерно за атар¹⁰ пишући. А знам да мој поштени и славни српски род то од мене неће ни искати.

¹ куту, -шошку; ² ред којим свештеници служе у цркви; ³ без злобе, добар; ⁴ црквене легенде из живота светаца и црквених отаца, патрик; ⁵ о било чему, о ма чему; ⁶ изобличавам, кудим; ⁷ опсује, изгрди; ⁸ створио; ⁹ ипак, међутим; ¹⁰ из обзира, за вољу, за љубав.

Доситејево духовно изграђивање

... При свем том читање књига од дан до дан све ми је то милије бивало. Житија сва не само сам читао неколико крат, него и свако сам накратко исписивао; и на ови начин знао сам и сва као наизуст; после тога: „Објед Духовни“, „Вечеру Духовну“, Беседе Златоустове, „Маргарит“, „Камен вјери“, Светога Јефрема, и друге различне књиге црквоне, све сам ја то с великим вниманијем и усердијем прочитао, и што би ми се најугодније видило исписивао би. Ова сва читања ту су ми ползу принела да сам наш стари славенски језик привикао; а с друге стране била су ми штетна, као свима онима који, најмањега разумјенија логике не имајући, како би кадри били расуждавати оно што читају напуне главу свакојаки поњатија¹, мњенија и противречија, пак ходе пуни ветра, чинећи им се Бог зна шта знаду. А, не умејући судити и расуждавати сврх оног шта знаду, ништа не знаду; или би много паметнији били да не знаду ни оно што знаду, јер би барем при општем челољеческом уму и разуму остали, пак би били као остали људи. Мој је мозак био пун смуштенија вавилонскога², но онда ја нисам се могао сам себи начудити, како је могуће да толике ствари знам, пак би се све молио, да ме Бог сачува у смијенију, да не паднем у високоумније и гордост; а та моја иста молитва происходила је из труле, смрдљиве и потајне понирљиве³ светињске гордости. И зансто нејма ти лукавије ни високоумније гордости од светињске, ни опачније кривоглавице и лудости од којекаког читања без расужденија.

Имао сам у љубави неког младог јеромонаха⁴, Василија Осечанина, јер је и он весма љубио читање. Ови ме советује да читам Баронија⁵, којег читајући, усладим се у историје. Мој игуман сам није нимало привикнут био к читању, али је весма миловао⁶ слушати од мене да му казујем шта сам читао, а сврх свега по вољи су му биле историје. Зато, гди би год могао наћи грађданске⁷ росијске историческе књиге, узимао би и мени на прочитаније. На ови начин почне се возбужавати у мени жеља и другојачији књига осим црквени. Мој старац, видећи ме са свим предата читању, непрестано би ми пофтораво⁸ да ћу куд у свет поћи за науком, и придодавао би да, кад би имао довољно грошка, би ме послао у Кијевопечерску Лавру⁹ да се учим.

Растанак с добрим „старцем“

... У то исто време Митрополит, за нешто срдит на мојега старца, сметне га с игуманства и заповеди му да пође на неко време у Шишатовац, нити му се дозволи да мене с собом поведе. Он, полазећи у речено место, даде ми петнаест дуката: мало је више имао за своју особиту к свом манастиру верност. При нашем растанку ови ми разговор учни:

¹ појмова, идеја; ² као смунење, пометња језика на кули вавилонској
³ притајене, скривите; ⁴ калуђера; ⁵ црквени историчар XVI в.; ⁶ волео; ⁷ грађданске, свековне, нецрквене; ⁸ понављао; ⁹ царски манастир.

„Мој синко, чини ми се да се нећемо више у животу видети; ја знам да ћеш ти куд либо¹ за науком поћи. Жао ми је што ти више не могу дати: живећи у једном манастиру имућу², нисам желио да моји' особити' новаца имам. А сад жалим што нисам колико толнко заштедио, те би' те сад боље могао оправити. Но с ово мало можеш до Кијева доћи. А онде, ако будеш трудољубив и у науци подвижан³, небесни промисал неће те оставити без хлеба. Пустине, пештере и светињичење извади из главе; томе се данас разумни људи ругају. У данашњи дан ко се год за свеца издаје, или је каква лажа или фантазира. Учење жели и тражи, колико више можеш; нема горег живота од беспослична и унљива⁴. Колико сам те ја познати могао, ако се ти ученију не предаш, ти ћеш жалити што си се покаљућерио; ти ниси ни за какав други посао него за књиге.

„Колико сам ја прост и неучен, мени је милије видети ученог младога Рајича, него четири всељенска патријарха,⁵ који би били без науке као ја. Видио си га како је млад и без браде, али кад стане беседити, ми сви с великим брадама гледамо га као да смо из дивјег вилајета дошли! Ја ти за мене кажем, стидим се и срамим моје седе на образу браде: наш сав живот пролази у старању и у говорењу за казане ракијске, за каце, бурад и обруче; наша је сва наука у томе да познамо колико је ком вину и шљивовици година. Иди за науком; с њом ћеш свуд престати⁶ и твоје живљење поштено заслужити. Мој синко, прошла су она глупа и слепа времена кад се је међу нами говорило: „Боље је шест вранаца у каруца него шест школа у глави.“ Сада је се време преокренуло: учен човек ако ће и пешице ићи, сваки га поштује; а неучена, видећи гди се вози на вранци, „Вранци вранца вуку“ говоре, и право имаду...

„Свемогући, преблаги вишњи творче, смилуј се на створенија твоја и таке премудре и човекољубне *цесаре и цесарице* производи чешће на свет, који ће сву Европу, Србију, Босну и Херцеговину, наши' стари' мило отечество, Болгарнју, Грецију и остале божјем рају подобне земље од тиранства, глупости и варварства избавити и ослободити! Нек мумла⁷ ко је лишен разума на мудрост и науку као совуљага на сунце, говорећи да оне измишљавају нова мудрованња; не слушај ти зато никога. Што паметни људи фале, с толиком жељом и трудом ишту, и сврх свега на свету љубе и почитују, оно мора добро бити! А ко виче на науку? Они који налазе све своје благополучије⁸ у чанку и бокалу⁹.

„Веруј ми, мој синко, кад год чујем младога Рајича да беседи, уздишем за мојом младошћу, и, да имам какву

¹ куда било; ² имућном, богатом; ³ приљезан, подузетан, ко се лако учи; ⁴ беспослена, докона; ⁵ тј. цариградски, александрички, антиохијски, јерусалимски; ⁶ снаћи се; ⁷ гуња, мрмља; ⁸ срећу, добро; ⁹ у здели и врчу, тј. у јелу и пићу;

власт, све би' ове наше манастире у школе и у училишта преобратио. Зато послушај ти мој последњи совјет: извади из главе то твоје светињичење; ја ти задајем моју српску веру да из тога неће ништа бити; тражи науку и гладујући и жеднећи, и наготујући¹. Ја ти више желим да у једном малом сеоцу будеш мале деце учитељ, него у Опову игуман или архимандрит. И, ако ме послушаш, како знам да ћеш, благосливљаћеш ме кад у гробу будем.“

Ово је последњи разговор мојега милостивога оца и благодјетеља. Он није нимало науке имао, но ништа мање бно је јестественим² здравим разумом и расужденијем ода-рен. Родом је био из Србије, из белградскога³ предела; всегда весео, чистосрдечан, поштен и, колико се више може, благн' и непорочни' нарава⁴ човек. Име и васпоминаније његово биће ми док сам год жив драго и љубезно. Назвао се је *Тодор Милушинович*.

ЗАКЉУЧЕНИЈЕ ПРВЕ ЧАСТИ

(У виду разговора са пријатељем Зилотијем (што значи правоверним „ревни-тељем“), Доситеј брани свој оштри став према цркви и њеним злоупотребама.)

„Ја: „Молим те, љубезни мој, кажи ми чистосрдечно што мислиш о овом што си до сад читао. Могу ли се надати да ће на какову ползу бити?“

Зилотиј: „Да ти пишеш за један народ, који сваку ствар мери, суди и расуждава, следујући правилима здравога разума, ја не би' имао ништа против твојег писанија рећи, будући да сам и сам тога мњенија да само они народи могу се надати да ћеду благополучнији постати, који, просвештавајући се науком, од дан до дан исправљају се и на боље предустепају, распознавајући и претпочитавајући полезније од неполезнијега и боље од горега. Теби је добро познато прикљученије⁵ које се је пре неколико година једном цариградском патријарху случило, који је хтео пост Петров и Рождества Христова од седам дана учинити, како су и из почетка били, како се је народ против њега узбунтовао⁶ и мал' га није убио. Зато, друже мој, гледај шта радиш. Ти, хотећи да у омразу метнеш злоупотребљенија и којекакве сујевернице, бојим се да самога себе у омразу не метнеш. А навластито, ако те гди калуђери у'вате, тешко твојим леђ'ма! Немој рећи да ти ни-сам казао! Али ништа; с пребнјени леђи добити чест да се српски Сократ назовеш, опет много више добијаш.“

Ја: „Иди ти збогом! Име је Сократово красно и славно! Али се леђа по улици не на'оде! Не би ли се то како могло и с мањим трошком учинити?“

¹ го и бос; ² природним; ³ београдског; ⁴ навике, ћуди; ⁵ случај, догађај, доживљај; ⁶ узбунио се.

Зилоџиј: „С каквим мањим? Патријарх ни епископ ниси, да те с престола сметну, као су цариградскога сметнули; свештенство да ти узму, — и тако кажеш да у твом отечеству не примају те за попа, јербо си се у Црној Гори запопио. Шта ће ти друго узети, ван да те раскалуђере?“

Сујеверје и правоверје

Ја: „Ова су два моја начална намјеренија¹: прво, дајем приклад² ученим народа мојега да на нашем простом дијалекту пишу и на штампу издају; друго, да моји јединоплемени усуде се сврх сваке ствари слободно мислити, и све што чују да суде и расуждавају. Ти знаш добро, љубезни мој, да сви народи, који само при старим мњенијам и обикновенијам³ остају, морају како год остали азијатически и африкански народи у вечној очајаној тами и неразумију лежати. Не мислећи, не расуждавајући и не чинећи никаква употребљенија богоданог разума и словесности⁴, нити примајући никакав приклад од други' учени' и просвештени' народа, остају за вавјек у всеконечно⁵ и плача достојном бесловесију⁶.

„О, колико смо дужни ми благодарити небесном Промислу, што се на'одимо међу учени и просвештени народи, а наипаче⁷ под управљенијем праведњејшега, премудрога и богпросвештенога Владјетеља, који ничим не дише, развје љубовију и отеческоју милостију к поданим својим, ништа не жели нити иште развје опште благополучије народа свога. Под сенију⁸ крила његови' цвета ученије, правда и општа љубов триумфира и победнују пјесаи⁹ поје, разум, словесност и мудрост царствују. Нико се сад не боји да ће му ко у закон дирати. Ником училишта и академнје нису затворене. Зраци просвјештенија ума и разума на све наше народе изобилно и богато излијавају се. Зашто дакле да не познамо небесну милост и толико благодјејаније? Зашто да не почнемо разумно и слободно као словесни људи мислити? Зашто да не дрзнемо и да се не усудимо полезније неполезнијему претпочитавати¹⁰? Докле ће сродни наши у старој простоти лежати, и из своје простоте и неразумнија таковим урежденнјам¹¹ начални' своји', која на саму њи'ову велику ползу бивају, противстајати и возмуштавати¹² се? Зашто, како'се што почне против стари' плесниви' и зарђати' обичаја чинити, на ма' да вичу: „Пропадо смо! пропаде православије!“ и да днжу руке на архијереје своје? Србљи, којима је Бог дао здрав ум и поштено срце!

„Та живим те Богом заклињем, буди ревнитељ¹³, но словесни и разумни ревнитељ, и кажи ми: 'оће ли православије пропасти, ако народ не буде веровати да има вампира, да има вештица, да има врачарица и по воздуху митарства¹⁴? 'Оће ли

¹ главне намере; ² пример; ³ мишљењима и навикама; ⁴ разборитости; ⁵ последњој, крајњој; ⁶ неразумности; ⁷ особито, нарочито; ⁸ сенком; ⁹ победничку песму; ¹⁰ више ценити, претпостављати; ¹¹ уредбама; ¹² мутити се, бунити се; ¹³ човек страсно, жарко побожан; ¹⁴ душа које прелазе кроз разна стања пречишћавања.

православије пропасти, ако се мртви не буду око цркве, но изван градова, вароши и села закопавати? 'Оће ли православије посрнути, ако народ не буде други' празника кромје недеља, Христови' и Богородичини' празновати, и уленост и нераденију целу трећу част године за толико мноштво светковина губити? Леност и нерадња није ли смртни грех, штетан и пагубан¹ телу и души? Зашто да не познаду да у светковању толики' светаца ниједна длака православија не стоји? Зашто да им се не каже да су ове ствари измишљене на шест и седам стотина година после Спаситеља Христа и апостола?

„Кажи, брате, по души и по совјести² твојој, 'оће ли што најмање вреда³ благочестију⁴ и православију бити, ако калуђера нестане, који нису ничим, развје црним 'аљинама, неже-нидбом и именом, калуђери? Не би ли много полезније и боље било и за православије и за народ, да се сви манастири у школе и у училишта преобрате, и с њи'ови до'отки да се воспитавају и уче сирота народња деца која намеравају да с временом свештеници и учитељи народњи буду? Која је наука православија и благочестија од Евангелија Спаситељевога, која обличава⁵ и укорава лицемјерне и дуге молитве и постове? Виче, виче благи и једини законодавац истинаго православија и благочестија, зашто људи ради човечески' преданија⁶ пренебрегавају⁷ и остављају заповеди божје. Правда и истина може ли православију бити противна?...

„Зашто смо друго примили од Бога разум и словесност, развје да се с њима служимо, всегда мислећи и расуждавајући? Што ја могу мислити од једног човека који ми вели: теби није допуштено ни мислити ни расуждавати, или: ако се кад усудиш што мислити, да не дрзнеш што другојаче помислити, него како су они и он мислили? Што ли од другога, који ме другојачије совјетује, говорећи: веруј Евангелију, које говори: „Истини поклоници клањаће се оцу небесноме духом и истиноју“, духом, сирјеч: памећу, разумом и словесностију, то јест, знаће ком ће се клањати, како и зашто. Неће се клањати нити као бесловесна животнаја⁸ нити као робови, но духом као разумни, словесни, свободни и као синови, духом и истиноју, сиреч тражиће и познаваће истину, неће се бојати ни страшити истине. Бог је истина!...

„Поштени роде српски, мила браћо! Немојте ме укоравати ни осуждавати. Расудите да ово што вам говорим, не говорим ни за какав мој интерес: не иштем од вас никаква достојинства, не иштем богатство; желим и иштем вашу ползу и исправљеније⁹. Питајте, браћо, учене и разумне људе: које су праве и истините добродјетељи¹⁰ евангелске? Казаће вам да су оне које се рађају из љубави к Богу и к ближњему; праведно,⁶ поштено и човекољубно срце и живљење; сло-

¹ штетан, погубан; ² савести; ³ штете; ⁴ побожности, милосрђу; ⁵ куди;

⁶ предања, прича; ⁷ занемарују; ⁸ животиња; ⁹ исправљање; ¹⁰ врлине, крепости;

весна, разумна и свободна љубов ко истини. „Господу Богу твојему поклониши сја и тому јединому послужиши; возљубиши ближњаго твојега јако себе самаго.“ Ево наука чиста и света, која узрокује све вечно и времено¹ благополучије човеческога рода...

„Но да право речемо: незнање и простота народа свему је узрок. А знаш какво је устремљеније² народа, кад мисли да ревноје³ за веру и закон? Зато нејма ти никакова другога средствија, развје наука и књиге. Учени' људи ваља да на простом језику пишу; н тако мало по мало обикнуће се сав народ мислити н расуждавати сврх сваке ствари. А друго, сву ону децу која мисле да свештеници буду, на науку, на науку! И како сви мирски свештеници⁴ буду просвештени, у мало времена просветиће се и народ; и онда моћи ће архијереји своју дужност чинити. Казивао сам ти пре неколико дана што се је једном нашем епископу у Вршцу случило пре три или четири године; пак сад суди, ко би био рад да га пијани и разјарени људи чупају и газе.“

Зилошиј: „Право велиш! И код нас у Грецији наоди се правдољубиви' епископа и свештеника, који уздишу и жале се на злоупотребљенија која бивају; а наипаче зли и опаки обичаји да калуђери носе по вароши, по сели, по кућа и по пазари пуне сандучиће костију ручни', ножни', леђни' и свега тела, а наипаче множество зуба, Бог и' вишњи знао чији ли су, какви ли су! Кажу, да су тога н тога свеца кости и зуби; принуђавају људе да и' целивају, и да милостињу на њи' дају. Није то све. Носе и којекаква парчета стари' 'аљнна, па кажу, или да су од Богородичине 'аљнне, или од ког другог свеца. Носе и парчетца гвожђа, уверавајући да су од апостола Петра верига⁵ или од Христови' ексера⁶. Носе којекакво трње, аки⁷ би од Христова веица⁸ било. Што ћеш више, носе грудве црне земље, издајући и заклицући се да су помешане с крвљу тога и онога мученика. Јудеји нам се смеју и ругају, и веле да смо гори од стари' идолопоклоника, јер они иису се клањали костима, крпама, грудвама, гвожђу н трњу. А Турци не остају само при посмејавању, но гаде се, псују, руже, пљују на калуђере и њи'ове сандучиће...“

¹ привремено, пролазно; ² плаховитост, жестина; ³ залаже се; ⁴ световни свештеници, за разлику од калуђера; ⁵ ланац којим је био окован Св. Петар у римској тамници; ⁶ гвоздени кланци, чавли, којима је Христос био прикован на крсту; ⁷ као да, тобож; ⁸ од трновог венца са Христове главе.

ЖИВОТ И ПРИКЉУЧЕНИЈА

И Ч А С Т.

(У облику писама, у наставку *Басана*, у Лајпцигу 1788.)

Пречестњејши господине!
Љубимејши и дражајши мој!

(По смрти доброг „старца“ (игумана Тодора Милутиновића), млади „светац“ зажели се света и науке. И једног јесењег дана (1760) он окачи мантију о клин па пут под ноге, кроз Славонију и Хрватску. Срећно стигне у Загреб, и одмах се даде на науку (латински). Ту га умало не поуннијате.)

Бекство из Хопова

...Жеља к ученију била је начални¹ узрок да сам ја сву вољу изгубио у оном сремском рају, то јест у Фрушкој Гори у Опову, дуже пребивати. Читајући Златоустове беседе на дјејанија² и на апостола Павла посланија³, чудна некакова чувствованија возбуждала⁴ су се и рађала у мојем младом срцу. „Златоусти, мислно сам у себи, да се није учио, он, ако би 'иљаду година дјејанија и посланија апостолска читао, он овако прекрасно и слатко свержњи' не би умео беседити. Коликн су други бешчислени⁵ то исто читали и наизуст⁶ знали, но о том тако и толико говорити нису знали ни могли, разве⁷ само они који су се у Атини или у Александрији учили“. Од тада не само на јави ио и на сну ништа ми већ није било у уму и на срцу, разве велике библиотеке, академије, школе, учитељи гди различне науке предају и трудољубиви, пчелам подобни, мед мудрости собирајушти⁸ ученици.

Но сву ову моју горећу жељу моја срдечна, права синовња, к оној чистој и добронаравној мојега благодјетеља⁹ Теодора Милутиновича души љубов обуздавала је на иеки начин и удручавала¹⁰. Он би ми често, познајући моје усердије¹¹ ко ученију, уздишући говорио да жали што ја моју младост тувсује¹² тратим. А мени би се грозило и самој мисли к срцу мојему вход¹³ допустити: таква добра и блага човека за живота оставити и никада га к тому не видити! А по његовом престављенију¹⁴ већ ништа ти ту не остаде што би ме задржавало и устављало.

¹ главни, први; ² апостолска, дела; ³ посланица св. Павла; ⁴ будила се; ⁵ безбројни; ⁶ напамет; ⁷ сем, осим; ⁸ скупљачи; ⁹ добротвора; ¹⁰ сузбијала, тлачила; ¹¹ свесрдност, добра воља; ¹² узалуд, утаман; ¹³ улаз; ¹⁴ смрти.

У исто време случи се да један манастирски ђак, именован Атанасије, намери поћи у свој род, у Хорватску. Но, знајући да његов стриц Дионисије, који га је ту довео био, да га покалуђери, не би га за главу пустио, зато он науми и без „остај збогом!“ дома поћи. И будући да је са мном лепо живио, каже ми што је намислио. То ти ја једва дочекам, откријем му с подобном повјереностију¹ моју жељу да би' и сам рад куд даље поћи и у које му драго место гдн се млади људи уче доћи, ал' не знајући ни на коју страну пута, замолим га да ме поведе с собом до Хорватске, а оданде, што Бог да. „Зашто не би?“ одговори он, „у друштву се много лепше путује него самим“.

Дам му нешто новаца, те оде у Ириг и купи ми доламу плаветну и чакшире² и црвене 'ајдучке опанке, пак сутрадан рано, нимало не оклевајући, 'ајде с њим заједно преко раковачке планине. Спустимо се к Раковцу, но странпутицом наоколо, јер сам ја ту познат био, пак ти све измеђ Фрушке Горе и Дунава пут Зеленграда. Ударимо на Осек, пређемо у Славонију.

...Овако смо лепо дочекивати бивали не само у време свадбе нити на једном месту, но свуда, прелазећи преко Славоније и Хорватске. Свуда се они добри људи радују видети кога из далека да истим језиком беседи. Ко год има довољно хлеба у дому, радује се да му ко на ручак и вечеру дође. Странољубије³ њима је природно својство, и ништа н' тако не раздељује и не очуждава⁴ колико цркве греческа⁵ и латинска. Црква, која би дужна била, њих већма присвојавати⁶ и у љубови и доброту соједињавати! Не би ли дакле била крајње ползе вешт⁷ добрим људма сврх овога отворити очи, и казати им да они могу бити и једне и друге цркве и ништа мање кумити се, пријатељити, почитавати и љубити!

Из Славоније пређемо у Хорватску, и недалеко од Гаревце дођемо к дому и братији мојега друга, гдн њега све сродство његово: браћа, сестре и снаје, тако весело дочекају, као да је из некакова ропства утекао. Ово је у јесен било...

II писмо

(Најпре му се укаже једна прилика за Русију, али се незалови. Онда се он пригне пред нуждом, и по наговору епископа Данила запути у Далмацију, у српску Буковицу, да „гди школу држи“. Попритегне опанке на пешке преко Велебита и Вучјака сиђе у манастир Крупну, на Зрмањи, где се подуже задржи, а одатле с препоруком у Книнско Поље, к протама Новаковићу и Бједову, који га једва дочекају и као рођена приме,

¹ сличним, истим поверењем; ² паиталоне; ³ гостољубље; ⁴ туђи; ⁵ православна и католичка; ⁶ узајамно привлачити; ⁷ најкориснија ствар.

и ту одмах „при цркви Светога Георгија, баш пред градом Книњем, у дому церковном стане учити децу“ (у мају 1761).

Бекство Доситејево из Хопова, и ова прва народна школа његова, у једном од најчистијих наших крајева, и по духу и по језику, била су два темељна камена, два међаша, у целом животу и раду Доситејеву, као и у животу наше младе народне просвете: прво, раскид са црквом и ослобођење духа од њених окова; и друго, најприснија веза са школом и простим народом и његовим језиком.

Школа у Книнском пољу.

Ту проведе „с оним Божјим људма“ три најлепше године, — „три миле године, које сам за основаније свему слеђујућем мојему живљењу положио.“

Кад је нешто уштедео, „са сто венетски' цекина у кеси“, отисне се на море за Атонску Гору, да учи „јелинску науку“. Али га у путу, у Боки Которској, пресавије „тресавица“, (грознаца), те целу јесен и зиму мораде престати у Боки (у манастиру Св. Петке у Маинама), где га црногорски владика Василије рукоположи за свештеника (на Ускрс, априла 1764). На пролеће врати се због здравља у Книн, и оде за учитеља у велевитско село Голубић, где „при здравој и цјелитељној води за месец дана совершенно оздрави“. Но друге године навали тууда куга, те он побегне и склони се у Косово Поље (ниже Книна), код попа Аврама Симића. И ту, на историском далматинском Косову, десило се један врло значајан догађај: Доситеј је написао прву књигу „на прост српски језик“, и тиме ударио основ за свој богати и плодносни књижевни рад. То је био један мали превод Златоустових беседа, намењен поп-Аврамовој најстаријој кћери Јелени, — „књижица која се разнесе и расплоди по свој Далмацији под именом *Доситејеве буквице*... Ово је био први повод и узрок да

се у мени велика жеља заче и роди, да ми само дотле Бог дарује живот док што српски на штампу издам и прекрасним кћерма и синовом рода мојега соопштим.“

Потом пређе у манастир Драговић, а по Ускрсу крене за Трогир и Сплит, где се укрца на једну „тартану“ за Крф, и поново се отисне на море.)

Прво учитељевање у Далмацији, и почетак писања

... Пети дан пређем Вучјак планину и сиђем у Крупу манастир, и ту се оставим

дан два, за отпочинути и распитати за какво место, гди магистра требају. Ту ми кажу за толика места, да нас је десеторо било, сви би могли намештени бити. Но игуман Теодосије, будући особити пријатељ протопопе Јоана Новаковича у Книнском Пољу и његовога комшије, попа Марка Бједова с Пајена, пошље ме к њима. Ови ме добри свештеници једва дочекају, и при церкви Светога Георгија, баш пред градом Книњем, у дому церковном станем учити децу.

Греческе цркве народ у венецијанској Далмацији, не имајући епископа, они од мирски свештеника, који су познати за своје чесно владање, за добродјетељ и за природни здрави разум, ту су не само у својим парохијама но и у целој провинцији како год патријарси и епископи. Такви су били у време мојега онде пребивања: Јоан Новакович књинопольски, Аврам Симић косовски и Кричка дернишки. Њима совершенно приличествује¹ оно слово апостола Павла, да ко год добро управља домом и фамилијом својом, тај ће и с црковију, то јест с церковним општеством, благоразумно управљати. Без науке, јер је нису имали гди получити, али (то што је важно и велико у животу) не само без никакове злобе но и са сваким наравним чесним својством украшени. А ово је прекрасна мудрост! Природни разум с чистом љубовију к правди и к честности соједињен! Они су мене називали својим младим учитељем, зато што сам ја њи'ову децицу обучавао читати, писати, и некима сам предавао и толковао² катихисис, како сам могао; бољег од мене ту није било, зато сам ја морао најбољи бити. Али сам ја, и не мислећи тада о том; од њи' исти' а навластито од Новаковича, с којим сам у комшилуку живио и све празничне дне у његовом друштву био и проводио, најнужније и најлепше у животу лекције примао, то јест лекције непритворности, чистосердечности, љубезности у благонаравија³. Каково блаженство и рај на земљи с онаковим светим и добрим људ'ма живити! Оно су прави свеци, а нити знаду нити мисле да су!

Што ћу јоште о њима рећи сваком ће мило бити чути. Ови' свештеника не само фамилије њи'ове но и парохијални

¹ савршено доликује, приличи; ² тумачио; ³ доброћудности.

народ, сви су то трудољубиви, добри, правдољубиви и поштени људи...

Три године по погодби мојеј проведем с оним божјим људма, три миле године, које всегда с услажденијем¹ срца спомињем, и које сам за основаније свему сљедујућему мојему живљењу положио; зашто сам у њима не само опитом² познао и научио него и у јестество себи претворио како човек у ниском состојанију може с малим задовољан, добар и благополучан бити. И кад сам год на неколико година по том премудрога Фенелона³ у његовом Телемаху описаније блаженога сеоског живота читао, всегда ми је срце играло од радости, мислећи: овако су мој Новакович, овако Симић, овако Кричка живили; и мени овако дај, Боже, провести живот!

...У трећем месецу фторе године, будући ово место близу Босне, окуже се неке куће у Голубињу; онда ти куд који може бежи, и ја пређем у Косово, гди пребудем⁴ у дому попа Аврама Срнића један месец. Ови имађаше беседе Златоустога на дјејанја апостолска; ту и' станем опет с приљезанијем читати и нека места, која би ми најугоднија била преписивати. Његова најстарија кћи Јелена замоли ме да јој што из те књиге просто српски напишем. Тада ја све оно што сам већ био за се преписао, преведем на просто, и, за учинити да оној прекрасној дјевици читање тога буде пријатније, расположим то на главе, почињући сваку по азбуки. Она је то тако радо читала и томе се толико радовала колико да је сву мудрост Соломонову у она два три табака имала. То су други с великом молбом од ње просили и преписивали; и тако се разнесе и расплоди по свој Далмацији под именом „Доситејове буквице“. Ово је први повод и узрок да се у мени велика жеља заче и роди, да ми само дотле Бог дарује живот док што српски на штампу не издам и прекрасним кћерма и синовом рода мојега соопштим. Милостиви Бог исполнио је желаније моје с лихвоју,⁵ сподобивши ме за ово претпријатије⁶ љубов и похвалу изабранејших нације наше, од којих сте и ви, дражајши мој, заслужити.

Они људи тако су ми добри и мили били, да од толико година и данас срце ми за њима тужи као да сам се с њима јуче растао. Љубов к науци морала је у мени силна бити, кад ме је од њих отргнути могла. Без сумњенија ово слатко и благородно својство, тако неотложно и природно срцу и души нашеј, *љубов*, мора за нешто вечно опредељено бити, јер би почти⁷ залуду било кад би само за тако скоро ишчезајеме⁶ предмете битије своје получило...

¹ насладом, уживањем; ² искуством, покушајем; ³ славни француски писац из доба Луја XIV, који је слободно критиковао његов режим, и зато пао у немилост; ⁴ проведем, проборавам; ⁵ преобилно, са каматом; ⁶ удостојивши ме за ово дело; ⁷ готово; ⁸ тренутне, пролазне.

III-IV писмо

(Тако почињу Доситејева „путешествија и странствовања“, која ће трајати до саме смрти.

Преко Крфа и Мореје, „ходајући по различни неисказане красоте местн“, дође у Свету Гору, и у Хилендару проведе целу јесен и зиму (1765-66). На пролеће отплови у Смирну, где се задржи пуне три године, учећи грчки у „греческој великој школи“ Јеротеја Дендринна — „прн овом блаженом човеку, божественом мужу, новом греческом Сократу“).

У Смирни, у Јеротејевој школи

...Ово што би' вам рад описати у настојаштем¹ писму, толко је за ме знаменито, да ће ми неозможн² бити представити вам то тако, како ја у свему животу мојему то исто чувствујем³. Све остало, сиреч⁴, што сам из Баната изншао, а по том из Хопова, из места у место преходио и опет се враћао и по том изнова отходно, спрема овом случају толико ми се чини, колико обични всеопшти догађаји, који се сваком повседневно у животу више просто и случајно прикључавају,⁵ неже ли⁶ по предварителном⁷ намјеренију и плану делају и исполљавају⁸. Али, да сам у Смирну дошао, о којој нити сам сањао нити сам знао ни мислио, да сам ту, ту, гди ни дан ни два нисам намеравао стајати, три године пребивао (и да се прежња⁹ росијска и турска не заче војна,¹⁰ јошт би', може бити, три), и да сам онога божественога мужа, новог греческога Сократа, то јест учитеља Јеротеја познао, њим милостиво примљен био, његова благодјејанја¹¹, љубови и науке сподобно се¹²: у овом видни и познајем таково лепо плана расположенје, којег не само ја сам с детњском мојом памећу, него и отац мој и дед да су ми с својим совјетом помогли, не би' могао тако измислити, расположити и благополучије у дјејствије произвести¹³. Овде дакле очевидно познао сам невидиму десницу блага Промисла, која ме води и мном управља...

Кад сам у прекрасну Смирну дошао, знао сам неколико гречески просто, научивши нешто у Корфу, а нешто у Мореји¹⁴ и Хилендару, и могао сам тако говорити да ми се не само деца него и стари људи смеју; али сам се и ја њима смејао, чудећи се чему се имаду толико смејати. Како би се лекције свршиле, скупила би се на чопоре дечица око мене, како нсти врапци на просо, ко ће пре са мном говорити; сви би ме учили и настављали¹⁵. У оваком милом друштву у четири пет месеци могао сам ласно беседити; а како получим ласност у простом језнку, јелински¹⁶ ми је било врло удобно. Псалтир и све цер-

¹ идућем, следећем; ² немогуће; ³ осећам; ⁴ то јест; ⁵ дешавају се, догађају се; ⁶ неголи; ⁷ унапред смишљеном; ⁸ врше, испуњају; ⁹ пређашњо, ондашња; ¹⁰ руско-турски рат 1768-1774, у коме се прославио гроф Орлов спаливши турску флоту код Чесме (близу Хноса, 1770); ¹¹ добротности; ¹² удостојено се; ¹³ остварити, провести у дело; ¹⁴ Пелопонез, сличан дуоду листу, од талиј. тога, дуд; ¹⁵ поучавали, упућивали; ¹⁶ стари, класични грчки.

ковне књиге, то сам све са славенскога совршено разумевати могао; и тако на концу једне године нађем се напреднији него други који су три и четри годне пре мене почели. Тада већ де-чица нису ме питали као преже.¹ „Попо, ко те је запопно у време кад ниси знао књигу?“ У дому школском содржавало се² око тридесет ученика из различни места Греције и острова³; у моје три године ту неки су одлазили, а неки долазили; и тако имао сам начин познати из свију страна греческа својства. Сви школски алумнисти⁴ живљаху у крајњем доброхотству и љубови; нит' би ту ко узрока имао на кога расрдити се и злобити. Учи-тељ сâм будући како ангел небесни и к свима како чадолу-бивн⁵ родитељ, сви смо се старали како ћемо таквој доброту већма угодити; а њему иначе није се могло угодити, разве чрез приљезност ко ученију и доброту нарава.⁶ Љубима греческа јуност склонитија је и способнија к науци паче⁷ свију народа на свету. Природно хитри и остроумни, кад се из мла-дости на добро управе, нејма доброту и вредности над њи'овом; но из тога самога узрока, ако се на зло упуте, ту се ваља здраво на ум узети; ибо велика хитност, кад се на лукавство преобрати, велико је зло. Али злу, пакосну и лукаву при Је-ротеју није било станка ни пристаништа.

Фторо лето, будући кухњи помор у Смирни, провели смо у школски прекрасни домови пољски, окруженн с предивним башчама, преисполњеним⁸ сваким родом воћни' дрвеса, лоза и зџелени, које благополучна Азија рађа. Трапезу смо сви имали заједно с учитељем; и сваки од ученика који је вина хотео пити имао је на обеду и вечерн по две чаше пријатњејшега укуса⁹ вина. У јелу и пићу никакво друго разанствије¹⁰ није било, развје ако би благодатн наш учитељ чашу или две вина више него прочн попио. Сви од већн' ученика добровољно би и радосно нижњим лекције изјашњавали и неудоб¹¹ разумитељна места толковали тако, да сваки од нас имали смо не једнога учитеља, него десет и двадесет, који би једва чекали да нас у чему наставе. Фтори учитељ за Јеротејем био је Хрисант, од први' његови' ученика, који је и домостројитељ¹² био. Хри-сантос значи златни цвет; но овога човека душа таква је блага, слатка и добра била, да је достојан био звати се рај-ски, небесни, божји цвет. Мој камарада¹³, поп Антим Атине-јац, био је мирски свештеник; но младом умре му супруга. Ови човек, да се није на науку за тим дао, без сумњенија не би живно; на дванаест година по смрти супруге своје, кад би год по случају изрекао реч: „жена моја“, би му потекле сузе, као да се тај дан с њоме растао. Агапије Пелопоннси-отски, Кипријан Критски, Максим Ларсиотски, никада нисам на ове људе погледао да не помислим: „Овакове, вечни Боже, дај Христјанству епископе!“ Но мучно ће од њих који тамо доћи, јер к тому они заната не знаду, а неће да га уче. Ова-

¹ раније, пре; ² издржавало, живело се; ³ острва; ⁴ питомци; ⁵ који воли децу; ⁶ владања (моралног); ⁷ мимо, изнад; ⁸ препуним; ⁹ најпријатнијег укуса; ¹⁰ разлика; ¹¹ нејасна; ¹² домаћин, управник куће; ¹³ друг;

кови су били Јеротејеви ученици; и ласно је веровати да за четрдесет и пет година својега учитељства много је добра учинио...

V писмо

(Због затегнутих односа између Турске и Русије, Доситеј се, тешка срца, мораде делити од свога „анђеоског“ учитеља, па преко Мореје, Коринта и Епира, зађе у дивне албанске хормовитске планине, где проборава цело лето и научи арбанашки [до краја 1768].)

VI писмо

(Затим пређе на Крф, и ту се задржи годину дана слушајући код једног грчког учитеља и пријатеља „изјашњенија филологическа ритора и појета¹ гречески“. Најзад (почетком 1769), преко Венеције и Задра, враћа се поново у Далмацију, и учитељује и проповеда у Плавном, — „у студеноме Плавном, гди не има ништа ван да би прге од кукуруза или пуленте², а бели се гра' штеди за празнике“, — а потом у Скрадину (где је довршио *Христоишију* и *Венац ош Алфавишта*).

Не дочекавши дозволе из Млетака за проповедника у Скрадину, одлази поново у Задар (1771), па у Венецију и Трст, и напослетку пређе у „славни царствујушти град Беч“ (1771).

Доситејев долазак у Беч можемо слободно означити као почетак једног новог доба у његову „учењу и путовању“, доба зрелог мужевног стварања, књижевног и просветног.)

VII писмо.

(У Бечу проведе „шест полезни' и радосни' година (1771 — 1777), у драгим и слатким упражњенијам“, предајући грчки и талнјански, и учећи француски, латински, филозофију, и на крају немачки. Тако поступно улази и у француску и енглеску књижевност.

После тога одлази у Модру, за домаћег учитеља синовцима архиепископа Вићентија Јовановића Видака, са обећањем да ће их догодине пратити на неки универзитет у Немачку, и на неко путовање у Француску или Енглеску. „Кад ја чујем за Германију и прочита, обештао би' се служити му не годину или две но толико година, колико је свети патријарх Јаков за прекрасну Рахилу Лавану тасту своме служио.“

Идуће године отиде са својим питомцима у Карловце, и том приликом обиђе Семартон, где „сузама ороси“ мајчин гроб, и посети родно Чаково.)

¹ тумачења филолошка беседника и песника грчких; ² качамака.

У Бечу ...Кад у Беч дођем, нигде никога не познајући, немцима ни мало не знајући, пођем к греческом капелану, попу Антиму. Искажем откуд идем и за чим, и да би' желио, ако би се могло, коју годину у Бечу пребивати и чему полезном поучити се, док сам јошт млад. Ови ме љубезно прими, поведајући¹ ми да је и сам у младости, без родитеља и убог² будући, доста странствовао³ и наумно се за постигнути јелински⁴ писатеља и језика познанство. Он имађаше свој квартир⁴ у дому једнога од први⁵ у Бечу међу Греци трговаца, именов Николаја Димитрија Стојчо, којег запроси⁵ дозволити му да ме прими при себи на квартир. „Не само обиталиште⁶“, одговори благи и добри господар, „него и трапезу⁷ с нами нек' има, док се овде позна и намести.“

Обнадежди⁸ ме поп Антим, да не токмо⁹ коју годину него и сав живот могу у Бечу провести, ако узимам вољу и усердије лекције јелински предавати...

За два три месеца сакупи се к мени около дванаест ученика. Од свакога имао сам на месец по дукат; то је мени довољно било. Узмем и за се два учитеља: једнога за францески, а другога за латински језик. У овим мени драгим и слатким упражњенијам¹⁰ проведем у Бечу око седам година. Треће године и лекције сам на француском предавао језику нао'дећи се трговаца, који су претпочитавали¹¹ мене другим бољим од мене зато, што сам им ја могао греческим предавати дијалектом и књиге толковати, које Французи не би могли; подобње¹², и талијански различне сам обучавао. И ова предавања велике су ми ползе бивала не само за плаћу, коју сам за то получавао, но много бољше што сам себе у све то веће искуство и совершенство у реченим језикам доводио. Мој последњи у француском језику учитељ био је (на велику моју ползу) човек преизрјаднаго¹³ у чтенију¹⁴ књига укуса и познанства. Овај ми ладе познати изабранејше¹⁵ не само францеске но и с инглескога на ови језик преведене књиге. У исто време слушајући од латинскога учитеља логику и метафисику, од тога времена чтеније књига стало ми је бивати и много пријатније и полезније, будући у состојанију¹⁶ о предмети чтенија мојега судити, нити свашто тако како је написано примати...

Ласно може ко помислити, какав сам ја секрет¹⁷ имао множество овакови' добри' људи на'одити и себе у њи'ово благовољеније уњедрити? Никакав секрет на свету, но про-

¹ причајући, казујући; ² сиромаш; ³ живео у иностранству; ⁴ стаи; ⁵ замоли; ⁶ стан; ⁷ трпезу, храну; ⁸ улије наде, окуражи; ⁹ не само; ¹⁰ заимању, послу, раду; ¹¹ претпостављали, више ценили; ¹² слично, исто тако; ¹³ изврсног, изванредног; ¹⁴ читању; ¹⁵ најодабраније; ¹⁶ у стању, кадар; ¹⁷ тајна.

стим природним путем ту сам долазио. Људи добри' и благи' свуда има множество, само да човек са своје стране гледа да је поштен, некористољубив, добар и разуман, и, следећући овим квалитетима¹, да се с људ'ма влада, пак, онда умерено добри њему ће бити сасвим добри. Како сам ја у себи уверен био да моји пријатељи нису ме ради ни у чем увредити, тако сам се и сам од тога всегда острегавао²; а ово ми је ласно било, зашто сам познавао да ми је најполезније. За њи'ове и њи'ови' други' пријатеља тајне нимало нисам марио знати, и ово није ми ни длаке мучно било, ибо³ спокојство срца и внутрењу духа тишину веома желећи и љубећи, на љубопитства, подозрительства и на интриге мрзио сам како год на отров. У зајам што искати никада нисам потребе имао, разве пре две прошедше⁴ године, кад сам се из Инглитере вратило, прво, што нисам имао с чим предиздату књижицу сасвим исплатити, второ, нисам имао с чим до Беча доћи. И ово што сам узајмио пре сам с великим као на великом дару благодаренијем вратити могао, него ли сам обештао. Ником живу нисам се наметао, нити сам могао ни времена имао онде долазити гди ме не желе. У дужности преко силе моје нисам се увозио, а што сам могао и под'ватио се, то сам радо и верно исполњавао.

Шест полезни' и радосни' година прођу ми у Бечу како шест дана. Умерено живећи, нисам никада узрока имао боловати. Непрестано у пријатном упражњенију, или другима лекције предавајући или своје учећи, само у недеље и на празнике учинили би ми се дни као да су подугачки. По мојему сложенију и начину мишљења морао сам у таквом прекрасном граду као што је Беч благополучан бити. Дела моја и дужности радо и весело исполњавајући, чинило ми се да сам у совершенешој независности⁵ и слободи, нит' сам кому есап⁶ давао, нит' од кога узимао. Сав град Беч чинио ми се мој...

VIII писмо

(У Карловцима остане још годину дана, а треће године пређе у Пожун, ишчекујући једнако згоду за Германију. „Ове три године (1777—1779) биле су ми најнепријатније у животу.“

Најпосле му дојади чекати и просити, те оде у Трст (с јесени 1779). Ту га срећа намери на руског архимандрита Варлама, који га узме за пратиоца, те тако с њим Доситеј пропуће Италију — Венецију, Болоњу, Флоренцију, Пизу, Ливорно. У Ливорну се растану (по Ускрсу), и Доситеј се укрца на један „корабаљ за остров Хиос“; успут обиђе Корсику, Месину, и вулкан Етну).

¹ особинама, одликама; ² клонио, чувао се; ³ јер; ⁴ прошле; ⁵ најсавршеніјој независности; ⁶ рачун.

IX писмо

(У Хијосу проборава скоро годнну дана. На пролеће отплови у Цариград, али због куге на врат на нос одмагли лађом преко Босфора у Јаш, у Молдавију, и једва извуче живу главу од страшне буре на Црном Мору).

На Хијосу

...У граду Хију узем на десет дана под кинију једну собу у јерусалимском метоху¹ баш при мору, и најмим сутрадан момка да ме води по острову. Овде, како се изиђе из града, на ма' почињу велике башче, пуне лимуна и поморанци, с прекрасни созидати камени и различне боје мрамара² украшени домови. Рекао би ко, на' одећи се овде, не да је у турскога владјенија³ острову него у сред Тоскане. Грађани Хиотци, који су почти⁴ сви купци⁵ богати, имаду своје башче и у њима лепше домове него у граду. Казивали су ми да само од лимуна и поморанци пол' милиона пијастри⁶ има ови остров до'отка, које свуда с корабљн⁷, а највише у Цариград, рашиљу. Цели остров, дакле, кромјес⁸ стране високи' каменити' планина, представља се као чрезвичайне⁹ ширине град, пун с велики камени зидови окружени' садова и у њима кастела¹⁰, у којима од месеца марта до новембра фамилије живу. Овде је највећа зима као код нас у Банату другда¹¹ у октомвру. У лето ту за шест месеци нема кише, и врућина би била врло велика, да сваки дан морски ветрови не разлађују воздух. На они лимуна и поморанца дресеси чрез сву годину види се цвеће с зеленим и са зрелим плодом. Свака башча има свој бунар с преизобилном водом; рекао би да у свој тој земљи на неколико фати¹² дубљине ништа није него вода, коју свако јутро и вече чрез малене каналиће кроз сву башчу навраћају, и дресеса напојавају. Воду извлаче на чекрк: вежу мазги очи, да не види што чини, запрегну је и потеряју; ова, како ти пође, све иде и путује, мислећи ко зна куда, а не зна да се све на једном месту око бунара окреће. Свак може себи ласно вообразити¹³ како је од марта до конца новембра по овом острову ходити. Мирис такови' плода и цвећа, да би чисто помислио ко да је у рају...

Бура на Црном Мору

...Кад ти Велике Недеље почне се по граду разглашавати: куга! Смуте се моји Хиотци, и неки почну се спремати да беже у Хиос, а ја ти онда бежи у Перу. Но и овде што ћу? Сви се дворови елчијски¹⁴ позатварају; куд год се окренеш, страх и ужас! Арагос¹⁵, речем, Цариграда и колико је год у њему' иљада пара, пијастара и руспија¹⁶! Ако ме гди куга заквачи и шчепа, што ће ми онда пијастре помоћи? Она ни мало за шалу не зна, нити ће марити, што ја јошт нисам Париз и Лондон видио.

¹ предграђу јерусалимских досељеника; ² разнобојним мрамором; ³ владе, државе; ⁴ готово; ⁵ трговци; ⁶ турски новац; ⁷ бродовима, једрењацима, галијама; ⁸ осим, ван; ⁹ ванредне, необичне; ¹⁰ замкова, кула; ¹¹ понекад, каткад; ¹² мера, отпр. 10 стопа; ¹³ замислити; ¹⁴ посланички, поклицарски; ¹⁵ до ђа-вола; ¹⁶ турски новац.

Најмим момка, да ми понесе моје вешти¹ до мора: ту узмем барку да ме одвезе у који му драго корабаљ за Црно Море. Иде ли у Крим или Трапезонт, или, ако ће, и у Кавкас, и ја ћу с њим, само нек нисам онде гди је куга, јер с њом за главу не би' се рад пријатељити ни пачати. Први корабаљ гди запитамо куд иде, кажу нам: у Галац, у Молдавију...

Противни ветри задрже нас између Дарданела двадесет дана. Овде се случи да смо пред капетан-пашу излазили и с њим чрез Мавројени, драгомана² његова, беседили. Ту нам је добро било: од куге смо утекли; јести и пити до изобилија, што нам год срце заиште; на јединој и на другој страни брегова прекрасне башче и домови цариградске господе; славуја сила неншчислима³, који нам неуспшно⁴ певаху. Дође и наш ветар; изиђемо двадесет-петн дан априла ујутру. Тај дан летели смо како на орловн крли; кад на ноћ чисто се помами ветар и море сасвим побесни. Ту сам најбоље почувствовао⁵, што ће рећи зло море и непостојанство волна⁶ и ветрова, који кад нас почну дизати у висину, рекао би одосмо живи на небо; а кад ти нас почну низ брдо терати, тога опет летења и сијасета⁷ нит' сам чуо ни видео. Шта је бездна и пропаст? Ништа спрама оном куд смо ми пропадали! Ништа није јадније слушати, него гди даске око нас шкрипе и балвани испод нас јече. Чудо дивно како се не разглаве, те би нас било до ушију поквашени! Ништа се ту толико не желн, него да се о какав камен у мору не лупи, јер не би нам остало ни ноге.

Кад би се год пењали уз брдо, онда ти мој прелат⁸ чита брзо, брзо, баш као да се с морем утркује; а кад би доле полетели, онда би заборавио читање, и стајало би га вика: „Карисме, одсмо, пропадосмо!“ Већ ми је досадно био питајући: „Шта говоре они озгор?“, „Шта ће говорити? Псују се, ето ти га!“ „О, imprii homines.“⁹ рекао би, пак опет почне читати. Правда да је било стра'овито, но ништа мање морао сам се неколико реди¹⁰ мојега прелата вики и плашњи смејати. Около по ноћи послаби мало ветар и поутнша море; онда ти се ми почнемо ннатити. Виче прелат на ме зашто се н ја Богу не молим, него се јоште смејем. „Чекај“, речем му, „нек дође само лепо време; ако се и сам својој плашњи и вики не будеш смејао, нек' сам други. А у оваким опстојатељствам¹¹ ја за друге молитве нећу да знам, разве: „Благи премудри создатељу¹² Боже, буди света твоја воља! Ако допустиш да се утопим, прими у милост и у отеческа¹³ твоја недра душу моју!“ — „Ниси ни то говорио“, вели ми. Молим га, да ме се прође: што ћу ја с Богом говорити? Зар је Бог као човек? Он боље види и познаје што је у срцу моме, него ја исти.

¹ ствари; ² тумача; ³ небројена; ⁴ неуморно; ⁵ осетио; ⁶ таласа, валова; ⁷ чуда, невоље; ⁸ истом дањом путовао је католички свештеник; ⁹ безбожни људи; ¹⁰ неколико пута; ¹¹ приликама; ¹² створитељу; ¹³ очинска.

Прелат: „А није ли ти жао, да те рибе изеду?“

Ја: „Шта га сам и ја риба изео, које чудо да н оне мене један оут изеду!“

Прелат: „Али су рибе за човека створене, а човек није за рибе.“

Ја: „Ако се овде утопимо, онда ћемо бити баш за рибе и морске раке. Душа моја знам да није за њи', то ми је доста знати; а за тело, та га црви изели, та рибе, мени је то свеједно.“

Прелат: „Какав си човек! Дакле ти све ово за шалу држиш?“

Ја: „Нећу ти лагати: и ја се и плашим и бојим, али, да ми је могуће да се баш ни мало не бојим, много би бољи и паметнији био и сам би себе 'иљаду пута више почитовао. Није ли паметније и поштеније онде не страшити се, гди страх ни најмање мрве нити ползује нити помаже.“

Прелат: „Зар ти за смрт нимало не мариш?“

Ја: „Марим, те веома! А да зашто сам из Цариграда побегао? Али овде моја марња' ништа ми не помаже. Ко се просто смрти боји, у горем страху ваља да живи него зец. и ништа да не чини него да се плаши, зашто се сваки божји дан умрети може.“

Прелат: „Карисиме, ти или си луд или си прави светац, тако мислећн.“

Ја: „Да ме опростиш, господине, светац знам да нисам, а луд не би' рад бити; али овако мислити желио би' срцем и душом. Сваки не само поштен официр него и најпоследњи солдат² овако ваља да мисли, ако жели да је свога званија достојан. А то што је њима поштено, зашто и нама не би било?“

Поћути мало добри прелат, пак онда ми рече: *Dulcissime amice, beata illa hora, qua tu ad me venisti!* Сладчајши³ друже, блажен онај час кад си ти к мени дошао!“ Замоли ме да ако се како могу до канавета⁴ привући и стакло с ракијом извадити. „Могу то, како не би' могао!“ Рече ми да најпре нагнем. И у овом га радо послушам, видећи да ми срдечиво допушта. Прекрасна цариградска ракија с хиотском мастихом⁵! Напије се и он, и ја спремим стакло. Чисто двојином⁶ оживим од пријатњејшег ликвора⁷, за који нимало не марим, разве кад сам на мору. „Не бојмо се, господине,“ речем му; „ја моју главу полажем да се нећемо утопити.“ Заклиње ме да му кажем како ја то знам. „Искуством,“ одговорим му; „познао сам да је море лажљиво, већ ме је до сад више од десет реди уплашило, пак после престане и буде лепо; зато га се већ не бојим, нити верујем ни његовој доброти нн злоћи. При лепом времену чекам ружно, а после овога чекам опет лепо.“ Ветар јоште здраво дуваше, али онога првога зла — ни полак. Овако разговарајући се и шалећи, заспимо. А кад се пробудимо по десетом часу, видимо прекрасни дан и угледамо бело море од смешенија⁸ с водом дунавском, у који после подне и улеземо...

¹ брига; ² војник; ³ најслађи; ⁴ дивана; ⁵ врста ракије; ⁶ двоструко; ⁷ течност, ликер; ⁸ мешања.

X писмо

(У Јашу презими као домаћи учитељ, и стече једно драго пријатељство, са образованим епископом Леоном Ђиуком. На пролеће пређе у Роман, где „блажено“ проведе то пролеће и лето. У јесен (1782) дигне се с трговцима за Немачку.

Најпре оде у Хале, „преобуче се у светске грешне 'аљине, и да се записати у каталог университета“. Но, „наумивши штогод издати, на пролеће (1783) пређем у Лајпсик, будући да ту и штампа славенска имаде“.)

у Немачкој ...Остављајући Молдавију, мој добри пријатељ, романски епископ (Леон Ђиука) наложи ми кад дођем у Саксонију, да примим у моје надаиратељство његова два младића Александра Ђиуку, синовца његова, и Герасима дијакона, које је био пре мене тамо послао. Пут нам је био кроз Лемберг¹, Пољску и Слезују. У Бреславији, трговци имајући дела² свога, задржимо се седам дана, и чрез Лајпсик пређем у Халу и примим вишеречене младиће к себи. Овде се преобучем у светске грешне 'аљине, ка' и остали људи човеческога чина, дам се записати у каталог университета, и пођем слушати философију, естетику и натуралну теологију у славњејшега у Германији философа, професора Еберхарда.

Сматрајући у овом муса и сваки' божествени' наука седалишту⁴: како се више од хиљаде млади' људи уче, како непрестано из једнога у други колегијум⁴ трче, како се сва прекрасна и благородна душевна способствија⁵ размршавају, просвештавају и у многообразним знањам⁶ раширавају и распростиру, и срањивајући ова места и људе с прекрасном но бедном варварском Албанијом, с колико дражим и милнијим толико већег сожаљенија достојнијим земљама, Србијом, Босном и 'Ерцеговином: уздисао сам и често горке проливао сузе, сам с собом говорећи: „Кад ће у оним прекрасним земљама оваква училишта бити? Кад ће се и она младеж с оваковим наукам напојавати? Милиони народа! Јадни Турци чекају да што паметно чују од дрвнша, а бедни и удручени⁷ Христјани од калуђера. Но шта ће им ови казати, кад нигде ништа друго под небом не знаду, него: дај милостињу, дај све што год имаш, а ти умри од глади, и мрзи и проклињи све људе на свету који твоје вере и закона нису!“ Гледајући какве се овде књиге сваки дан састављају, пишу и на свет издају, жалост нападаше на мене, кад би' год помислио како код нас вичу: „Дај носи књиге из Русије.“ А какве књиге? За оне које се ту преводe с учени' језика, састављају и издају на славенском, ни каталога нејма, барем да им се имена знаду.

¹ Лавов; ² посла; ³ седишту муза, богиња књижевности, уметности; ⁴ предавање; ⁵ дар, способности; ⁶ разноврсним знањима, наукама; ⁷ потлачени.

Размишљајући непрестано о овима вешт'ма¹, споменем се јоште у Далмацији зачетога желанија и намјеренија², да је крајње потребе и нужде дело на општем народњем језику што написати и издати. Ја сам чисто пред очима имао какву су буру и метавицу³ на себе сви они привлачили, који су се усудили најпре и најпре подобна представљенија⁴ народу чинити. Но мора се кадгод ко један пут наћи. 'Ајде у име божје, нек се почне! Сила се ником никаква не чини; нека каже ко што на'оди за добро и полезно, а разумни људи и сад и после о том нека суде. Знам да ће нерасудни и невјеже⁵ псовати и ружити; неразумни ревнитељи⁶ проклн'аће и претити. Али с друге стране знам и ово, да разумни богољубитељи, истинољубитељи и општега добра и ползе желатељи⁷, благе душе и поштена срца људи, церковни и мирски, почеће се разбуђивати и сврх овн' вешти с већим проицатељством разговарати и расуждавати; а ово је почетак к исправљенију, и то што се засад жели. „Пак шта ће из тога сљедовати?“ рећи ће ко. Да се опредељеним на свештенство без сваког даљег оклевања и закашњенија и такове књиге дају, које читајући ученији да постају, и да су кадри себе и народ свој учити, на добро настављати и просвештавати; ево шта ће у име божје сљедовати.

Наумивши дакле штогод издати, на пролеће пређем заједно с мојим младићи у Лајпцик, будући да ту и штампа славенска имаде, гдн се и за исту Росију неке књиге штампају, и универзитет како и у Хали. Овде на исти начин запишем се у каталог университета, пођем у професора Борна слушати физикку, и почнем издати мало сочњеније⁸ о мојим прикљученијам⁹, у којему сам два поглавита намјеренија имао: прво — показати безполезност манастира у општеству¹⁰, а друго велику нужду науке, самога способијшега¹¹ средства за избавити људе од сујеверја и привести их к правом богочитанију, к разумном благочестију¹² и к просвештеној добродјетељи¹³, чрез коју словесни човек на прави пут својега временога¹⁴ и вечнога благосостојанства¹⁵ долази. Чрез *Совјете Разума* хтео сам на кратко и вообште¹⁶ само почетак наравоучитељне¹⁷ философије дати.

О овом забављајући се, прођу ми које у Хали које у Лајпцику равно две године.

С јесени (1784), преко Франкфурта на Мајни и Штрасбурга, крене за Париз, да оствари своју давнашњу и велику жељу, да види Париз и Лондон. У Паризу се задржи три недеље равно. „Да сам се могао у кесу поуздати, би' три пута три

¹ стварима; ² жеље и намере; ³ метеж, вику; ⁴ такве, сличне предлоге покушаје; ⁵ незналице; ⁶ фанатици, својски заузети; ⁷ који желе; ⁸ спис, дело; ⁹ доживљајима; ¹⁰ зајединици, друштву; ¹¹ најподеснијега, најгоднијега; ¹² побожности, милосрђу; ¹³ врлини; ¹⁴ земаљског; ¹⁵ имућности, благостања; ¹⁶ уопште; ¹⁷ морално поучна.

месеца. И ово је ништа: триста година да живиш, нмаш туда шта гледати... Како ми је мучно било из Париза поћи! Али шта ћу? Нужда је тврђа од челика. Какви' би' прекрасни' књига ту могао накуповати!"

И најзад, преко Калеа и Довера, искрца се у „одавно чувеној и задуго пожељеној Инглитери“ (поч. децембра 1784).

XI писмо

(У Лондону проведе три месеца о свом трошку. И таман кад се спремио да одлази, јер је кеса била при дну, нанесе га срећа на једног лондонског трговца, Ливија, и овај га задржи као свога госта још три месеца. Али неодољива жеља „да јошт који лист на својем матерњем језику изда“, вуче га поново у Лајпциг. „С Богом дакле нек остане не само Лондон и Париз, него које му драго на свету место где ја 'ову верховњејшу жељу исполнити не би' могао.“)

XII писмо

(Најсрдачније испраћен и обдарен од ових „неописане добротe људи“, врати се преко Хамбурга и Хановера у Лајпциг. Прошета се мало по Саској, и пошто „отиду инглеске гннеје¹ у ветар“, дође опет у Беч, те „даје лекције“. Тада, „први ред у животу“ беше запад у тежак дуг, — „натрпа се које с чим до двеста форинти“. Али га ни овога пута срећа не изда, и лепо се извуче. У Бечу остане две године (до краја 1787).

„Неопредељена жеља, да јоште што за живота на штампу издам све је победила; зашто у Бечу и лекције предавати и о овом делу радити није ми могуће било“. И зато, на позив генерала Симеона Зорнћа, пореклом Србина, пође на његово имање у Шклов (у Белу Русију). Али не добивши обећане штампарње, после шест месеци „по'ити у Лајпсик доћи“ да штампа *Басне* и II део својих *Прикљученија*.

О правопису

...Ако ми ко за ману припише, што ортографију нисам пазио, нека изволи расудити да ми до сад на нашем дијалекту с нашим словами граматике нисмо имали. Ја у мојем списанију само сам на наш чист изговор сматрао. Ђ велики и мали то је мени све једно било, добро знајући да Србљи сви, што и' је год, „путъ“ не изговарају „пућ“. А изреченија² које би звечало на њу у нас нејма. Но што се овога тиче, ако се с временом правила за ово даду и установе, које не сумњам, онда ће се моћи исправније писати; а мене ће добри и разумни људи извинити, знајући да никакovo мајсторско дело у свом почетку не може савршено и сасвим исправно бити. За ове после 'оће се стотине година и више родова људи, који један за другим долазе; не ваља ни они да дођу овде само да жваћу.

¹ енглески новац, мало више од једне фунте; ² гласа.

Што ми ви у вашем последњем писму опомињете да ће се гди ко наћи, који или из простоте своје или, што је горе, из лукаве и просвјештенију разума человеческога сасвим противне политике, под изветом¹ ревности к светопочитајемим² сујеверијам, неће свога труда поштедити, и све што може говорити и творити за воспетити³, или, ако ништа, а оно барем закаснити опште добро и ползу, која би се чрез ова нова списанија причинити могла, то је мени добро познато. Али с друге стране ово ме теши и обнадеждава⁴, што сад већа част⁵ знаменитији⁶ у нацији нашој, како свештенство тако и мирјани⁶, имају очи отворене, и нећеду већ ни кроз наочари, јошт мање кроз туђе очи да гледају, но сами својима богоданим зеницама проницателно и скроз сматрају шта је што...

На конач⁷, нек⁷ је препоручено ово дело свим благородноумним општег добра желатељем, кад се нађе јошт ко да с учени⁷ језика на наш што лепо и полезно преводити предузме, нека не пренебрегу⁸ руку помоћи дати му, нимало не сумњајући се да ће с временом ово претпријатије⁹ пречесном општеству весма полезно бити. Зашто ово се чисто види као сунце, да док год један народ на својем матерњем језику књига нејма, принуђен је у тамности ума и у варварству лежати и све на горе преуспевати. Сверх свега и најпослед, што сам год говорио и написао, из праве љубови к добродјетели к человечеству и к сродним мојим и говорио сам и писао. „Inest,“ вели славни и велики у науци Инглез Бако Веруламиус, „inest ingenio humano motus quidam arcanus et tacita inclinatio in amorem aliorum, qui si non insumatur in unum vel paucos naturaliter se diffundit in plures. Јест у јестеству человеческом движденије¹⁰ неко тајно и мучеће склоњеније¹¹ к љубови других, која, ако се не упразни¹² у једнога или у мале, природно излијава¹³ се на многе.“

Љубећи те, љубими мој, и честитајући ти нови год¹⁴, пребивам сав твој

Доситеј Обрадович.

У Лајпсику,
Јануарија 1, 1789.

[Овде се завршава II део Живота и прикљученија.]

Од 1789 све до 1802 поново живи у Бечу. Потом због материјалних тешкоћа прелази у Трст, где га помажу родољубивн српски трговци.

Кад је Карађорђе дигао устанак, Доситеј најпре скупља прилоге и одушевљено пева.

¹ изговором; ² побожним; ³ спречити; ⁴ улива наду; ⁵ део; ⁶ световњаци;
⁷ на крају; ⁸ пропусти; ⁹ дело; ¹⁰ кретање, покрет; ¹¹ हुत्љива наклоност;
¹² излије, пренесе; ¹³ излива се; ¹⁴ Нову годину.

ПЈЕСНА НА ИНСУРЕКЦИЈУ¹ СЕРБИЈАНОВ

Сербији и храбрим јеја² витезовима и чадом и богопомагајему их Војеводи Господину Георгију Петровичу посвећена.

Востани³, Србије! Востани, царице!
И дај чадом твојим видет' твоје лице!
Обрати срдца их и очеса на се,
И дај њима чути слатке твоје гласе.

Востани, Србије!
Давио си заспала,
У мраку лежала;
Сада се пробуди,
И Србље возбуди!

Ти воздигни⁴ твоју царску главу горе,
Да те опет позна и земља и море,
Покажи Европи твоје красно лице,
Светло и весело, као вид данице.

Востани, Србије! и проч.

Спомени се, Мати наша, твоје перве славе,
Твоји' враждебника⁵ ти посрами главе!
Дивјег јаничара терај са Врачара,
Који свог истога сад не слуша цара!

Востани, Србије! и проч.

Теби сад помаже небесна воља,
И сад ти се показује судбина боља,
Сви ближњи твоји теби добра желе
И даљни се народи твом добру веселе.

Востани, Србије! и проч.

Востани, Србије! Мати наша мила!
И постани опет што си прије била!
Србска теби вопију искрена чада,
Која храбро војују за тебе сада.

Востани, Србије! и проч.

Босна, сестра твоја, на тебе гледа,
И не жели теби иикакова вреда⁶.
Ко тебе ненавиди, не боји се Бога,
Од којег теби иде помоћ многа.

Востани, Србије! и проч.

Херцегова Земља и Чернаја Гора,
Далеке државе и острови мора:
Сви теби помоћ небесну желе,
Све добре душе теби се веселе,

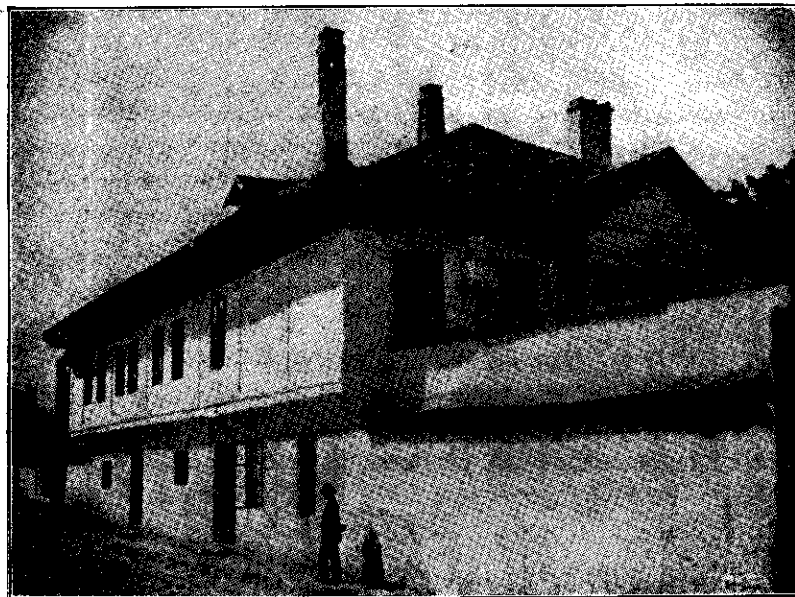
¹ Карађорђевог устаника; ² њеним; ³ устани; ⁴ уздигни; ⁵ непријатеља; ⁶ штете, зла.

И согласно веле:

Востани, Србије!
Давно си заспала,
У мраку лежала;
Сада се пробуди,
И Сербље возбуди!

(1806 долази у Земун и ставља се у службу српских усташа, и у нарочитој мисији иде у главни стан руске војске, у Букурешт, где буде одликован. У лето 1807 прелази у Србију. 1808 постаје „директор школа“, васпитач Карађорђева сина Алексе, и Карађорђев саветник и секретар. Он тада развија један широки организаторски школски програм: већ 1808 отвара Велику школу (где је међу првим ђацима био Вук Караџић), а 1810 богословију.

Велика школа у Београду из 1808 год. (садашњи изглед).

Исте године постаје члан Правитељствујушћег Совјета, и најзад 1811 бива наименован за „попечитеља просвешченија“ (министра просвете).

18 јануара 1811, „комендант Србије“, Карађорђе Петровић, издао му је ову *попечитељску диплому*: „Труди Ваши отечеству жетвовани, истинаја ревност, довољно нам показана, и свим познато високоученије ваше, обратило је моје и целог Народњег Собранија внимаије на Вас: сего воспоминаније возбудило нашу признателност. В знак наше призна-

телности и Вашег отличја и награжденија, обшче-согласно избирамо, именујемо, и постављамо Вас членом Совјета и попечитељем Просвешченија Народњег. Уверителну надежду имам да ћете Ви схотно приликом овом ползовати се: с којим небројене ваше заслуге за отечество у новом важњејшем дјелу још умножити, и тако, безсмртно име у вјечитим отечества књигама оставити доиста можете.“

Мудар и благ, широка и проницљива духа, он мири и упуњује завађене устанничке вође, и једнако ради противу Аустрије, која на њ вреба и ради му о глави.

Живн срећно и спокојно, у најбољем здрављу и општем поштовању, у ведром миру правог филозофа, поред свога винограда и пуна подрума, међу липама и ружама. Али — »чрезвичајан је сврабеж књигоиздавања!“ Носи се мншљу да оснује штампарију, и по сваку цену хоће да штампа књиге — „да бн знао у Камчатку поћн!“

„Ако се овде наскоро каква уредба не уведе, и ако се штампарија не намести — збогом, моји дворови! Топи се, мој великолепни подруме са буради напуњени вином! Ишчезнуће од очију моји' покрај зндова насађене липе; прегорећу и прежалитн шарену краву и шарено тело, што ми је војвода Молер поклонио. Свему ћу томе окренути леђа, и гди му драго штампарији поћн...“

„Дневи се и године поткраћују“, писао је на двадесет дана пред смрт, „тело изнеможе, а душа би јоште нешто хтела.“

Али већ марта месеца (26 или 28, 1811) „престави се“ у ведром миру, дубоко ожаљен од своје „миле нације“.)

АНАЛИЗА

I Какав је Досићеј био у детињству? (Односи у породици: према мајци, сестри, брату, тетку? Какав је у школи: према друговима и њиховој игри, према учишљима, према књизи и науци?)

Какве је био ћуди, шемјераменџа (природа жива, весела, борбена, или шиха, повучена, замишљена)? Какве интелигенције (бистрине, воље, научне радозналости, памћења, вредноће)?

Које су биле прве његове књиге, и какав је био дух његовога првог васишњања? Зашто је он тако рано ударио пуштем светишљештва: је ли тај прерани занос био сиварна, дубока пошребна његове природе, или пре сивар неприроднога, погрешно управљеног васишњања? Шта о томе каже сам Досићеј? Зашто је, дакле, у младости надасве пошребно здраво и искусно руковођење?

II Кад се Досићеј први пуш нашао у светском мешежу, у додиру са реалним живошом, шта је било са његовим светишљештвом? А је ли шу и његов жар за књигом и науком јењао и ослабио? Шта је то имало да значи? (Је ли та

стираси и права глад за књигом и науком остала неодољива пошреба његова духа и кроз цео доцнији животи?) За чим он једнако чезне, за чим вечито пушуде, чему све остале удобности жртвује? Међушим, је ли он икада доцније зажалио за свешћом и манастиром?

А шта мислите о овом говору владичином? Како вам се свидео овај оригинални владика: одобравате ли и ви његов оштри став према цркви и калуђерима? (Је ли Доситеј као дете могао зајамити тачно цео тај говор, или се ту крије сам Доситеј са својим познијим начелима и идејама? Претресите детаљно цео говор, његову истинитост и значај, јер је то врло важан део Доситејевој филозофије и реформаторске политике.) Како је, најзад, испричана цела та жива епизода (лица, тон, хичор, стил, језик)?

Какав су утисак учиниле ове шрезвене речи на малог Димитрија? Је ли дакле дечак био сасвим заслепљен и заражен верским фанатизмом? Показује ли он, најровиш, већ као дете доса живог кристичизма и ведре памети, да осети и расуди о тачности и разумности владичиних речи? Није ли то доиста леп пример моћи васпитања и снаге речи?

III Како бисте могли психолошки правдати поновни верски занос Доситејевој бекство у манастир? Шта је све нашао у манастиру? Како је његово расположење тамо, шта ради, чиме се занима, које су му интелектуалне пошребе и задовољства?

Је ли он и ту сачувао свој отворен и бистар кристички поглед према манастирском животи и браћу? Шта је њега за право држало у манастиру (побожност, или књиге и „старац“)? Какав је та необична љубав између њега и „доброг старца“ игумана (Доситеј сироче, без оца и мајке, „старац“ без своје породице)?

Како се Доситеј духовно изграђивао у том периоду живота (шта чита, како осећа и мисли, шта жели, о чему снови)?

Како је описан растанак са „старцем“? Какав је овај старчев говор (искуство, мирноћа, очинска топлина, проста народна умност)? Је ли био тачан његов суд о Доситеју: „Ти ниси ни за какав други посао него за књигу“?

Поредите идејно овај говор са оним владичиним: има ли сличности у идејама и реформама, у тону? Поредите, оштри, оба са Харалампијем и Предисловијем, као и са осталим говорима у Доситеја: нема ли ту много личних Доситејевих мисли и расположења?

II део

Од каквога је значаја било бекство Доситејево из Хољова и његова прва школа у Далмацији? Је ли Далмација извршила дубок и здрав утицај на његов живот и идеје (народ, просвета, школа, језик)?

Ошкуда код Досишеја шаква сшрасш за пушовања (немиран дух, или други озбиљнији разлог)? Како је дочекиван? Каква је искуштва сшекао о људима? Ошкуда шолики ошштимизам? Каква је негова ћуд, расшоложење, у ошхођењу са људима? Је ли он и у овим сшаријим годинама шовучен, зашворен, шући ли се од људи и друштва?

Како је искорисшио своја „шшшешешвија“: шшш је видео и научио? Како је шшкло негово „свейско“ образовање и духовно сазревање (најшре у Далмацији, ша у Грчкој, најзад у Бечу и Немачкој, и уошшше на Западу)?

Када шочиње негово шисање: шшш му је било први шовод, а шшш коначни циљ? Како је шисао: одакле је узимао, шшш је узимао, коме ја намењивао? Каква је негова оригиналносш као шисца и мислиоца? Колике су негове заслуге? На какве је шешкоће наилазио (шрошкови, шруд, језик, нейријашељи), и какве је жшшве за шшш принео?

Какав је шш карактеру и шшшераменту овај шознији Досишеј шрема ономе из дешшшства?

Досишеј је у сваком шогледу идеалан лик народног шросветшшеља.

(Покушајше обрадиши ову шему, и исшати све негове значајне шросветшшељске црше и заслуге.)

ПРЕДИСЛОВИЈЕ О БАСНАХ ~~X~~

Сви народи на свету имали су и до данас имаду у великом поштовању¹ морална поученија која се дају у баснама Езоп, изобретатељ² и отац баснах, посветио је своје лидијском цару; Лафонтен своје краљевском принцу. Платон у својој републици претпочео³ је Езопове басне самим Омировим списанијам. Сократ божествен, на смрт осуђен будући, у тамници с овима се је забављао на стихе њи' постављајући. Лесинг, уже⁴ просвештенија Германији велики просветитељ, својима прекрасним баснама својему је роду велику заслугу показао.

Овакови славни примери дају мени повод из различних стари' и нови' језика најлепше басне изабрати, и на нашем србском језику на свет издати. Наука која се на'оди у наравноученју⁵ баснах превелике је ползе, важности и просторства: садржавајући у себи сву моралну философију и висока политическа правила и настављенија⁶. Но преимущество их над свим другимостоји се што оне совршено пристоје како највећим философом и политиком, тако и најпростијим сељаном који само читати могу и свој језик разумеду. Подобне су ваздуху и води, које, зато што се свуд и ласно имати могу, не чине се от какве цене, а у самој вешти⁷ најнужније су и најполезније на свету.

Басна је први израстак и пород човеческога остроумија, и њом су се служили велики људи за учинити сваком чувствителне⁸ високе и општеполезне науке. Јотам, син пророка Гедеона, обличујући⁹ неправду грађана своји', каже им басну како су дрвеса избирала себи цара. Натан пророк, дајући Давиду цару да позна богомрско и неправедно дело које је он учинио против Урији, каже му басну сиромаша човека и његова јагњета. Један од први' и древни' Римљана утишава бунту¹⁰ свога разјаренога народа чрез басну трбу'а и прочи' части¹¹ тела. Млади Херкулес, настављенијем Атине (то јест мудрости), претпочитава¹² труде и подвиге са славом, мекости, покоју и сладострастију без имена и славе. Но нико није тако показао достојнство басне како Христос, Спаситељ наш, уподобљавајући њу царствију небесному, ибо¹³ причта¹⁴ није ништа друго него (ἀλληγορία) иносказајата и нносказајема¹⁵ наука, а то је и сама басна. Ништа није способније од басне усладити децу к читању, принудити к вниманију¹⁶ и привикнути њи' к размншљенију и расужденију.

Придодајући ја к свакој басни пристојна изјашњенија чрез то намеравам приобикнути младе умове да се и сами

¹ поштовању, части; ² проналазач; ³ више ценити; ⁴ сад већ; ⁵ моралним поукама; ⁶ поуке; ⁷ ствари; ⁸ осетне; ⁹ кудени, изобличавајући; ¹⁰ побуну тј. Мененије Агрипа; ¹¹ и осталих делова; ¹² више ценити; ¹³ јер; ¹⁴ поучна прича; ¹⁵ са другим значењем, алегорична; ¹⁶ пажњи.

собом мало по мало размршавају, разјашњавају и распрострањавају, у све што чују или читају скроз да проннчу, у свачем лажу од истине да распознавају, и сврх свачеса паметно и здраво да мисле и суде.

Орао и лисица.

Орао и лисица учинили су међу собом дружество, и, што¹ би то било всегдашње² и постојано, договорили су се и согласили да жнву у комшилуку, да би у потреби један другом могли помоћ дати. Зато изберу један велики 'раст на којегга гранамаи орао начини себи гњиздо, гдн снесе јаја и излеже пилиће. Лиснца, при корену у шупљини нстога дрва, начини себи од лишћа постељу, и, трудна будући, ту окоти лисичиће своје. Ова једном по обичају нзиће у лов, а орао, не имајући тај дан шта јести ни с чим своју фамнлију на'ранити, и вндећи лисничиће подебеле, слети доле, узме их, и однесе у гњиздо.

Мало по том вратн се лисица и упази жалосно позориште³: кров⁴ која јоште врућа из гњизда тече, бедни лисичићи плачевне гласе дају, а орао им ноктима утробу даре и кљуном им очи вади. Како је лисица било на то оздо гледајући, свак себи ласно представити може. Да од кога другога то страда, не би јој ни по жалости било, но од пријатеља и комшије свога! Не могући ништа друго, чинила је то што сви слаби творе кад им од силни' обида⁵ бива: проклиње, и правосудноје небо на освету призивље.

По мало дана пастири су пекли на пољу месо, от којегга орао уграби парче с прилепљеним на њему угљеном. По случају тада ветар дуваше: упали се орлово гњиздо, спадну доле орлићи, полак попржени. Како ли ти нам их је лисица радо дочекала, како је с њима пред орловим очима о 'раст ударала, срце из њи' јоште живи' чупала и прождирала — свак то ласно погодити може.

Наравоученије.

„Не држи се с ким се ниси кадар почупати“, вели једна стара пословица. На кога се највише људи туже него на комшије и на пријатеље? Данас се љубе и друже, а сутра се псују и руже. Неки страдају за злобу и неправду своју, а неки за незнање и будалаштину. Не дружи се с ким се не познајеш, и не пријатељи се с сиднијим од тебе, а навластито ие примај ннкога себи за пријатеља пре него добро сазнаш како је с прежњи⁶ своји жнвио пријатељи. Правда изискује, да никоме ни најмању обиду не творимо; добродјетел⁷ хоће да другима помажемо и добро творимо; а здрави нам разум крепко налаже да се здраво чувамо да нам ннко зла не учини, и баш ако би и хотео да ни пошто не може. Ово је најбез-

¹ да би; ² трајно; ³ слику, приказ; ⁴ кров; ⁵ увреда; ⁶ равнијим; ⁷ врлина, крепост.

бедније и безбрижније. Докле нам год ко може учинити зло ако хоће, дотле нисмо на најбољој нози.

Ми ћемо видети у многим баснама да се је лисица у различним опстојателствима² паметно и хитро владала, но овде се је сасвим осрамотила. Она је добро знала да орао зецове и лисичиће радо једе, ко јој рече с њим дружити се и у комшилуку стајати? Но холо³ славољубије! Колике је паметне обеспаментило и островидне ослепило? Орла за пријатеља имати није шала, то лепо звечн! Но најлепше чему нас ова басна учи ово јест: да се силни не узда у силу своју, ибо: „*Леси судбине око које све види.*“ Кажу да се чуде Турци што им много ишту, но ако им се све стане искати шта су они од другн¹ отели, мало ће им што остати.

Лав и лисица.

Лав дуго живећн оматорн⁴ и врло остари, и не могаше бити брзином ни снагом својом, као у младо доба, другу животињу надјачавајући прождирати. Мислећи дакле и на сваку руку размишљавајући у тако бедним опстојателствима шта ће од њега најпосле бити, дође му на памет да често, овде на земљи, оно што сила и снага не може, мајсторија и хитрост учини. Претвори се болестан, уђе у своју пештеру⁵ и колико је год дуг простре се и пружи. Пукне глас и свуда се пронесе, да се они страшни и на гласу лав с душом мучи, и да је при концу. Ко шта жели, то ласно верује: млога животиња, једно друго не чекајући, навали које ће пре, под именом посештенија⁴, издисањем лава своје очи насладити. А овн ти кад једно кад друго дочепавајући, себи као болеснику на понуду посештава⁵. Најпосле ето ти нам и лиснице, која кроз врата врнећи: „Како си, стриче?“ пита. „Зло, моја мила ћерко, та 'оди блнже да ме се нагледаш.“ — „Прости, чнко, немам кад, 'нтин⁶ ми се“, одговорн мудра зверка, „а и неће ми се, јер виднм многе трагове к теби, а ни један од тебе.“

Наравоученије.

Свак ће себи, врло ласно, у овој басни науку наћи. Људи пакосни и несправедни што не могу с силом и снагом, то с хитростију, лукавством и с притворностију чине. Кажу за онога искуснога политика, папу Сикста, да је, пре него папом постане, све погрбљен ходио и на чаршаву⁷ од мреже ручао; а како тн га учине папом, исправн се и укочи боље него и један кардинал. „Нашли смо Светога Петра кључе“, рекне једном свом пријатељу, који се овој премени⁸ чуђаше, „не треба нам више сагнутим 'одити.“ А кад упазн мрежу на својеј трапези⁹, почне псовати свога слугу, старца Онуфрија:

¹ приликама; ² празно, надмено; ³ остари; ⁴ пећину; ⁵ посете, обилажења; ⁶ посвећује; ⁷ хитам, журим; ⁸ трпежњак, столњак, плахта; ⁹ столу, трпези.

„Видиш да си без мозга“, говорећи, „што ће ти више мрежа, кад је сва риба уловљена?“ Проворљив¹ и лукав човек по времену се влада, и преоблаци се кад у курјачју, кад у лисичју, а кад је до потребе и у овчју кожу, и самога свеца. „Чувај гуске кад и' лисица исповеда, и кад им курјак проповеда“, вели једна инглеска пословица. Ми смо тако у овој нашој кожи да и сами себи не ваља сасвим да верујемо. „Не веруј, куме, пасја су уста“ и „лакоме су очи при погачи“, ово ми сви, фала Богу, знамо, нити је потреба да ја топрв² кажем. Блажено и Богом благословљено чистосердечнје³. Но опет, нека с памећу и разумом бива, а навластито с онима које не познајемо. „Која фајда, што ме је мој отац учио да ја никога не преварим, кад ме није научио како ћу учинити да и мене други не превари“, вели Жил Блаз.

Лисица нам овде паметну науку даје, да не 'итимо у нашим претпријатијам⁴: „Прости, чико, немам кад, трагови ме плаше.“ Мучно је човека познати, и колико су кога глађе речи и слађе, толико више ваља стајати на опазу⁵ и добро сматрати какви су око њега трагови, сиреч⁶: ко је, како поступа, и како се је пре владао? Има више од две хиљаде година како се Еврипид тужи да је мучно човека познати, говорећи: „Зашто је злату које је лажно знаке људма дао Бог, а мужу с чим ваља зла разазнати никаква белега не стоји на телу?“

Лав, курјак и лисица.

Лав, први и најстарији од свију лавова и цар свију животиња, на'одећи се слаба здравља не излажаше из своје пештере. Многи лавови, царски министри, прочи⁷ звериња кнезови и поглавари и сами мајмун, мајмунски биров⁸, кроме⁴ једне лисице, сакупе се за посетити и нагледати лава, цара свога. Курјак, први курјачки муселим⁵, одавно паметозлобствоваше¹ на једнога комшију свога, старога лисца, зато што они, најдебље гуске фатајући, себе самога чашћаше без најмањег курјаку пешкета². И тако ови непрестано вребљаше способно време како ће лисцу скувати попару. Сада, дакле, не видећи га у скупштини, почне на њега клеветати, говорећи: да сам он не само не поштује, но и презире и за поруганије држи лава господара.

У то време приспе и лисац, и чује с врата курјачју похвалу; но чинећи се као да ништа не зна, дерзновено³ уђе, стане на сред пештере и учини лаву понизњејшу реверенцију⁶. Лав, сав разјарен, не гледајући на његов поклон и комплименте, с громовитим гласом: „Тако ли је то,“ начне говорити, „кад сам ја здрав, ти си први при мени, а кад сам болестан онда

¹ домишљат, проницљив; ² тек ја; ³ простосрдечност; ⁴ делима; ⁵ на опрезу; ⁶ то јест; ⁷ други, остали; ⁸ сеоски поткиез; ⁹ сем; ¹⁰ начелник; ¹¹ злопамћаше; ¹² дара, поклона; ¹³ дрско, слободно; ¹⁴ најповишњи поклон.

си последњи! — „Сама љубов и верност моја к теби, и попеченије¹ о твојем здрављу причина² су што ја касно долазим и лекарство³ ти носим“ — „Које је то? Казуј, и не сумњај о мојој благодарности“, рече лав. „Жива курјака заповеди одерати“, одговори лис, „и врућом се његовом обложн кожом, и у мало времена, тако ми лисца и његове коже, биће ти лакше!“ Макне цар главом, скоче лавови на курјака, шчепају ти нам га и начну га дерати. Бедни курјак стане курјачки дречати, а лисац к њему: „Како си свирао, комшнја, тако сад играј!“

Наравоученије.

Ово исто бива људма којих ум није просвештен чистом науком, који живу у глупости и варварству, и којих су качества⁴ и склоњенија својствам четвороножни⁵ животиња подобна.

Цар, који не обилази земље своје, и не тражи далеко од себе даље⁶ до сами⁷ најодаљени⁸ граница прогнату и сакривену истину; који не ниште да позна оне који га окружавају; и верује оном ко пре дође и оном који уме лепше говорити, хитрије лагати и искусније ласкати — подобан је ове басне лаву, који верује све што му курјак каже. А кад дође лисац, само уме ли он боље слаткословити и лагати, нек⁹ се онда држи курјак! Човек љубокористан⁶ и лаком приличан је нашем курјаку, који злоби на лисца не зато што он краде и туђе отима, него што њега крађе своје учасником бити не удостојава. Лисац нам овде не игра сасвим достојну осудженија персону, и он лаже како најбоље зна и може, ал⁷ ваља му простити, јер му је до главе. Кад виле дођу к очима, тешко оном ко не уме шеврднути⁷. Мало је *Сокрајта* и *Кашона* на свету, који, у овако критичким околностима⁸, не би овог истога лисца себи за приклад⁹ узели. Но овога се оном народу није бојати, којим правдољубив и просвештен владјетељ управља и „гди праведни закони сву снагу имаду, гди су и сами подани просвештени и добродјетелни, и знаду шта су они свом цару, како општем оцу дужни, и шта је њн⁹ов цар њима како својим синовом и фамилији дужан. Питали су једног старца Инглеца гди људи најбоље живу? „Онде“, одговори старац, „гди се слаби не бојн силнога, нит⁹ сељанин плаши пред спа⁹ијом, гди се сирома⁹ богата не стиди, нити поштен човек мари што непоштен о њему говори, и гди јавни непоштен жиг на челу носи.“ Један босански везир питао је старце Бошњаке: „Хе, кметови, кажите ми право, који вам је најбољи био паша од кад је цар Босну освојио?“ — „Честити везиру, они који је отуд пошао, а к нама не дошао“, одговоре простосрдечни старци.

¹ брига, старање; ² узрок; ³ лек; ⁴ својства, особине; ⁵ све до; ⁶ користољубив; ⁷ измаћи се; ⁸ приликама, моментима; ⁹ пример.

Лав и зец.

Лав, тражећи што за ручак, упази¹ здрава зеца у међи заспата. Могаше га ласно спачати², но видећи подаље јелена пусти се за њим. Зец се пробуди и побегне, а јелен утече. Онда се лав врати к зецу, ал' нађе место чисто. Почне лизати усне и ма'ати главом: „Ето ти моје паметн, 'оћу јелена, нећу зеца!“

Наравоученије

И ово је против лакомства: избирач није свагда погађач, и ко 'оће всегда веће, губи често из вреће. Бољи је један зец у чанку него два у пољу. Правда³, да ова правила нити су за свакога, нити за свако време. Ко се всегда боји да не изгуби, мало ће кад добити. „Audacem fortuna juvat: Слободног срећа помаже“, веле Латини. Ко се одвећ ветра плаши нек' не иде на море, и ако се мраза бојн нек не седи виноград. Пак што би било? Ништа, него скудост⁴ и недостатак

Чему нас дакле ова басна учи? „Μηδὲν ἄγαν: Ништа преко мере.“ Уфати зеца, па онда трчи за јеленом. Разуман човек нити је страшнв, нити пак преко мере слободан. Ко би рад да никад ништа не изгуби, мучно ће што добити. Велика је разлициост с разумом или без разума што изгубити. Што други вредни и паметни чине, зашто не би и ми чинили? Ако ли нам се пак што противно случи, нико паметан неће нам се ругати. Предострожност и разум нека свачим управљају. Ти учини све што надлежи⁵, пак се уздај.

Лисица и вран⁶.

Вран нађе негде комат меса и држаше га у кљууну, стојећи на древу. Лисица оњуши месо, притрчи под древо, и почне фалити врана говорећи: „Милн Боже, красне птичице! Лепа перја што имаде! Да јошт има какав глас, не би над њом птице на свету било!“ Врану то није мило било, да га лисица при толикој његовој лепоти за мутава држи, отвори кљуун па стане гакати. Падне месо доле, уграби га лисица и прождере, говорећи и посмевајући му се: „Е, мој врану, имаш свашта, ал' паметн нејмаш!“

Наравоученије.

Какви смо ми људи на овој нашој земљи! 'Ајде да се право један другом исповедимо и да већ не тајнмо да смо свакојаки и чудновати! Како то? Ево овако, слушајмо само. Кад нас ко превари, жао нам је и тужимо се, а у исто време толико не желнмо него да нас други варају, пак ко нам је вешт и ко нас лепо уме врати онако баш како ми желнмо

¹ спази, примети; ² ухватити; ³ истина; ⁴ оскудност, сиромаштина; ⁵ треба;
⁶ гавран.

преварени бити, то је наш човек! Који уме живити и опходити се с људма, нек иште само, даћемо му и кошуљу с леђа. Јесто ли ми црни, а ради би бити бели, може ли он само мајсторски доказати да смо ми и од лабуда бели — то је памет, и ако баш нико то неће веровати; 'оћемо ми, јер нам је то драго; то је нами доста, он нас вара како ми зактевамо. 'Оћемо ли да нам он много говори и да нас чини смејати се? Нека трпа, нек' се чини будалом, нек' не штеди своје сродне и пријатеље само за угодити нама, — то ми 'оћемо. Позна ли он да је нама мило говорити, а да он слуша? Нека ћути, нека нас гледа забленут, нека нам се чудн, и каткад нек' подвикне: „Чуда, људи!“ Ако се ми чему смејемо, (и ако ништа није смешно), из свега грла нек' се смеје. Рекосмо ли ми да што јест, ако он не зна шта је то, на ма' нек' повикне: „Како не би било?“ Чу ли он да ми што нађосмо да није тако, ако он и савршено зна да је тако, нек' не губи времена, но нека виче за главу: „То не може бити.“ Но он нам се руга тако нами похљобствујући², он нас за будале држи и вара нас — ништа за то, то ми и желимо. Ако ли би њему пало на ум да он за љубов истини другојаче поступа, да нами противослови³, што ми утврђавамо⁴ да он одриче, и што ми велимо да није и да не може бити, да се он усуди рећи да то јест и да може бити — он није за нас, он неће да нас вара, нек' иде куд му драго!

Ево, браћо, по вишој част⁵ какви смо, или из слабости, или из незнања, или из самољубија, или, што је најгоре, из високоумија⁶, зашто она три прва даду се с временом поправити, а ово последње кад иамаи облада, неће већ да нас пусти. Да што ћемо сада? Добро, ако само хоћемо да почнемо сами себе одваравати, совјетује Плутарх. Да слушамо што и наши непријатељи о нама говоре, да се не срдимо, па ако у чем без пристрастија⁷ познамо да они имаду право наше недостатке обличавајући⁸, да се исправљамо. Великој души и од самога непријатеља истина је драга, а слаби ум ни од пријатеља неће да је прими. Нек' престајемо сами себе варати, пак неће смети ни други, или ако се усуди, а он неће моћи, пак ће се осрамотити. Не иштимо похвале пре него је заслужимо, и баш кад је заслужимо не иштимо је, сама ће доћи ако смо је управ заслужили. Ко је силом хоће, она од њега бежи. И ово добро да упамтимо: што нам год у другима није мило, од онога да се всегда чувамо. Ко себе много фали, није нам ни мало угодан: не фалимо се дакле. Ко 'оће сам да говори, а другом не да или не слуша, досадан је другима: меру дакле у говорењу. Ко говори о другима зло пред нама, и о нама ће пред њима: не говоримо дакле зло о другима, разве⁹ кад је зло јавно, познато, и кад може неповинима повредити¹⁰, онда свак чесни¹¹ човек мора зло за

¹ одмах; ² ласкајући; ³ противуречи; ⁴ тврдимо; ⁵ већим делом, већином; ⁶ уображења, таштине; ⁷ пристрастности; ⁸ корећи; ⁹ сем; ¹⁰ недужнима шкодити; ¹¹ частан, честит.

зло признати и противити му се колико више може. И опет ово је лепо правило: што нам у другима није мило, тога да се чувамо. Што у добрим и паметним људма похваљујемо, за тим да настојимо; што год видимо да просвештени народи творе на општу ползу, творимо и ми колико можемо. Не чинимо се паметнији од свију, ово је знак варварства. И чувајмо се лисичје похвале.

Два пса.

Један човек имао два пса. Једнога од њи' научи ловити, а другога пренебреже¹ дома. А кад би било до јела, једнако би давао обојима. Онда ловац почне укоравати и жалити се на другога пса, говорећи: „То је баш наопако! Ја се мучим и ловим, а ти смрдиш дома; а кад дође до јела, онда: та мени, та теби!“ — „Мучи², брате,“ одговори му други пас. „Не говори само у ветар! Ја томе ни мало нисам крив, него наш господар, који ме није научио трудити се, него с туђим трудом 'ранити се.“

Наравоученије.

Ликург, лакедемонски законодавац, хотећи својим грађаном да да познати какову силу воспитаније имаде не само над људма но и над скотови, узме два кучета од једне феле³ заједно од једне кучке окоћена, пак једно научи ловити зецове, а друго ништа него ждерати и лежати. Сазове једном све граждане у једну велику салу, гди да поставити чанак мяса и пустити једног зеца. Заповеди пустити и два речена пса у салу. Онда ловац полети за зецом, и не обзирући се на месо, а други склопи нам се над чанак, не марећи да је ту хиљаду зецова. Видите, браћо моја, два пса једнога рода и заједно окоћена, но какову различност међу њима воспитаније узрокује! Не учимо, дакле, децу нашу из малена мекости, сластољубију и лености, но мужеству⁴, воздержаннију⁵ и трудољубију. Свему је свету познато какови су људи Лакедемонјани били, док су међу њима Ликургови закони цветали. Совјетује један премудри Инглеz (лорд Чистерфилд⁶) свог деветогодишњег сина, говорећи: „Чини ти све што ја 'оћу док ти буде осамнаест година, а потом за всегда ја ти се обештавам⁷ да ћу чинити све што ти будеш хтео.“ Младић који се паметно влада до осамнаест година после тога све ће бољи и паметнији бити. А који се дотле размази и поквари, чудо велико ако се икада побољша, разве ако је одвећ од природе добра срца. „Јуност⁸ (вели премудри Халер у својему „Алберту“) даје се ласно савијати куд је мудро воспитаније управља, њејзина јоште чиста душа прима с подобноју готовостију⁹ љубов к добродјетели и к истини.

¹ занемарн, запустити; ² ћути; ³ врсте, пасмине; ⁴ мушкости, јунаштва; ⁵ уздржљивости; ⁶ енглески државник и моралист (XVIII в.) прославио се својим поучним *Писмима своје сину*, пуним практичне мудрости живота; ⁷ обештавам, обавезујем; ⁸ омладина; ⁹ достојном спремношћу, готовошћу.

„И весма блага земља, пренебрежена, дивјачи,“ говори Плутарх. Мужествени и храбри народи без воспитанија и науке шта су? Шта ли би могли бити? Али ко ће ово једном народу или општеству дати? Нико него њи'ови управитељи и поглавари. А кад ће они то дати? Онда кад сами буду учени, разумни, отечеству прави доброжелатељи, и не само речма но делом благодјетели и верни служитељи. А док они такови не буду, шта ће бити? Све овакове речи и наравоученија биће у ветар.

Две жабе.

Две жабе обитаваху¹ наблизо у комшилуку, једна при путу у плиткој, а друга полаће у дубокој бари. Ова често совјетоваше ону другу да се премести к њојзи, представљајући јој да је безбедније за жабе у дубљој бари живити и даље од пута куд сваки не пролази. Ова јој одговори да она и сама зна да је то тако, али залуду, кад се је тако привикла на томе месту, да га ни по што променити не може. То јоште говорећи, кад ето ти кола прођу туда, погазе је и сатру.

Наравоученије.

Ми смо људи подобни птицама, које се све у једнаким мрежама фатају и опет неће да се чувају. Од исти' погрешака од који' су не само наши стари страдали, но и ми Бог зна колико смо пути чрез² њи' злоупотребили, и опет нећемо да и' се чувамо. Прасету одрежи реп и уши у лубеницама, нек' оно сутра само место нађе куд ће се провући, опет ћеш га ти онде наћи. Но птичице и прасе без разума су, није им се чудити; али ми, с разумом будући, право би било да смо паметнији. Но наука³ је зла мука! и много гора него ко мисли! Чему смо привикли и што смо из детињства научили, то и тако оћемо да буде и да остане, ако ће свет пропасти, и ми с њим. „Video meliora proboque, deteriora sequor: Видим што је боље и припознајем, а за горим идем“ — вели бедна Медеа⁴. Такову ужасну силу има над човеком наука и обичаји. Ми се чудимо другима што неће да се освесте, а они са своје стране не могу да се довољно начуде нами, а себи неће нико да се чуди. Како се гди састанемо, другима кукуље кројимо⁵ и свакоме ману на'одимо и парчета којекаква пришивамо⁵, и што њему није ни на ум пало, то смо ми кадри измислити, а сами смо себи чисти и непорочни колик' да смо данас од мајке рођени.

¹ становаху; ² због, по; ³ навика; ⁴ лице из грч. мит. Пророчица која је помогла аргонаутима и Јазону да украду златно руно, и с њиме побегла. Доциније, остављена од Јазона убила се. Опевана је била од Еврипида, Енија, Овидија и Сенеке; ⁵ оговарамо, кројимо капу.

А да кад смо таки, зашто се ово говори? За милу децицу и за непорочну и безлобну јуност! Сваки родитељ природно жели и настоји да његова мила чада и вреднија и боља и паметнија од њега буду. Њима се то не може завидити, ибо свето јестество то не да. Ми, већ стари, самн себе не можемо тако ласно побољшати, како можемо нашу децу. Ова, која јошт нису сасвим навикла ни злу ни добру у најспособнијем су времену кад на зло, на лукавство, на неправду и на сваку будалаштину могу омрзнути, а свакоме добру привикнути. Ако се из детињства не отрују с зли обичаји, него ако се упоје и напуне с благонравијем¹, с љубовију к поштењу, к истини и к свакој благородној добродјетељи, благо њима! Такви ће за всегда остати, и пород ће још бољи по себи¹ оставити! А благо ће пред Богом и оним родитељем бити, који се о томе постарају и потруде да њи'ови унуци и унука унуци бољи, паметнији, сљедователно и благополучнији постану и буду. Ибо истинито и право благополучије из просвештенија ума и добродјетељи рађа се и производи. Ево како мудрује сврх тога најпросвештенији у Европи народ: Они који сприопштава³ истину с успехом мора бити причисљен⁴ међу прве благодјетеље⁵ човеческог рода.“ Блажен народ гди се ово мисли и верује! Обичавајмо, дакле, јуност на добро; од тога све завнси.

Чврчак и мрави.

Чврчак дође у зимње доба к мравом, молећи и' да му узајме које зрно жита, да се пре'рани и да од глади не погине. Питају га мрави: „Што си летос чинио?“ — „Свирао сам,“ каже. „Свирао си? А ти сад играј, да те глад прође. 'Ајде, тепи⁶ се снаши' врата.“

Наравоученије.

Леност је смртни грех. Из ње се рађају многа зла; скудост⁷, убожество⁸ и несрећа из ње производи. Смрди човека у лености, живот му је исти на теготу. Лежи докле га ребра не заболу, и једва чека да му дан прође. Жени и човеку ружно је и срамотно без посла стајати, ако су иколико имући. Когод не мисли о добру, мора о злу мислити, зашто је натура ума човеческа таква, да он всегда мора у чему нибуд⁹ упражњавати¹⁰ се. Ленивац се није родио да живи, него да труне и да гније јоште за живота. Ако се убог роди, просјаком мисли скончати се, нити је општеству, нити је својој фамилији, нити је себи на ползу. За таква наши Србљи обичавају рећи: „Боље да је мртав него што је жив; нашто му таки живот?“ А Далматини веле: „Ни зашто није него за калуђере“, јер код њи' просјак и калуђер једно значи.

¹ врлином; ² за собом; ³ саопштава, проповеда; ⁴ убројен, уврштен; ⁵ добротворе; ⁶ вуци се; ⁷ оскудност, немаштина; ⁸ сиромаштво; ⁹ у чему год; ¹⁰ вежбати се, радити;

Кад су Атинејци почели од добродјетељи своји' стари' одуставати и лености предавати се, онда је то било кад Тимон, видећи такове беспослене, каже им да је наумио у својеј авлији зидати, и једно велико гранато древо што му је на путу пресећи, дакле нек' не губе времена, него нек' иду понзвешати¹ се ту, зашто за тај посао нигде тако древо неће наћи

Сунце и месец и сва божја створења чему нас с непрестаним и неуспаватим својим движенијем² уче него да се, всегда упражњавамо. Ком није нужно никакво рукодјелије³, занат и трговина, имајући с чим живити, он да има не сто него хиљаду година живити, има се о чем трудити за просветити и к већем совершенству ум, срце и душу своју довести. Скотско је кад се наједно само лежати ако га пуштају, зашто он сиромаш' с умом и с памећу нема никаква посла. Богат и благородни кад позна праву цену и способност своје словесне и разумне душе, не сумња да више посла у овом кратком животу имати може него икаков трудољубивн тежак, заиатлија и трговац.

Видећи мале пчелице како нам са својим трудољубијем слатки мед сокровиштествују⁴, можемо ли пренебрегавати⁵ мед и неумирајуштеје⁶ богатство словесне и бесмртне душе? Зато, децу и девојке, навластито кад су имући' и благородни' родитеља, к трудољубију из млади' ноктију потреба приобичавати, а кад једном обикну, онда њи'ова принадлежећа упражњенија⁷ не само неће им се трудна чинити, но забавна, пријатна и мила.

Старац и смрт.

Старац носаше бремене дрва. Весма утрућен збаци бремене, говорећи: „Хе, проклета смрти, гди си те не дођеш да ме узмеш с овога света, да се не мучим!“ Кад, ето ти смрт стане пред њега, онако ружна као што је пншу⁸, па га пита: што је зове? „Та ништа“, одговори сиромаш' старац уплашен, „да ниси дошла, волио би', ал' већ кад си овде, помози ми натоварити ово бремене на леђа да идем брже кући, јер ме чекају.“

Наравоученије.

Ником није мило умрети, ако ће како⁹ бедно живити. Далматинци знаду различне веселе преповетчице сврх ове материје. Кажу да један старац спреми се да пређе преко планине Вучјака, чујући да тамо негде има место гди ни један старац не може живити. А кад чује да се на планини појавио страشان медвед, а он ти бежи кући. А другоме се досади живљети, пак узме уже и пође у шуму да се обеси, пак тражи и тражи и у целој шуми не нађе како би хтео дрво; а кад

¹ обесити се; ² кретањем; ³ рад руку, физички рад, занат; ⁴ сабирају у ризицу; ⁵ занемаривати; ⁶ бесмртно; ⁷ дужни послови; ⁸ описују; ⁹ па ма како;

Кад су Атинјаци почели од добродјетели своји' стари' одуставати и лености предавати се, онда је то било кад Тимон, видећи такве беспослене, каже им да је наурио у својеј авлији зидати, и једно велико гранато дрво што му је на путу пресећи, дакле нек' не губе времена, него нек' иду поизвешати¹ се ту, зашто за тај посао нигде тако дрво неће наћи

Сунце и месец и сва божја створења чему нас с непрестаним и неуспаваним својим движенијем² уче него да се всегда упражњавамо. Ком није нужно никакво рукодјелије³, занат и трговина, имајући с чим живити, он да има не сто него хиљаду година живити, има се о чем трудити за просветити и к већем совершенству ум, срце и душу своју довести. Скотско је кад се наједно само лежати ако га пуштају, зашто он сиромаш' с умом и с памећу нема никаква посла. Богат и благородни кад позна праву цену и способност своје словесне и разумне душе, не сумња да више посла у овом кратком животу имати може него икаков трудољубиви тежак, занатлија и трговац.

Видећи мале пчелице како нам са својим трудољубијем слатки мед сокровиштествују⁴, можемо ли пренебрегавати⁵ мед и неумирајуштеје⁶ богатство словесне и бесмртне душе? Зато, децу и девојке, навластито кад су имући' и благородни' родитеља, к трудољубију из млади' ноктију потреба приобичавати, а кад једном обикну, онда њи' ова принадлежећа упражњенија⁷ не само неће им се трудна чинити, но забавна, пријатна и мила.

Старац и смрт.

Старац носаше бремене дрва. Весма утрућен збаци бремене, говорећи: „Хе, проклета смрти, гди си те не дођеш да ме узмеш с овога света, да се не мучим!“ Кад, ето ти смрт стане пред њега, онако ружна као што је пишу⁸, па га пита: што је зове? „Та ништа“, одговори сиромаш' старац уплашен, „да ниси дошла, волио би', ал' већ кад си овде, помози ми натоварити ово бремене на леђа да идем брже кући, јер ме чекају.“

Наравоученије.

Ником није мило умрети, ако ће како⁹ бедно живити. Далматинци знаду различне веселе преповетчице сврх ове материје. Кажу да један старац спреми се да пређе преко планине Вучјака, чујући да тамо негде има место гди ни један старац не може живити. А кад чује да се на планини појавио страشان медвед, а он ти бежи кући. А другоме се досади живљети, пак узме уже и пође у шуму да се обеси, пак тражи и тражи и у целој шуми не нађе како би хтео дрво; а кад

¹ обесити се; ² кретањем; ³ рад руку, физички рад, занат; ⁴ сабирају у ризицу; ⁵ занемаривати; ⁶ бесмртно; ⁷ дужни послови; ⁸ описују; ⁹ па ма како;

огладни, а он се врати у село: „Дајте, чељади,“ виче, „што ужинати! Мал' не умре' од глади! Проклите шуме! Ништа ти нејма да ваља у овој нашој Далмацији! Ни дрвета не може човек наћи, на ком би се лепо и љуцки могао обесити!“

Јошт једну пак нећу више. Један старац све би говорно да би оном добро платио, ко би му казао како може умрети. Нађе се добар човек који му се обешта¹ казати и без плаће. Рече му да стане код једне међе, а он оде подалеко, узме пушку, пак почне на њега нишанити. А старац беж' у међу, говорећи: „Та луд је сасвим; би ме упљејао² на место!“ Довде је за шалу.

Нити смо с нашом вољом дошли у ови живот, нити пак ваља да желимо из њега изићи док нас не позове Онај који нас је овде поставио. А кад позове, онда — ил' нам се 'оће, или неће — морамо путовати. Наша је сва дужност старати се да кад нас позову да смо готови поћи с чистим од злобе срцем и совјестнју. Не знамо време и час кад ће то бити, зато ваља сваки дан и час да смо готови. Блажена душа чиста и добродјетелна, којој свега у ушима оне слатке и прерадосне речи звоне: „*Се жених грјадећ, изидиће во срећеније jeho*“.

Рис и лисица.

Рис састане се негде са лисицом, пак на ма' почне о својој кожи говорити, дичећи се и поносећи каква је лепа, глатка и шарена! „Кад год дођем“, каже, „на који поток за напити се, не могу доста да се нагледам моје красне коже! Веруј ми, секо, да сто очију имам, имао би' шта гледати.“

Досади се већ лисици и догрди све то пак опет то слушати, пак му рече: „Кажи ти мени, мој брајко, имаш ли ти толико разума и памети да учиниш да ти кожа на вашар не дође? А без тога колико је она лепша, толико горе за те! Моја нити је лепа нити шарена као твоја, но ништа мање, сваки ми час глава на концу виси, а ради шта? Ради коже!“

Наравоученије.

Одавде нека себи узму прекрасну и преплезну лекцију⁴ девојке, а наипаче⁵ оне које мисле да су лепше него друге: нека се из младости не залуђују у своју мниму⁶ лепоту, добро знајући да колнко су лепше и присталије, ако не буду имале довољно памети, благоразумија, стида и чесности⁷, толико горе за њи'. Свак се лако мн на лепу ружицу, а како увене, и не обзире се на њу, баца је под ноге. Лепота је сами вид⁸, који данас јест а сутра није; а добродјетел је онај пријатни мирис и прекрасно благоуханије⁹ које не оставља човека не сммо у старости, него и по смрти. Она је девица

¹ обећа, понуди; ² убио; ³ ево иде младожења, изиђите му у сусрет; ⁴ поуку; ⁵ особито, нарочито; ⁶ тобожњу; ⁷ честитости; ⁸ изглед; ⁹ благовоње, мирис.

управ лепа која је разумна, трудољубива, вредна и поштена, и која жели само једному лепа да буде, но лепа и у самој старости, а ово лепота не даје но взаимна¹ љубов, света верност и добродјетел. Бедна, худа и срамотна вешт² види здраву читаву жену, која ни о чем не мисли него о беспослици, о шпациру³, о огледалу и о хаљинама, као да је бездушна лутка а не разумна сатвар⁴ с словесним обдарена духом. Всеконечно растљеније⁵ поштени' обичаја наводњава и потопљава једно општество, гди се жене из младости беспослици, раскошу, бестидију, злонравију⁶ и сујетним украше-нијам⁷ науче и предаду. Жена мудра и добра окренуће мужа свога на добро, ван да је сасвим скот; а зато она која паметна гледа за кога ће поћи, и мужа себи жели и верна друга, а не луда ветрењака и цифраша. Чесној и разумној жени нико јој није добро дошао који јој дође улагивати се, говорећи јој да је лепа, и пред њом посмејавајући се другим женама које ту нису.

Женски полу, предраге кћери, слатке сестрице, миле љубезнице, пречесне и свете родитељице човеческога рода, ви међу христијани нисте у затвору као худе робиње, свободне сте, повелителнице⁸ сте, употребите само на добро вашу свободу и вашу кротку и слатку власт! Све о вама зависи. Ако ви будете поштене, вредне, благодарне⁹ и просвештене, и ваша ће деца бити, ако им само ви будете богиње мудрости, како сте им и рожденија. И тако цели ће се народ чрез вас просветити и прославити, и тада биће вама „чест и слава и поклоњеније во вјеки вјеков, амин.“

Жена и кокош.

Жена имађаше кокош, која јој ношаше сваки дан по једно јаје. Она с тим незадовољна, лакомећи се на више, почне преизобилно кокош с јечмом 'ранити, желећи да јој по два јајета на дан снесе. На ови начин одебља кокош, и престане сасвим носити.

Наравоученије.

Тело наше дужни смо 'ранити на такови умерени начин, да је здраво и крепко. Душа је наша у таквом сојузу¹⁰ с телом, да кад је оно здраво и трезвено, и она је таква, и способности своја дјелствија¹¹ чрез ум исполњава, ако је само одвећ силовите страсти и похоти с пута не смећу. Болестан и слабијен о најлепшој метерији не може како ваља мислити, нити најполезнију књигу с принадлежећим вниманијем¹², расужденијем и услажденијем¹³ читати, слъедоватељно нити се може њом како би иначе могао ползовати.

¹ узајамна; ² ствар; ³ шетњи; ⁴ створење; ⁵ крајње пропадање, трулење; ⁶ неваљалству; ⁷ таштом украшавању, дотеривању; ⁸ господарице; ⁹ моралне, добре; ¹⁰ вези, савезу; ¹¹ рад, утицај; ¹² одговарајућом, потребном пажњом; ¹³ слашћу, насладом.

Но у исто време не само непристојна је и човеку разумну недостојна но и весма вредовита вешт¹, тело своје размажавати, разблужавати и гојити, и чрез то како себе тако и благороднију част себе, то јест ум, умекчавати, ослабљавати и многочисленим² болестима самопроизвољно подлагати. Тело је дотле добро, по јелику³ је достојно жилиште⁴ словесне и бесмертне душе, а како се начне⁵ од овога благороднога намјеренија и конца на који му драго начин устрањавати и одаљавати, тај час начне себе похуђавати, к несмисленим скотом приближавати и њима се приуподобљавати⁶. Разуман човек љуби себе и жену своју и чада, али не размажује ни себе ни своје. Душа и ум могу се размазити како год и тело, пак из тога сљедују различне наравне болести, самовољство, тврдоглавство, упорство, и прочаја. Прекрасно учи Исократ⁷: „Старај се да си телом трудољубив, а душом мудрољубив; да с оним испољавати можеш што за добро на'одиш, а с овим да предвиђаш што ти је полезно.“

Они древни славни Греци, просветитељи човеческога рода, самим јестественим здравим разумом просвештени, како су високо и благородно мислили о души и о уму човеческом! Чујмо овога истога учитеља како Димоника у том же слову⁸ совјетује: „За све прилежавај⁹ што треба животу; а највише свој разум упражњавај, ибо оно што је највеће у најмањему то је ум вредан у човеческом телу.“

Ум! Славна славеносербска нацију у Србији, Босни, Далмацији са 'Ерцеговином, ум кад с науком просветиш и с просвештеноју добродјетељију сојединиш, избраније нације над тобом неће бити на земљи! Добродјетељ је теби природна; поштење, слава, великодушије, мужество — то су твоје прародитељске добродјетељи. Ово су драгоцени дијаманти, но потребују да и' рука мудрости очисти, углади и осветли. Распуштеније и растљеније нарава¹⁰ ни по што ни од кога народа међу се не примај. Само и једино божествено благородије, то је с просвештеним умом добродјетељ. Ја знам да гди варварство влада, онде ишти је место ученију и просвештенију ни правој добродјетељи; обаче¹¹ нек' се ова добра уводе онде гди глупост и влада, а гди за сад влада, неће до века владати.

¹ шкољива, штетна ствар; ² многобројним; ³ које; ⁴ пребивлиште, стан; ⁵ почне; ⁶ постајати сличан, изједначавати се; ⁷ велики атински беседник; ⁸ у истој беседи; ⁹ старај се; ¹⁰ трулење, пропадање обичаја; ¹¹ међутим, дакле.

ДРУГА ДЕЛА ДОСИТЕЈЕВА

Сем овде приказаних дела *Писма Хараламџију и Живоша и прикљученија* (изданих 1783 и 1788) и *Басна* (1788), Доситеј је објавио још неколико крупнијих ствари, међу осталима *Совјете здравога разума* (1784), *Собраније* (1793), и *Етику* (1803). А по његовој смрти, његов ученик Павле Соларић средио је и издао други део „собранија“ под именом *Мезимца* (Будим, 1818). Но сва су ова дела мање важности, будући да су махом неоригинална, прости преводи и прераде са других језика.

СОВЈЕТИ ЗДРАВАГО РАЗУМА

То је збирка коју сачињавају пет омањих моралних чланака (есеја): *О љубови, Не кај се, добро чинећи, Право реци, Ња гледај те ушцеци, О злоби, и О добродјетељи.*

„Ова ће књига содржавати најзбраније мисли и саветања учени људи с разни језика преведене... Што се год о благодјетелију и добродјетељи говорити може, све се то под именом здравога разума совјетов содржава.“

Први је чланак — *О љубови* (По чему је љубов најблагороднија страст и што ваља мислити о њој).

Љубав је од Бога, она је „прво и поглавито својство божије: доброта, благост и милост рађају се из љубави“. Најјача је љубав према самом себи. „Из овога вида љубави рађа се све наше благополучије или злополучије, то јест: сва наша наравна доброта или злоћа. Ко би се надао да из једнога истога извора може извирати слатко и горко, мед и јед, до-

бро и зло!.. Зато смо овде дужни сву силу ума и разума нашега употребити,.. како и на што ваља ову страст употребити и к каквом је концу управити.“

Поред љубави према самом себи, три најдубље и најсветије љубави јесу: љубав према родитељима, љубав другарска (пријатељство), и љубав супружанска (брачна).

Најлепши пример љубави према ближњему дао је Исус Христос својим учењем и животом. „Јошт је више делом показао да је све његово евангелије („блага вест љубави и милосрђа“) на самој љубави основато, будући да сав живот његов од колевке па до гроба није друго био него љубов. *Љуби ближњега како сама себе*, ово нам је дао наш спаситељ Исус за мору и правило, јер је добро знао да више и боље нити је могуће, нити је потреба љубити.“

Други чланак носи наслов — *Не кај се, добро чинећи*. То је у ствари похвала књижи и васпитању, и на крају генералу Зорићу. Доситеј оштро напада расипање народног новца на зидање цркава, „звонара и тороња,“ место да се днжу школе, болнице, библиотеке, шеталишта, итд.

„Зато ево моје мњеније и совјет: боље је много једну паметну и полезну књигу с коликим му драго трошком дати да се на наш језик преведе и наштампа, него дванаест звонара сазидати и у све њи' велика звона поизвешати: врно памети неће се деци нашој придодати, ако ће им до века звона лупати... Књиге, браћо моја, књиге, а не звона и прапорце! Књиге, предраги и непрецењени небесни дар, просвјештени' умова понosite кћери! Оне сад на земљи и на мору царствују и премудре законе дају! Оне војују и побјеждавају! Оне славу благополучни' народа до сами' ввезда подижу и преузвишавају!“

„Најпре ћемо сазидати две комодне и красне школе: једну за мушку децу, а другу за девојке. — „Хо, хо! 'Оћеш и девојке да се уче!“ — Те здраво 'оћу, какогод и мужески пол. Нек се не узда један народ никад до века к просвештенију разума доћн у којему жеие у простоти и варварству остају.“

(Чланак се завршава одушевљеном и опшириом (са целом препнском) похвалом и захвалом „благодатњејшему патрону, генерал-мајору и разних орденон кавалеру, господину Симеону Гавриловичу Зоричу“, који је својом дарезљивошћу омогућно штампање прве главе *Совјешта*, због чега су њему и посвећени.)

Трећи чланак — *Право реци, па гледај те ушечи!* — је највећи и најоригиналнији.

Неки „отац Серафим“ напао је оштро Доситеја у писму и пребацио му многе крупне оптужбе: да „плотски“ (тј. телесно, материјалистички) живи и учи, да је пун гордости и празне уображености због своје учености, да поткопава пра-

воверје; прети му ученим људима, који ће му „угријати уши, кад шчепају против њега перо“, иронично га саветује да „залуду не арчи новце“, и на крају жели му бољу памет.

Доситеј је, међутим, срећан и захвалан „чесном оцу и брату Серафиму“ што му пружа сјајну прилику да још једном поразговара о тако крупним и важним питањима, као што су разумно живљење и мишљење, народно празноверје и просвећивање и поповске лажи и преваре. Јер је то једини начин да се народу отворе очи и да му се скине с очију мрена застарелних и зарђатих обичаја и предрасуда.

„Чесни отац“ пита га: ко је он, и ко му је дао власт учитељски тон узимати? — Да ко ће други него сам Бог, који га је обдарио разумом, „словесношћу“, и силом речи, и заповеди му да ту своју дужност предано врши. „Пре отров као Сократ попити, или општу псовку, поруганије, плување и саму смрт како Спаситељ наш поднети, него тако срамотној политикн покорити се!“

Што се тиче гордости и славољубља, — „кад човек умерено и разумно кроз своје праве заслуге и кроз добро и ползу, коју ближњим својим доноси, славу и чест жели и тражи: ово не може бити разве весма похвално и подражанија достојно дело“.

Ако се толико окомно на постове, дуге молитве и премноге светковине, то је зато што је све то чисто сујеверје, изопачена а не права вера и Христова наука, и што то доноси врло много зла нашем народу (лењост, пијанство, туче и свађе о празницима, итд.), а што је најгоре од свега, уноси омразу и раздор међу једнокрвну браћу. „Бога вечнога и праведнога примам за свидјетелја, да не говорим ни из какве злобе, ни из пристрастија, но срце ме моје боли, колики поштени и чистосрдечни народ у Далмацији, Хорватској и Славонији, једнога народа и језика и који у истога *Исуса* спаситеља верује, мрзи се, укорава се, гони се и један другом љуту неправду чини! Зашто? За пост: ко пости среду, он је *ркаћ*, а ко суботу *буњевац*.“

Нити се треба бојати да ће се „поткопавајући сујеверје обалити правоверје“. Правоверје је чисто као сунце, и никаквих му додатака не треба; а празноверје је права „ругоба и грдоба“, коју треба као коров требити. „Правоверје је не примати ништа што није евангелију, здравом разуму и ползи општеј согласно. Истина мора бити сва и у свему истина, или ако је најмање у њојзи лажи, већ ти она није истина.“

Учених се људи не плаши; ако паре у ветар баца, своје баца. А што се тиче „боље памети“, захваљује му на савету, јер је то баш оно о чем он целога свога живота једнако настоји, по оној мудрој грчкој речи: *Старим једнако се учећи.*

Четврши је чланак — *О злоби.*

*Превисока мудрост нек на небу стоји;
Ишребити с светиа злобу, што су шруди моји.*

Сва човекова преимућства, и телесна и душевна, и сва блага овога света, па и сама наука, „~~без добродјетељи~~“ нису достојна најмање тести“. „Златни крст и омофор нису кадри украсити прси у којима лежи пакосно, среброљубиво срце... О, прекрасна добродјетељи, ти си сама знак и печат божественега образа и подобја! Без тебе човек је неваљалији и хући од свију бесловесни створења!... Сви људи, од они који на царски престоли седе до најпоследњи сељана и чобана који под трском покривеним кућицама живу, могу добри бити, и сви су за то од Бога создати; но ва доћи к добродјетељи, ваља најпре истребити злобе.“

Неразумно самољубље и славољубље најпре рађа гордост, а потом завист и пакост. Пакосник од „љуте зависти, која га преоблада, мучи, глође и трза себе, суши се од дан до дан и пропада, и с истим отровом, с којим није кадар друге отровати, сам себе трује“. — Као други изданак себичнога самољубља рађа се среброљубље. „Право, криво, поштено, срамотно, преваре, клетве, лаже, сва худа и неправедна дела, све је то добро дошло човеку кога безмерна жеђа злата жеже и мучи, ако само он кроз то што у кесу може метнути. Средство, друштво, пријатељство, љубов, милошћа, слава, поштено име, мудрост и наука, све то он сматра као беспослени људи сањања.“ — Трећи израстак неразумнога самољубија састоји се у сластољубију. Његове су гране и следовања: леност, унљивост, обједеније и пијанство, лакомство, блуд и проче телесне нечистоте... Тегоба црној земљи, по којој се потеже и повлачи, све своје блаженство у чанку и бокалу полагае: о јелу и пићу сања и говори, до подне мамуран, а после подне пијан; рад би да му је грло као у ждрала, да задуго осећа оно шта гута, и да му је трбу као у вола.“

Пети и последњи чланак је — *О добродјетељи*. Овај је чланак најслабији, и по мислима, и по стилу, и по језику. Реченице тешке и замршене, језик свечан, неприродан, нена-родаи.

„Добродјетељ је избирати најбоље.“ Природно сваки човек љуби себе, и тражи оно што му је угодно и корисно. Но „посведиевње искуство показује нам очевидно, да често крат нити оно што је човеку пријатно и мило, нити пак оно што му може бити неко време полезно, да није добро. Свак сад ласио види, колико је потребно и нужно савршено познајство, је ли оно што нам је пријатно и полезно у исто време и добро. И ако је не само добро, него колико је могуће најбоље, онда је добродјетељ“.

Добродјетељи су: разумно страхопоштовање Божје; „благоразумије“; трудољубље; умереност; постојаност; мушка храброст; човекољубље; поштовање грађанских закона; добротинство; благодарност; и великодушност.

СОБРАНИЈЕ

Собраније (и Мезимац) су оно што им име каже — „савран избор разних поучних ствари (мисли), за поуку и забаву“. Они садржавају „материје илити вешти с немедкога и с други' учени' језика на чисто и просто српски преведене... Морална или наравоучителна настављенија, историје накратко, полезне и увеселителне, размишљенија о различни предмети, који всегда у разговор долазе, то ће бити содржанње моји' превода. Све што познам да је к просвештенију ума, к незлобивоум увесељенију срца, к побољшанију и украсенију нарава, све што буде к већем совршенству како физическога тако и моралнога човека, то јест телеснога, наравнога и умнога, пристојно и способно, то ћу избирати.“ (Собраније има 24 главе, а Мезимац 18.)

Глава I: Чему се има надаћи за живоћа онај који ишто љише и на штампу издаје. (Лепа књига, као и лепо зготовљено јело, никада не може да задовољи свачији укус. Једини правични и неумитни судија у оцени књига јесте време: његовome суду ниједна књига не може измаћи. Нарочито су млади писци изложени пристрасности и пакости људској, „не будући њи'ово достојинство дугим временом поткрепљено“. Но искрен писац не сме да се због тога обесхрабри. Нема праве славе и величине без мноштва ситних стрела пакости, незнања и ниске клевете. „Од срца заштићена штитом невиности и правдољубија одскачу речи клевете и злобе какогод од камените стене најоштрије стреле... И далеко после, кад се он у пра' обрати, и не буде ни похужденија чловечески' чувствовати,

наћи ће се многи који ће се трудом његовим ползовати, од зла уклонити, и на добро наставити.“)

Глава II: *Гора Вјежестива и Истине*. (То је једно пишчево „алигорическо или иносказајемо видјеније“ (сновиђење) о пењању на Гору Знања и Мудрости. Најпречи је приступ Путем Језика, којим води једна „замишљена жена“, Паметствовање. Многи путници на том стрменитом путу посустану и клону пред ноге раслабљеном старцу Очајанњу. Многи опет залутају у магловитим и мочварним Шумама Заблудденија и Превара, или падају као плен напасница „сирена“ Страсти, и стрмоглављују се у Језеро Заборава. Они, пак, који су срећно и храбро промакли кроз све те напасти, стижу у „веселовидне и цветне ливаде“, у Међе и Шумарице Муза, где девет сестара Муза и три Грације увесељавају уморне путнике. Одатле ка врху воде три стазе: Басна, Филозофија и Здрав Разум. На самом врхунцу на престолу царствују Истина и Добродјетел, „без које и сама Истина остаје мрачна и тамна, јер је без ње све сен и призрака“.

Глава III: *Похвала басни*. Глава IV: *О несогласију наших желачија*. Глава V: *О важности и благодјелности доброга имена*. Глава VI: *О историји и о помињању славних људи*. (Историја је најпоучнија и најзабавнија наука: у најинтересантнијем облику она нам пружа драгоцену искуство многих векова за познавање и управљање својим животом. Нарочито су значајне и поучне биографије славних људи. Примера ради износи се живот и рад мудрога Сократа, у причама и анегдотама.)

Глава VII: *Абдала и Балсора*. („Персијска историја“ о томе како је мудри лекар Хелим надмудрио свирепога калифа Алнарешина и спасао своју кћер Балсору и краљевића Абдала од нечовечног силника. Он им да некакав напитака за спавање, прокраде их ноћу из царске гробнице на своје пољско имање, и ту их венча. Кад је окрутни калиф умро, Хелим је открио тајну, и сви су поживели срећно и задовољно.)

Глава VIII: *Видјеније Алмеша дервиша*. (Анђео Азоран тумачи Алмету дубоко значење једног чудесног виђења: срећа људска не зависи толико од положаја у коме се човек налази у животу, у раскоши и сјају или у скромном сиромаштву, колико од тога чиме је испуњен човеков дух, од његових мисли, жеља и нада. „Оно што у сваком состојанију може човека благополучним учинити, а без чега мора човек у ком му драго состојанију бедан и окајан бити, то је добродјетел,“ — чисто срце и душа пуна доброте, љубави и врлине. „Употребни сву снагу ума и могућства твога на ползу човјечества. Подај руку помоћи стару и нејаку, и избављај гди год можеш слабога од силнијега, држи страну праведнога и ополчавај се колико више можеш на злобу и неправду.“)

Глава IX: *Један цар ђауча*. (Популарна прича о злогласном тврдици Абу-Казем-Тамбурију и његовим чувеним

папучама, због којих из тврдичлука запада у грдне неприлике и готово проспе цело своје имање, а никако да их се ратосиља.)

Глава X: *О услажденију размишљенија*. Глава XI: *О пријашељем и пријашељству* (Кратке приче из историје о славним примерима пријатељства). Глава XII: *О љубови ко ошечеству* (Кратке приче из историје)! Глава XIII: *О љубови к наукам* (Кратке приче из историје). Глава XIV: *О славним женама* (Примери славних, „подражанија достојни“ жена).

Глава XV: *Пуш у Вавилон*. („Једна алегорична повјест“ како је некакав човек путовао на свом магарету за Вавилон, па видећи у путу раскошну свиту на камилама, сву у свили и злату, удрио у клетве и јадиковање на своју црну и бедну судбину. Међутим, мало доцније наишавши на ону бесну свиту како се јадно дави у блату некакве баруштине, он спозна своју заблуду и луду жељу. „Сад ја управ познам бједствије и маленост човеческога величества овде на земљи... Нису дакле високостојећи зависти достојни, но паче сожаљенија, ако нису од мањи' од себе паметнији, праведнији и бољи. Ми сви идемо у Вавилон, то је истина; и ево да често ту пешак срећније него коњик дође. Благо оном ко у љубезном, протосрдечном, и мирном путује друштву! ... О, окајана и слепа зависти, и ти, неразумна гордосте живота! Ви сте мучитељи човеческога рода! Ви их ослепљавате, и не дате им мудрост и правду познавати бојжу, и једним словом, што је год наравнога зла и несреће међу људма од вас се рађа и произлази.“)

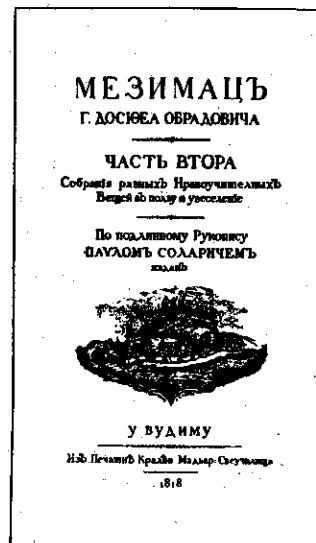
Глава XVI: *О начину с великом пољзом читаши*. Глава XVII: *О различним накратко историјама*. (Кратке поучне историске приче) Глава XVIII: *О неколико различним вештама* (Кратка разматрања о вредности разних наука, о употреби времена, о благородности душе, о друштвеном опхођењу). Глава XIX: *Неке иносказајеме повести* (Алегориске приче о Кривици и Сидљивости, Срећи и Несрећи, Благочестију и Сујеверију, и Видјеније Мирсно). Глава XX: *Крајко слово на похвалу добродјешели*. Глава XXI: *О неким различним вештама, и прво о укусу*. (О укусу, о лепом опхођењу и васпитању, о притворству). Глава XXII: *О комедији: — Дамон, илиши Истинишо пријашељство у искушенију љубови* (комедија у једном чину, од „господина Лесинга“).

Глава XXIII: *Лаузус и Лидија*. („Морална повјест из господина Мармонтела“, о љубави храброг краљевина Лаузуса и несреће робинце, краљевне Лидије. На крају, да би спасао свога верног пријатеља, Лаузус излази у арену да се бори с лавом, и јуначки га убија. Отац краљ побеђен толиким јунаштом, племенитим пријатељством и силном љубави, прашта сину и поклања му Лидију.)

Глава XXIV: *Аделаида, пастирка алииска*. („Повјест морална из г. Мармонтела“, о лепој и доброј пастирици али-

ској, у коју се страшно заљубио млади маркиз Фонрозе, и да би могао бити увек уза њу, прерушио се у пастира. Она му прича своју тужну историју: како је љубила младог Орестана, па он због ње прекршио војничку заклетву, и убио се; а она се од жалости повукла у самоћу у ове планине, и једнако тужи за њим. Маркиз гине без наде, и најпосле открије Аделаиди тајну бол свога срца. Аделаида одмах пошље по његове родитеље, и напослетку пристане из саучешћа да пође за несрећног маркиза. После су дуго проживели у срећном пријатељству.)

МЕЗИМАЦ

Глава I: *Јесћ ли полезно у простиом диалектиу на штиамѣу штио издавати.* Глава II: *Како ваља благоустројити и пригошовити разум и срце једнога дејшета, да полезним и благополучним човеком посшане.* Глава III: *О мудрости и промислу у уйрављенију свешта.* ("Једна источна повјест", о добром и милосрдном Ази, који је делио шаком и капом, док се није сасвим раздао и пао на просјачки штап. Напуштен од свију пријатеља и рођака, којима је толико добра учинио, разочаран и ојађен, згади се и омрзне на цео свет, те се повуче далеко од људи, у самоћу и дивљину. Но Бог му пошље анђела, који му у једном чудесном виђењу открије тајну света и људске душе, и покаже му да су страсти потребие на овој земљи исто као и врлине. „Страсти, дакле, мој Азо, извори су злоба и добродјетеља, а човеку је дат разум и

слободна воља да може познати и изабрати што је добро, полезно и похвално.“ Аза се онда врати к људима, „Бог благослови труде његове, и проведе до глатбоке старости блажен живот“.)

Глава IV: *Цу-и, или ти филозоф.* (Кинески цар Чинг-Уанг зажели да види правога филозофа, „цу-иа“, и тражи га широм целог свога царства. Али, пошто је претражио с краја на крај свога големога царства, види да правога филозофа није нашао. Изгубивши већ сваку наду, крене кући. У путу нагази на једно забачено планинско село, ванредно уређено и напредно: свуда рад и ред, обиље, песма и веселје. Сељани одведу цара старешини села, једном мудрому старцу, који је све то створио. У разговору цар се увери да је нашао правога мудраца, узме га собом и постави за свога саветника. После се открије да је то бивши миннстар пређашњег цара, који је оклеветан пао у немилост, па се ту повукао).

Глава V: *Сновидјеније Мудрога о обајателној сили мечтанија.* Глава VI: *О дужном почитању к наукама.* Глава VII: *Је ли човек макина, или није.* Глава VIII: *О лажи и лажљивцу.* Глава IX: *О љубови живојта.* Глава X: *О подозренију и зазорствију.* Глава XI: *Од свашта помало, али лепо.* Глава XII: *Шта ваља сћарији младим да казују.* Глава XIII: *О учењу истиорије.* Глава XIV: *О задовољствију.* (Како оно меће у движеније сва наша претпријатија, подвиге и дела, и како навластито происходи из воспоминанија прешедшаго, и надежде будуштаго.) Глава XV: *О искуствију у содружествам себе благопријатним показивати.* Глава XVI: *Назначенија како ваља мислити о истинољубију.* Глава VII: *О мужеству под барјаком истине и чести.* Глава VIII: *Како нека проишвореченија могу у исто време истини согласна бити.*

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ

О Доситеју не би имало шта да се каже што он сам није казао о себи у својем *Живојту* и делима. Пунију, богатију, лепшу и живописнију слику од оне коју је он сам о себи дао, о својем бурном и немирном животу, спољашњем и унутрашњем, о својим дубоким унутрашњим кризама, духовном развоју, идејама и делима, нико више не може да да. И зато се сваки разговор о Доситеју неминовно своди на више или мање вешто препричавање његових речи или идеја. Зато овде нарочито упућујемо читаоца на напред приказана дела у сажетом избору. Ко је год покушао да изврши њихову анализу, морао је наћи у њима све оно што бисмо му ми овде могли да кажемо, и још много више.

Ми ћемо, дакле, овде само напоменути и издвојити неке важније чињенице, да би слика о писцу испала што потпунија и јаснија.

Карактер. — Ако сте пажљиво читали *Живот и прикљученија*, морали сте одмах приметити да је мали Димитрије био нежно и осетљиво дете. Сетите се само његових набујалих осећања према мајци и сестри, његове нежности и суза, сталнога прибегавања у мајчин загрљај и окриље; или његових односа према друговима и њиховој игри, према брату „разбојнику“, а нарочито његовога држања у школи, његове кротке смирености, плашње и сажалјивих суза кад стари „мештер Добра“ поиграва „фиргаз и ферулу“, — и на први поглед ће вам бити јасно колико је то било једно тихо, питома дете. У целом његовом детињству, као и у целом његовом животу, не може се наћи ни једна једина црта која би откривала у њему бујну, борбену, насртљиву природу; свуда само повученост, замишљена и помало бојажљива тихост и питомина. Та осећајност и осетљивост, „чувствителност“, била је и остала основна црта његовога карактера.

Међутим, његова повученост није била израз меланхоличнога темперамента, неке скривене, потајне туге и сете, као што то обично бива. Напротив, и у детињству и у својим зрелим годинама, Доситеј је показивао много ведрине духа, трезне памети, здравога и сталоженог суда, полетнога оптимизма и идеализма. Ма колико занесен и опијен црквеном романтиком и мистицизмом, он никада, ни у кући ни у манастиру, не губи главу, никада није заслепљен, увек ведро и трезно гледа на живот и људе око себе, увек тачно осећа где је истина и право, увек хитра и критична погледа. У највећој грозници пролога и житија и „светињицења“, он увек јасно уме да осети истинитост и стричевих и владичиних и „старчевих“ речи, и без илузија и копрене види низак и прљав живот манастирске братије. Исту отвореност и бистрину погледа и самосталнога расуђивања сачуваће он кроз цео живот.

Друга основна црта његовога духа била је заиста ретка духовна радозналост, искрена и дубока потреба за науком и књигом. То је у ствари била права духовна глад и недољива страст. Особина уопште врло ретка, код деце сасвим изузетна. Код малог Димитрија она је била врло дубока и потпуно искрена. Ко се не сећа оне његове, нећемо рећи вредноће и преданости у школи, него управо занесености и опијености читањем слабих и штурих црквених пролога и житија, чак и грчког и латинског језика. Његов дух и његова машта просто чежу за духовном храном, и његова прерана радозналост, у недостатку бољег, маша се свега што му прво под руку дође. И тада и доцније, никаква друга љубав, никаква веза, корист, удобност, не може га отргнути од књиге и науке. Само се тако може објаснити и разумети она његова вечита немирноћа духа, која га тера с краја на крај света и просто га сили да жртвује најлепше своје љубави и вајвеће користи. И на самом крају свога напорнога живота, пошто је постигао најлепше почести које човек од духа може у животу да по-

стигне, он још никако не може да се смири, једнако снује планове и сања о књигама, тврдо решен да иде „и до Камчатке“ због штампања књига. „Дневи се и године поткраћују, пише он на неколико даиа пред саму смрт, тело изнеможе, а душа би јоште нешто хотела.“

Али, што нарочито изненађује код тога нежнога и бојажљивога детета, то је ретка одлучност, неустрашивост, и морална чврстина. Он ништа мање него три пута бежи у свет (од куће, из трговине, из манастира). А за то је требало исто толико одлучности, јаке воље и начелности, колико и чисто физичке храбрости, па да човек онако весело клисне у широки бео свет куд га ноге понесу. У оним приликама то нарочито није била никаква шала. Па онда, претставите себи колико је смелости требало да се у оно време онако одлучно нападне и црква и калуђери и народне традиције и обичаји, и то без и најмање личне користи. То је могао само човек коме је начело и савест на првом месту. Он је увек потпуно начисто са собом, увек тачно зна шта хоће, и што хоће, то увек и може. Па ипак, поред свега тога, он је увек остао благ, душеван, сажалив, сачувавши ону своју детињску кроткост и скромност, која му свуда отвара широм сва врата и сва срца.

Заиста је то чудна и ретка мешавина најпречнијих душевних особина. Па опет се у његовој личности све то тако природно и складно хармонизује и мири, да је с правом окарактерисан као „једна од најсређенијих и најуједначенијих природа, једна од најлепших и најразвијенијих личности које је цела наша раса дала“.

Доситејево духовно развијање и књижевни рад. —

По Доситијеву причању ми смо могли лепо пратити његово духовно развијање и изграђивање, од самога детињства до пуне умне зрелости. Ми ћемо овде поменути само главне тачке.

Од буквара, часловца, катихизиса и псалтира, још у кући свога тетка, прешао је на црквене легенде, прологе и житија, старохришћанске аскетичаре, мистичаре и беседнике. Затим, преко новијих руских богослова и црквених историчара, „усладио се у историје, у грађданске русијске историческе књиге“, и „на ови начин почела се у њему возбужавати жеља и другојачији књига осим црковни“. Штавише, он „почне зачињавати и сачињавати своје плане, па кадгод о томе и сачињавати“, да иде на даље науке у Русију, у Кијев или Москву.

После бекства из Хопова, пошто је „из жеље ко ученију сву вољу изгубио“ за манастирски и светитељски живот, тек што се мало осовно на своје ноге у Далмацији, он се брзо решава да иде у Грчку да учи. Ту га видимо за пуне три године у Смирни, код „блаженог божјег човека, Јеротеја (Дендрина), божественог мужа, новог греческога Сократа“. Та је школа несумњиво имала на њега великога утицаја: поред тога што је на самом извору научно добро грчки и ушао у

стару грчку књижевност (од чега ће доцније поглавито живети), он се ту први пут посредно упознао са новим слободумнијим идејама о новом хришћанству и о потребним реформама у цркви, према захтевима здравога разума и просветитељских начела. Богате трагове тога утицаја налазимо готово на свакој страни *Живоша и Ђрикљученија*, који су писани под још свежим утисцима из Далмације и Грчке, нарочито тамо где расправља о манастирима и калуђерима, Грцима, Светогорцима, Јерусалимцима итд. Још више и потпуно под овим утицајем писани су први Доситејеви радови: *Ижица, или Досишејева буквица*, слободан превод одломака из Златоустових беседа, у духу новог хришћанства, и *Вјенац од Алфавиша и Христоишија*, слободни превод са новогрчкога (писан за време првог и другог боравка у Далмацији, до 1770). Све су то мали практични списи религиознога и моралнога садржаја, рађени под новогрчким утицајима.

× Трећи и најзначајнији период Доситејева развијања и духовнога сазревања, доба пуне зрелости и умнога рада, био је Беч и Немачка. Знамо како је он дошао у „царствујушти град Беч“, како је у њему живео и како се образовао, како је прешао у Немачку (у Хале, Лајпциг), учио толике језике, ушао у западне књижевности, немачку, француску и енглеску, и дубоко загазио у модерну филозофију, логику, метафизику, естетику, натуралну (природну) геологију и физику. У Бечу и у Немачкој он се непосредно упознао са напредним идејама „просветљеног апсолутизма“ и одушевио се слободоумним и филантропским реформама Јосифа II и Фридриха II Великога. У то време, између 1780 — 1790, у Немачкој (у Лајцигу), пада и његов главни књижевни рад: 1783 пише писмо *Хараламшију*, свој књижевни проглас и програм рада, за њим исте године излази први део *Живоша и Ђрикљученија*, а већ идуће године (1784) издаје *Совјетје здравога разума*, које је био најавно већ у *Хараламшију*.

После путовања кроз Француску и Енглеску, где се још присније упознао са западноевропским духом и идејама, објављује *Басне и II део Живоша и Ђрикљученија* (Лајпциг 1778), и најзад у Бечу штампа *Собраније* (1793), а у Млечима (1803) превод *Ешике* од талијанскога филозофа Соавија. После његове смрти, његов најмилији ученик, Павле Соларић, прикупно је и издао, у Будиму 1818, II део „собранија“, под именом *Мезимац*.

(После његове смрти штампани су и његови први радови: *Христоишија* и *Вјенац од Алфавиша*, у Будиму 1826, *Писма*, која је прикупио Магарашевић, такође у Будиму 1829, и *Ижица, или Досишејева Буквица (Првенац)*, у Карловцима 1830.

Доситеј је, врло много читан, превођен и издаван: четири пута издана су његова целокупна дела (први пут од 1833 — 1835 у Београду и Крагујевцу; други пут 1850 у Земуну; трећи

у Панчеву 1880-тих, и последњи пут у Београду 1911, у државном издању“.)

Доситејеве идеје. — Доситеј није много оригиналан, ни као писац ни као мислилац. Он никада није имао намеру да ствара самосталне филозофске системе и да одгонета високе тајне мисли и света, нити се трудио да створи ретка и необична уметничка дела. Он неће писати за то да изражава лично себе, своје занимљиве утиске и оригиналне мисли, него само зато да буде користан своје народу и људском друштву, да шири просвету и истину, да крепи и подиже људе и да осветљава стазе живота, да би се на тај начин створио лепши и светлији живот на земљи и братскији односи у друштву. У целом свом раду он полази од основне мисли: треба бити увек користан, и само општа корист, „полезност“, даје цену стварима. Ни наука ни књижевност ни уметност нису саме себи циљ: све оне треба да буду само средства духовнога и моралнога усавршавања и напретка, народнога и општега. „Што год не приноси какву либо ползу, не има никакве доброте у себи... И сам језик има своју цену од ползе коју узрокује.“ Он је тиме јасно означио своје мерило вредности ствари. Доследно томе, он није ни могао много полагати на оригиналност својих мисли, нити ми то од њега смемо очекивати. Он се задовољавао тиме да корисно употреби и уложи своје веће знање и искуство на добро свога народа, да одабире, скупља, преноси и пресађује, „као цвеће и мед“, нове и паметне идеје мудрих људи просвећених земаља. Он то готово на свакој страни отворено истиче, желећи тиме да поткрепи вредност и убедљивост својих савета. „Не мислим у томе себе хвалити, но оне људе од којих сам што добро научио, из којих премудри књига француски, немачки и талијански, (доцније и енглеских) најлепше мисли као цвеће *избираши* намеравам и на општи језик издати... А то што желим, никако боље не могу учинити, него *преводећи* на наш језик златне и прекрасне мисли учени људи... Итд.“ Јасно је, дакле, да ми у њему не можемо тражити, нити *ћемо наћи*, оригиналног писца и мислиоца, него више или мање *даровитог и интелигентног* ученика и наследника великих умова и реформатора западно-европских, „Добродјетелја човеческога рода“, како их је он називао.

Ипак, не треба нипошто потцењивати тај скромни, али врло корисни и племенити рад. Доситеј то није радио олако и површно, напротив, он је ту унео целога себе, уложио највећи труд и све своје најбоље силе, и у пуном смислу жртвовао томе цео свој богати и трудољубиви живот. Он је тај посао вршио са дубоким осећањем дужности, родољубиве и човечанске, и са правим апостолским уверењем о светости списатељског позива. „Питаш ме, вели он једном свом нападачу, ко ми је дао власт учитељски тон узимати? — А ко други него Бог, који ми заповеда, да моју дужност чиним!... Пре

отров као Сократ попити, или општу псовку, поруганије, пљување и саму смрт како Спаситељ наш поднети, него такој срамотној политици покорити се!“

Доситејеве идеје, писане у разно време и под разним утицајима, тешко је повезати и свести у систем, а још теже укратко изложити. Уосталом, цела ова квица у ствари и није ништа друго него избор његових најлепших и најзначајнијих мисли. Ми смо учинили све што смо могли да оне испадну што прегледније и истакнутије, избегавајући нарочито понављање и расплинутост.

Главне тачке његове филозофије биле би ове. Као човек везан за веру и цркву од најранијега свога детињства, најдубљим својим осећањима и навикама, целим својим, и првим и потоњим, васпитањем и најдражим успоменама, Доситеј није могао друкчије поћи него од вере. Иако раскалуђер и одушевљен поборник критичнога рационализма и верске обнове, он је целога свога века остао дубоко религиозан човек и искрен хришћанин. Најчистија побожност и жива вера у Христа и његово Еванђеље провејава кроз сваку страну његових списа. И то је код њега једно искрено и неодољиво осећање, ствар срца више него разума. „Само срце наше кадро је од части чувствовати, а нити језик може изрећи, нити перо описати, колико је слатка и утјешителна разумна и просвештена вера, кад је на љубови к Богу и к целом човеческому роду основата! Верује разуман и добродјетељан човек да јест Бог и да је савршено добар и савршено праведан; верује да је словесна душа бесмртна, која чрез своју времену на овом свету доброту и правду соједниће се с оном вечном и блаженом добротом и правдом, сиреч с Богом.“ Бог је, дакле, вечна правда, доброта и љубав, и од њега не може потећи ништа што није добро. Према томе, и свака права вера, која је од Бога, не може бити него добра и праведна. Исто тако, Бог је по својој доброту и милости створио човека да буде срећан и добар, и човек је из руке Творчеве изишао добар и без греха.

Али сад настаје питање: откуда онда толико зло на свету? — Зло долази од opakих и злих људи, који су отпали од Бога и злоупотребили слободу воље коју им је он оставио. Они, искористијући људску слабост и поводљивост воље, лаковерност и незнање, својом лукавошћу иаводе људе на грех и уваљују их у свако зло и у сваковрсне заблуде, да би могли њима лакше да господаре. На тај начин лукави и наопаци људи изопачили су и на зло окренули и најсветију ствар на свету, „закон“ Божји и праву веру, уништивши живи дух побожности, а на место тога измисливши читав сноп замршених и празних церемонија и форми за заваривање и обмањивање људске лаковерности и непросвећености. На то се надовезује

његова жучна и оштра критика изопаченог хришћанства, мртвог формализма и верског заслепљивања, у име „чисте евангелске и апостолске цркве“.

Е сад, пошто ће на овом свету увек бити злих и безбожних људи, и пошто је немогуће истребити потпуно злобу и пакост, једни је спас у томе да се у душе људи унесе светлост истине, да се разagna мрак празноверица и заблуда, па да сваки прогледа здраво и ведро и увиди превару и обману. То је Доситејева основна поставка: из ње логично следи све остало.

Питање је, дакле, како ћемо разagnати таму и унети светлост истине у живот људи? — Бог је обдарио човека искром свога божанскога духа, слободним, свесним разумом, „словесношћу“. Тиме је човек стекао способност и моћ да „слободно мисли и расуђује“, и постао је слободан. Треба, дакле, научити све људе, до најпростијих сељана и чобана, да се „усуде свих сваке ствари слободно мислити и све што чују да суде и расуђавају“. То је по Доситеју кључ целокупне мудрости, ту је чвор целога просветитељског проблема. Својом слободом ума и здравим разумом човек је у стању да се користи нагомиланим искуством векова и културе, науком, која једина може да искупи човечанство од свих зала. „А свих свега света наука, божји дар, небесни свет, наука и књиге премудри и просвештени људи, учени људи, истини благодјетеља човеческога рода... Оне су ме просветиле и дале су ми више познанства, него што би могао придобити искуством хиљадугодишњег живљења на земљи... Књиге, браћо моја књиге, а не звона и прапорце! Предраги и непрецењени небесни дар, просвјештени умова поносите кћери!“

И када се просветом и науком растера мрак из душа људи, и оне се озаре светлошћу разума, онда ће на земљи и у људском друштву гранути ново сунце слободе, синуће нов живот, лепши, светлији, ведрији, и завладаће царство правде, љубави и братства, нови земаљски рај. Људи ће осетити да само од њих зависи да ли ће сви бити срећни, и да срећа ближњег не искључује њихову срећу.

Дакле, цело се питање своди на здрaво и разумно васпитање и широко народно просвештавање. Зато ће он целога свога века бити најревноснији васпитач и просветитељ свога народа, и неће престајати да свима средствима и снама, и пером и делом, шири у своме народу просвету и васпитање омладине, ту „ствар најнужнију и најполезнију на свету“.

То је језгро Доситејеве филозофије. Све остало је само развијање и понављање, и то треба читати у самим делима. **Филозофија „просвешћености“**. — Овде Доситејеве идеје нису биле лично његове, него опште идеје XVIII века. Он их је нашао код Немца, ови су их са своје стране примили од Француза, а ови их опет узели од Енглеза. Први који је почео мислити у овом новом правцу и први огласио ново „царство разума“ у новом веку, био је **Фрања Бекон Веруламски** (Bacon, 1561—1626), чувени чувар печата, канцелар Енглеске, „срамне успомене“, савременик и тобожњи супарник Шекспиров. Својом Великом обновом (Instauratio Magna) он је људску мисао

надахнуо безграничном вером: да ће моћ науке и ума на крају разрешити све проблеме и доказати „бескрајну усавршљивост“ човеку. Проблеме „душе“, „Бога“, „неба и пакла“, оно што се зове **метафизика**, или натприродно, он је напросто брисао из филозофије, јер је то недостижно људском уму и сазнању. Филозофија има да се заснива искључиво на искуству, на посматрању и расуђивању, полазећи увек од самих ствари, то јест индуктивно, али врло опрезним закључивањем. „Права филозофија је само она која даје најверније гласове света, као одјек, која бележи као по диктату самога света, не додаје ништа, понавља само и одјекује.“ Од такве филозофије, која је у ствари сама наука, он очекује спас човечанства, и нада се да ће она продужити човечји живот и засновати ново златно доба. (Слично су мислили, и некако у исто време, италијански мислиоци **Кампанела** и **Бруно**, два мученика слободне мисли.)

Беконов наследник, али оштрији и одлучнији, био је опет један Енглез, **Тома Хобес** (Hobbes, 1588—1679). Њега можемо сматрати као непосредног претечу и учитеља „просветитеља“. И он у начелу (a limine) одбацује метафизику, натприродно, као неприступачну људској мисли: **Бог, небо, душа**, могу бити предмет веровања, али не и доказивања; филозофија их не пориче, она се напросто њима не бави. Оно што можемо мислити, то је оно што можемо осетити, то јест наши утисци. Наши утисци и наше мисли, то је предмет филозофије. Овде већ чујемо Лока. Даље, наша душа није слободна: ми имамо само илузију да слободно деламо и одлучујемо. Али што онда с моралом? — **Теорискога морала** нема, али има **практичнога, утилитарнога**, за свакидашње потребе живота. Овде имамо већ чисту формулу целе „рационалистичке“ етике. Човек по нагону тражи задовољство. Али он треба да зна одабрати **права, трајна задовољства**: то јест она која су му не само тренутно пријатна, него и трајно корисна. А корисно је бити добар грађанин и поданик, љубазан и предусретљив према ближњему, саучесник туђе среће и љубави, итд. Морал и врлина нису ништа друго до паметно схваћен интерес. Ако сте приметили, ту имамо целог нашег Доситеја. Из тога ће доћији „популарни филозоф“ испрестр читав један систем грађанских врлина и дужности.

Отприлике са исте тачке пошао је и највећи мислилац Француске, **Рене Декарт** (Descartes, Cartesius, 1596—1650). Он је био одлично кренуо. Ја почињем тиме да ми у шта не верујем: сумњам у све, и не признајем ништа од свега што су ме учили. Једино у што никако не могу да посумњам, то је да у овом часу мислим и осећам: ја мислим, дакле **ја постојим** («cogito, ergo sum»). Али... ако је од свега извесно само то да ја постојим, то нужно излази да од свега постојим само ја: све што није ја, логично, не постоји. Свет је дакле само једна моја слика, једно моје прввиђење, мој сан. И он је одједаред застао уплашен пред својом рођеном мишљу, и као врло гвожђе испустио је пре но што је добро прихватио и сагледао. И онда се пожурио да утрпа поново и свет и Бога и небо и душу, и стотину других чуда. Бог је творац света; душа је део Бога, и зато бесмртна. Везана за тело, она потпада под страсти. Врлина (морал) се састоји у томе да обикнемо душу да воли и да се подаје племенитим страстима. То постижемо нарочитим напором воље, поновљеним вежбањем и навиком: то јест васпитањем. Највиша страст је страст добротe и дужности: то је врлина. — Али оно чим се Декарт обесмртио, то је његова метода истраживања истине. Она се састоји у једној речи: **очигледност**. То јест, треба усвајати као истинито само оно што је очигледно; и затим, треба усвајати све оно што је очигледно. То је цела мудрост; које се он, узред речено, сам није држао. Не сме се дати заварати голим речима, и не сме се изводити пренагољене закључке. Ово ново начело значило је у ствари победу здравог расуђивања и смелог истраживања, слободу и независност духа од свих наслеђених предрасуда и ауторитета. Декарт је тиме занста постао заставник модерне слободне мисли, отац целокупне модерне филозофије.

Читао један низ врло умних мислилаца, као што су били **Паскал**,

Босње, Фенелон, цео Пор-Ројал, Малбранш, Спиноза, Лајбниц, да поменемо само највеће, кренуо је по крупном трагу овога великога Француза. Највећи од свих, већи и од свога учитеља, био је „Холанђанин луталица и уклету Жид“ Барух Спиноза (Spinoza, 1632—1677), можда највећи мислилац и најлепши човек што га је човечанство дало. Он је од Декарта примио мисао да је Бог све и да је све Бог, као распрострањеност и као мисао. И душа је део Бога, то јест целине, и према томе није слободна. Утолико пре човек може бити моралан и добар: као део целине он је увек у складу са целином, не жели да наруши општи поредак, не устаје на закон целине, на Бога, и зато је добар. Доброта и моралност, дакле, јесу вера у неминовност ствари и потчињавање општем реду ствари, то јест Богу. Непријатељ наше врлине јесу наше телесне страсти: побијати их можемо размишљањем, скромним и чедним животом.

Последњи у низу великих метафизичара био је Немац Виљем Лајбниц (Leibnitz, 1646—1716), један универсалан дух, теолог, математичар, природњак, историчар, политичар, деда целе немачке филозофије. За њега овај свет је сплет и поредак сила; врховна, творачка сила је Бог, бесконачна мисао, и бескрајна моћ, и безгранична доброта и мудрост. Све силе у свету дејствују спонтано, слободно, али међу њима ипак влада извештан склад и поредак, којим руководи сам Бог и управља га ка једном истом циљу — к једној „предодређеној хармоничној светови“, јер је Бог, предобар и свемогућ, могао створити само најбоље. Али, откуда онда зло на свету? — Одговор је лак. Пре свега, свет није савршен из простог разлога што је створен: јер оно што је створено, самим тим је коначно и ограничено, то јест несавршено. Од неизмерно много таквих могућих, неизбежно несавршених светова, Бог је могао створити само онај најмање несавршен, то јест најбољи могући. Дакле, зло не само да постоји, него мора да постоји, ако свет уопште хоће да постоји. Ако ово није много убедљиво, бар је духовито. Грех и патњу Бог не може хтети и желети будући да је предобар; али их може допустити као казну и цену за добро, јер је он и вечита правда.

У ствари, ово је била последња, „лабудова песма“ теолошкога заноса у филозофији. Иза Лајбницових леђа већ провирује лукаво и подругљиво лице Џона Лока (Locke, 1632—1704), тога „мудрога“ Енглеца. Сва његова мудролија састојала се у томе што је ископао забрављене индуктивне логичке методе Беконове и применио их на психологију. Пре свега, можемо ли доказати постојање тзв. „урођених идеја“ — на пр. о Богу, о души, о добру и злу, о небу и паклу, итд., — идеја које су у нашем духу пре рођења, пре сваког искуства? — Не можемо: значи да их нема, и Декарт греша. Све што знамо, знамо искључиво из искуства — „ништа нема у уму што пре не би било у чулима“. Наша свест је на рођењу као бео неисписан лист (tabula rasa), по коме искуство и живот пише и урезује утиске (сензације), памћење и размишљање их после везују и слажу у мисли (асоцијација и апстракција). Скуп свега тога јест разум. А шта је с душом? — Душа је исто што и разум, свест. А воља? — Воља је само једна жива и узнемирена жеља, као и свака жеља, и ништа више. Лукави Енглец није изводио даље закључке. — У политици, видећемо, он ће устати на одбрану народа и његове суверености, и својом теоријом о „уговору“ (уставу) постаће оснивач уставности и народне суверености.

Побојавши се материјалистичких консеквенца, један довитљиви ирски владика, Џорџ Беркли (Berkeley, 1684—1753), покушао је на врло духовит начин да пољуља и оборн Локову рушилачку сумњу, тврдећи да Локова анализа пре доказује то да постоји само дух, а не материја. Ако се наше сазнање састоји из самих чулних утисака и њихових комбинација, онда то значи да „ствари“ (материја) за нас постоје само као наша осећања и слике, као творевина нашега духа, а не као самостална стварност. Једина стварност коју непосредно сазнајемо јест дух.

Добро, да примимо, прихватио је Давид Хјум (Hume, 1711—1776),

љали у њему веру у „васионску хармоничну у овом најбољем од свих светова“. Лајбниц је ипак имао криво: ова природа, ако није директно зла, у најбољу је руку равнодушна према сићушној судбини људској, једна слепа сила и нужност збивања, како је то мудри Спиноза хтео. И једина мудрост, и једина врлина, то је да човек што дубље продре у ту неумитну законитост и да према њој подеси свој живот и држање. Одатле до чистог материјализма нема ни пун корак: Волтер тај корак није учинио; учинили су га „енциклопедисти“. Место тога, Волтер је

неповерљиви и досетљиви Шкот. Рецимо да материја не постоји, пошто је не сазнајемо непосредно. Али, ми ни дух не сазнајемо друкчије него чулним опажањем, унутрашњим осећањем. Е сад, ми додуше опажамо поједине утиске, слике, осећања и мисли, и гледамо их унутра како непрекидно теку као каква широка река. Сае то скупа називамо **свешћу, душом, ја**. Али, иза те бујнице појединачних утисака ми никада не опажамо нешто јединствено и цело, неку независну „душу, дух”. Према томе, „Дух” не постоји ништа стварније неголи материја. Лок, дакле, ипак има право. Но није само то. Од Галилеја наука се првенствено заснивала на тзв. природним законима, то јест законима природне нужности узрока и последица. Али пазите, каже Хјум, ми опажамо само поједине догађаје и низове догађања, а никада целину и јединство природе” није права природна нужност и узрочност, него више или мање произвољне претпоставке посматрања на бази **вероватноће**. Пошто је разорио дух, он је безмало уништио и науку. Изненада филозофија се нашла међу самим рушевинама, које је сама направила. Савим тим, Хјум је био врло моралан. Човек по нагону љуби себе и тежи за личном срећом; но с друге стране он има и други нагон, љубави према ближњем и солидарности. Разум нам каже да се та два нагона мире и слажу, и да само у општој срећи можемо наћи своју посебну срећу.

У току XVIII века ове оштроумне мисли препловише Канал и преплавише Француску, а кроз њу цео Континент. Француски филозофи XVIII века били су само даровити и духоанти ученици и срчани борци великих енглеских учитеља. Волтер је био само одјек, и то доста површан одјек Лока; Русо је био ученик Хобеса, кога је окрдао изарђући га наопачке; Дидро је био други Хјум, мање озбиљан, бујан, безобзиран, парадоксалан; Кондијак је само претеривао Лока. Француску мисао XVIII века углавном претстављају Волтер и Русо: то су била два гласа големога преображаја економског и политичког Француске, и Европе, од феудалне владавине ка влади народа. То је било једно време када је требало много руштити и крчтити земљиште од расклиманих развална: и дошао је Волтер и рушно „смехом”. После је требало здати, оживети мишљење и осећање: и дошао је Русо и градно „сузама”.

Франсоа Мари Аруе, Волтер (Voltaire, 1694—1778) оваплоћава цео XVIII век, „век ума и просвећености”. „Поменути Волтера, каже Виктор Иго, значи окарактерисати цео XVIII век”. А Ламартин је додао: „Провиђење му је дало осамдесет и три године постојања да постепено руши пропали век. Он је имао времена да руши време; и кад је умро, био је победник.” И он је почео сумњом. „Изабрао сам, вели, себи за патрона Св. Тому Дидима, који је свагда упорно нишао за тим да нешто испита својим рукама.” И он унапред одбацује све системе метафизике, и слуги „да је сваки управник неке филозофске школе имао у себи ичега од варалце... Четри хиљаде свезака метафизике не би ми могли казати шта је душа... Одиста је лудо кад неко хоће да дефинише Бога, анђеле и духове, и да тачно зна зашто је Бог створио свет, а не знамо ни то како покрећемо своје руке по вољи... Радије будно задовољни скромним успесима у сазнању, него да вечно испредамо нове системе из варљивих уображења. Дано нам је рачунање, мерење, посматрање: то је природна филозофија — а безмало све друго химера.” Па ипак Волтер није био атеиста, он је одлучио одбно да буде безверац. „Посматрајући чудесне односе међу стварима, пише он Дидроу, ја бих наслутио присуство једнога бескрајно обдареног Радника. Ако је дрско наслућивати шта је Он и зашто је створно све што постоји, онда ми се чини да је исто тако дрско порицати да Он постоји... Ја се, можда, варам; али ја бих прихватио једну велику **Интелигенцију, постојање једнога божанског, организаторског Ума.**”

Непрекидни верски ратови и крвопролића, јалове секташке богословске распре и нечовечни прогони „јеретика” (Кала, Ла Бар), а нарочито једна природна несрећа, потрес у Лисабону (1775), тргли су овога углађеног подругљивца из његовога скептичкога мира и пољу-

филозофа покућара, Томасијуса, Волфа, Баумгартена, „слањејшега” Еберхарда, „господина” Лесинга и гомиле „популарних филозофа”, који су немачку мисао са Лајбницових „васнонских” висина свукли и срозали до једне филистарске разумности и палаиачког блаженства људи из гомиле. Не може се порећи племенити дух ове човечанске мудрости, која је проповедала идеале љубави, братства, мира, снашљивости и поштовања човека, жигосући крајеве страсти и прологе секташкога беса. Али неоспорно је и то, да са филозофске тачке, њена идеја одржава не само брзину, већ и снагу.

тисак државе и цркве био је још тежи и несноснији. О некој политичкој, верској или личној слободи није било говора. Владавина је била тиранска, деспотска, насилна и неправна, а друштво аристократско, повлашћено, неправедно. Краљ је радно што је хтео, узимао што је хтео и колико је хтео, самовољно одузимао и враћао грађанима слободу, пленио и спаљивао књиге и гушио сваку смелију мисао. Племство и свештенство уживало је велике повластице и приграбило готово све богатство, сва звања и све положаје, а било ослобођено безмало свих терета и намета. Правда је била спора, подмитљива, застарела и нечовечна. Црква је вршила насиље над савешћу и осећањем поданика, приморававући их да верују како црква хоће, под претњом ломаче и вешала. На тај начин црква и држава узајамно су се помагале и подржавале: црква је истицала слепу послушност краљу као заповест Божју и неприкосновену догму, а краљ је цркви давао неограничену власт над савешћу и веровањем својих поданика. Ове две највеће силе беху се удружиле да би заједнички господариле.

Али у току XVIII века француски се писци и мислиоци полако упознаше са новим слободоумним енглеским идејама и одушевише се њима. Но како је било врло опасно хватати се у коштац са цензуром и полицијом, то се они хитро досетише да своје нове мисли вешто прикрију у прокраду у „безазленим“ забавним књигама, романима, приповеткама, путописима, песмама, писмима, под измишљеним именима и далеким земљама, и за врло кратко време покренуше и устала-саше читаво јавно мњење европско, освојише на јуриш књижевност, друштвену моду, па чак и отмене салоне и саме владалачке дворове. Веровало се искрено да је на земљу дошло „царство светлости“, да су људи озарени богоданим разумом, и са свих страна све упорније су се тражиле корените реформе и поправке у друштву, у име здравога разума, правде и хуманости. Сви су били уверени да је за тај дубоки преображај довољна једна једина владалачка заповест, и зато су се свим силама трудили да за своје идеје придобију владоце. Најпосле у томе и успеше; готово сви велики европски владари прихватише са одушевљењем и разумевањем нове филозофске и економске мисли и покушаше да их у својим државама примене — Фридрих II Велики у Прусској, Јосиф II у Аустрији, Катарина II у Русији, Луј XVI у Француској; у Енглеској, видели смо, то је било у великој мери већ остварено. У Француској је краљ несрећно испустио ствар из својих руку, и питање је решио сам народ у једној великој буни, која је целу Европу бацила у страховити пожар. Него, француски филозофи мало по мало одоше у својим захтевима много даље него и сами њихови учитељи Енглези, вероватно даље неголи су и сами мислили: од напада и побуне на краљевски деспотизам и на злоупотребе државне власти, на друштвену неправду и црквену тиранију, они свршише на нападе и порицање краљевске власти, државе, друштва и вере уопште. Ову велику духовну револуцију, која је припремала ону политичку, извршила су углавном два нараштаја филозофа: први, умеренији, у првој половини столећа, који је тражио само корените поправке, **реформе** одозго, са **Волтером** и **Монтескијем** на челу; и други, у другој половини столећа, борбенији и радикалнији, који је тражио преврат из темеља, **револуцију** одоздо, под водством **Русоа**, **Дидроа** и **Енциклопедије** (Д'Аламбер, Вифон, Елвеснус, Ла Метри, Д'Олбак, Мабли, Рајнал).

Најсавршенији тип **просвећенога деспота**, „филозофа на престолу“, био је цар **Јосиф II** аустријски. Он је имао сасвим нову свест о узвишеним владарским дужностима, и био дубоко уверен у своје божанско посланство на земљи да усрећи свој народ и да га изведе на пут светлости. Он је веровао да је довољна једна његова реч па да из његове државе ишчезну сви „трагови варварства“ и да гране „царство светлости и разума“. Он је презирао старе наслеђене обичаје и предрасуде и немилнице их обарао. „У царевини у којој ја владам треба да се влада по мојим начелима. Предрасуда, верске заслепљености, страначкога духа и умнога ропства треба да нестане, и да сви моји поданици поврате сва своја природна права. Откако ја носим најодличнију

куну на свету, отада је у мојој држави филозофија постала једина законодавна сила." И у име тих својих начела он је укинуо феудално ропство и ослободио сељака, укинуо тортуру и смртну казну, дао пуну слободу вероисповести свима, и самим Јеврејима, укинуо цензуру, дозвољавајући слободну критику и на свој лични рад; он је пошао и даље, и у име истих начела укинуо старе историске управне области (покрајине), све посебне законе и историска права, и спровео јединствену управу, једне законе и једне порезе. На послетку је узео да уређује и саму државну католичку цркву, укинуо преко 600 манастира, одузео њихову имовину и драгоцености и, као и своје дворско злато и сребро, претворио у новац, а манастирске зграде преобратио у болнице, школе, фабрике и касарне. „Ја не волим, каже он, да се око наших ствари на овом свету толико труде они људи којима је задатак да припреме наше спасење на оном свету." Али, насрнувши безобзирно и чупајући као коров стара веровања и предрасуде, не водећи никакву рачуна о народним осећањима својих врло разнородних поданика, он се посекао, и капитулирао. Пред саму смрт (1790) он је морао „опозвати" све своје реформе: „Учинио смо неколике измене у управи, ватрено желећи опште добро и надајући се једино да ћете ви уживати кад вам искуство буде отворило очи. Но сад смо се уверили да ви волите стари начин управљања, и да изгледа да је он потребан ради ваше среће."

За таквог човека и владара природно је што се Доситеј онолико одушевљавао.

Доситејев књижевни стил. — Доситеј је писао увек само за прост народ и о филозофским стварима, и он се морао нарочито трудити да увек буде јасан и разумљив. Зато је он избегавао све што је тешко, замршено и неприступачно простим духовима, и писао просто, природно и разговетно. „Што год није чисто и јасно, вели он, не увесељава, а што не увесељава, не може придобити срце." Али он ипак пише живо и занимљиво, са много живописности и сликовитости, нарочито са много топле срдачности и благе очинске „сладошти" и осећајности. На местима зачињао је своје писање и лепом здравом народном шалом.

Што се тиче самог језика, он ту није беспрекоран. Он је са периферије нашега народа, и народни језик он никад није добро знао. Страсним читањем црквених мртвих, ненародних књига он је свој језик још више искварио. И његова је велика срећа била што је рано запао у Далмацију, у српску Буковицу, где народ изврсно говори и где је језик (штокавско-ијекавски) одлично сачуван и ванредно једар и жив. Он ће га заволети као свој рођени и њиме ће целога живота писати. Доцније, међутим, под све већим утицајем учености, изгубивши потпуно везу и додир са простим народом, он ће све више нагињати ненародном ученом језику, и све више губити свежину и природност народног израза. (Поредите *Живош* и *Басне* са познијим списима.)

Својим новим идејама и погледима на књижевност и народну просвету, својим широким чистим југословенским родољубљем, својим живим народним књижевним језиком, својим скроз световним и западњачким духом, Доситеј је направно одлучан прелом у нашој књижевности и увео је у једно ново време и нов, модеран дух.